

Mis

KAIRI ISSN 0234-8160

Vikerkaar

9-10/1995

OKT.

Raskuspunkt: fašism, julmus ja filosoofia. **Umberto Eco:** 14 põlisfašismi tunnust. **George Orwell:** Kuidas mõista fašismi? **Richard Rorty:** Orwell, julmus ja Euroopa viimane intellektuaal. **Jüri Eintalu:** Filosoofia kui vaimne vägivald. **Raymond Queneau** stiiliharjutused. **Talis Bachmann** imagoloogiast. **Derrida, Orwelli, Valgemäe, Thoreau, Kosinski ja Tobiase** teoste arvustused. **Felix Oinas** vandumisest. **Rahvusriigi poleemika:** Mis saab venelastest? **Jaan Toomiku** päikeseloojangud. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 10. aastakäik.
September-oktoober, 1995. Nr. 9-10.

SISUKORD

Avaluuletus **1**

Raymond Queneau *Stiilibarjutused* **2**

Ilona Laaman *Luulet* **21**

Jun'ichirō Tanizaki *Vōti* **25**

Ain Prosa *Luulet* **58**

Vappu Vabar *Filmitud päikese loojang* **62**

Umberto Eco *Igikestev fašism* **65**

George Orwell *Adolf Hitleri "Mein Kampf"* **75**

George Orwell *Wells Hitler ja maailmariik* **78**

Richard Rorty *Euroopa viimane intellektuaal: Orwell julmusest* **83**

Jüri Eentalu *Psühhopaatilise filosoofia manifest* **104**

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 16.loeng* **124**

MEIE INTERVJUU

Vestlus Talis Bachmanniga **131**

VAATENURK

Tiiu Hallap *Kus Derrida on?* **142**

Tiit Hennoste *Hirm ja iba* **146**

Paula Sering *Mitte enam Blair. Orwelli algus* **150**

Toomas Raudam *Kosinski, nimi* **152**

Kalevi Kull *Simply living* **154**

Jaan Ross *Tobiase raamatu ilmumise puhul* **159**

KALEIDOSKOOP

Felix Oinas *Pudemeid vandumisest* **161**

FOORUM

Küllo Arjakas *Kuidas taasiseseisvusime? Kes teab* **167**

Dmitri Mihhailov *Vene küsimus ja Eesti rahvusriik* **176**

Perry Anderson *Ajaloo lõpp* **185**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1995.

Esikaanel: Jaan Toomik. "Rainy and sunny". Speyer, Saksamaa. 1993.
Gerhard Kaiseri foto.

Tagakaanel: Jaan Toomik. "Avantgarde walk in Venice". Veneetsia, 1995. Urmas Muru foto. Fragment.

Vikerkaar

■ Hea lugeja, kas Te teate, kustkaudu jõuavad eesti kultuuriruumi värsked tuuled? ■ Kust saavad alguse kõige viljakamad diskussioonid? ■ Kuidas viia end kurssi ideedega, mis määravad maailma näo homme ja ülehomme? ■ Küllap Te juba teategi - miks Te siis muidu **VIKERKAART** loete? **VIKERKAAR** on ajakiri, mis teeb sissevaateid uutesse suundumustesse eesti ja maailma kirjanduses, filosoofias ja ühiskonnaelus ning heidab valgust paeluvatele minevikuteemadele. Siit leiata luulet, proosat, esseid, arvustusi, intervjuusid ning läbilõike uusimast eesti kunstist tema loomulikes värvides. ■ Meil esindatud autorite seas on W. H. Auden, George Bataille, Jean Cocteau, Jacques Derrida, Umberto Eco, Jüri Ehvest, Mircea Eliade, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Tiit Hennoste, Jaan Kaplinski, Hasso Krull, Milan Kundera, Madis Kõiv, Juri Lotman, George Orwell, Richard Rorty, Paul-Eerik Rummo, Peeter Sauter, Karl-Martin Sinijärv, Fanny de Sivers, Emil Tode, Mati Unt, Mardi Valgemäe ja paljud - väga paljud teised. **VIKERKAAR** ilmub järgmisel aastal uues kuues, kuid vanas mahus: 12 numbrit aastas. Aastakäigu tellimishind on 110 kr, poolaasta tellimine maksab 55 kr ja üksiknumber 10 kr. Ajakirja saab tellida kõikides postkontorites. Loodan Teid ikka **VIKERKAARE** tellijate seas kohata. ■ Austusega peatoimetaja **Märt Väljataga**.

TELLIMISKVIITUNG VIKERKAAR INDEKS 78245

TELLIMISPERIOOD (Märgi soovitud periood ristiga)

1996

aastatellimus
110 kr

poolaastatellimus
55 kr

Nimi

Telefon

Aadress EE

Märke
tasumise
kohta

Komplektide arv

Summa

V

RANDALL JARRELL
KUULIPRITSIMEES

Inglise keelest tõlkinud Udo Uibo

Ah et mind aeti kassi ja naise jalust ära –
Tohtri manu, kes mind torkis ja luges mu hambaid;
Lauskmaale rindejoonele; telki ahju äärde?
Ja et mina jäin harjutuslendude ajal tukkuma?

Ja et trasserid kalpsasid lennukist nagu jänesed
Ja veri jäätus pindluudel lausa purikateks –
Ja et ma norskasin hämaras vaikuses tuki taga,
Kui merest tõusid palmid, mis tõid mulle surma?

Nii et siin, haualiivas, on siis maailma lõpp
Ja mu sõjad on sõditud?... Nojah, hea seegi!
Kas mu naine ja hiired elavad pensionist ära?
Ja kas mu kassile medalid saatis üldse keegi?

RAYMOND QUENEAU

STIILIHARJUTUSED

Prantsuse keelest tõlkinud Jana Porila

Toimetanud Hasso Krull

Värsstekstid tõlkinud Ain Kaalep

Märkmed

S-liini bussis, tiptunnil. Umbes 26aastane mees, peas pehme kaabu, paela asemel nõör. Tal on liiga pikk kael, otsekui venitatud. Väljub inimesi. Kõnealune tüüp vihastab kõrvalseisja peale. Ta väidab, et see tõukavat teda iga kord, kui keegi möödub. Virisev toon, mis püüab kuri olla. Nähes vaba kohta, tormab istuma.

Kaks tundi hiljem kohtan teda uuesti Cour de Rome'il Saint-Lazare'i jaama ees. Ta on koos sõbraga, kes ütleb: "Su mantlile oleks vaja veel üks nõöp õmmelda." Ja näitab, kuhu (kaelusele) ja miks.

Kahekordselt

Keskpäeval ja lõuna paiku asusin ja viibisin S-liini (mis sõidab Contrescarpe'ist Champerret'sse) autobussi ja ühissõiduki platvormil ja seisuplatsil, mis oli täis ja tulvil. Nägin ja märkasin üht küllaltki totrat ja piisavalt groteskset noormeest ja eakat teismelist, kel oli lahja kael ja kõhn kõri ning kelle kaabu ja peakatte ümber oli tõmmatud nõör ja kablajupp. Tõukleb ja trügib, siis ütleb ja lausub virisedes ja vingudes, et tema kõrvalseisja ja kaasreisija tahtvat ja püüdvat teda nügida ja müksida iga kord, kui keegi läheb maha ja väljub. Olles seda teatanud ja avanud suu, ruttab ja suundub ta sinna, kus üks koht ja iste on tühi ja vaba.

Kaks tundi hiljem ning saja kahekümne minuti pärast kohtan teda taas ja silman Cour de Rome'il ja Saint-Lazare'i jaama ees. Tema

kõrval ja juures on üks sõber ja semu, kes paneb ette ja arvab, et tema mantlile ja palitule on vaja ja tarvis veel üht nööpi ja pööra.

Litootes

Olime hulgakesi asukohta muutmas. Üks noormees, kes ei paistnud eriti intelligentne, rääkis veidi kõrvalseisva härraga ja istus. Kaks tundi hiljem kohtasin teda taas; ta oli sõbraga ja nad jutlesid hilpudest.

Metafoorselt

Päeva harjal, heidetuna silguparve, mille oli neelanud valgekõhuline hüügelmarkikas, hakkas üks kitkutud kaelaga kukeke äkki pidama kõnet oma vaiksele kaaslasele. Õhk täitus ta sõnadest. Seejärel ahvatles teda tühjus ning linnuke heitis end sellesse.

Nägin teda uuesti selsamal päeval kesk urbaanset tühermaad. Tema ülbuse tiivad said kärbitud mingi nööbi tõttu.

Tagasivaateline

"Su mantlile on vaja veel üht nööpi," ütles talle sõber. Kohtasin teda Cour de Rome'il, olles lahkunud temast hetkel, mil ta himukalt istekoha poole sööstis. Enne ärritas teda ühe teise sõitja tõuklemine, kes tema sõnul müksanuvat teda iga kord, kui keegi väljus. Too luider noormees kandis tottrat kaabut. Kõik see juhtus täna keskpäeval S-liini bussis, mis oli inimesi täis.

Üllatused

Küll me ikka olime seal autobussi platvormil tihedalt koos! Ja kus see poiss ikka paistis nõme ja tobe! No mis ta tegi? Eks hakanud ta ise tüli norima mehega, kes – nii ta ütles! see keigar! – olevat teda tõuganud! Ja pärast ei oska ta midagi paremat teha, kui tormata äsja vabaksjäänud istmele! Mille ta pidanuks loovutama mõnele daamile!

Ja eks arvake nüüd ära, keda ma paar tundi hiljem Saint-Lazare'i

jaama ees näen? Sedasama kraadepoissi! Kusjuures talle antakse nõu, kuidas paremini riides käia! Ja seda teeb ta oma kamraad!

Lihtsalt uskumatu!

Unenägu

Kõik minu ümber näis udune ja pärlmutrikarva. Igal pool heljus olevusi, kelle seast siiski joonistub selgemalt välja üks kuju: noor mees, kelle ülipikk kael näis juba iseendast ilmutavat lõtva ja riiakat iseloomu. Kaabulindi asemel oli tal punutud nõör. Pärast seda tülitses ta inimesega, keda ma ei näinud, ja viskus siis otsekui hirmust haaratuna vahikäigu hämarusse.

Unenäo teises pooles nägin teda päise päeva ajal kõndimas Saint-Lazare'i jaama ees. Tal oli ühes kaaslane, kes ütles: "Su mantlile oleks vaja veel üht nõöpi."

Sel kohal ärkasin ma üles.

Prognoosid

Kui saabub keskpäev, leiad sa end täistuubitud autobussi tagumisel platvormil. Reisijate seas märkad üht tottrat noorukit: tal on luukereklik kael ning ta pehmel kaabul pole linti. Peagi selgub, et see tibu ei tunne end hästi. Ta tuleb arvamisele, et üks mees tõukab teda meelega iga kord, kui mööduvad bussi tulijad või mahaminejad. Küllap ütleb ta seda mehele, kuid too ei vasta, vaikides põlglikult. Seepeale haarab tottrat noorukit paanika ning ilmselt pageb ta vabaksjäänud istekohtadele.

Veidi hiljem näed sama noormeest Cour de Rome'il Saint-Lazare'i jaama ees. Siis peaks ta seltsis olema sõber, kes ütleb: "Su mantel on halvasti kinni; ta vajab üht nõöpi."

Vikerkaar

Ühel päeval juhtusin viibima violetse autobussi tagumisel platvormil. Seal oli üks totter noormees: indigokael, nõör ümber kaabu. Äkki hakkab ta õiendama sinise härrasmehega. Rohelisel häälel heidab ta

mehele ette, et see teda alati müksavat, kui sõitjad väljuvad. Seda öelnud, ruttab ta kollase istme poole ja istub.

Kaks tundi hiljem kohtan teda taas oranži jaama ees. Temaga koos on sõber, kes arvab, et ta punane mantel vajab üht nõöpi.

Kõhklused

Ma ei tea päris täpselt, kus see juhtus... kuskil kirikus... või prügikastis... või surnukambris? Võib-olla autobussis? Seal olid... kuid mis need siis õieti olid? Munad, vaibad, redised? Luukered? Jah, kuid neil oli liha alles kontidel, ja nad elasid. Usun, et nõnda see oli. Inimesed autobussis. Nende seas oli aga üks (või oli neid kaks?), kes torkas millegagi silma. Oli see megalomaania? Steatopüügia? Melanhoolia? Pigem... täpsemalt... noorus, mida ehtis pikk... nina? lõug? põial? ei, kael – ja veider, veider, veider kaabu. Ta noris tüli, nimelt, ühe teise sõitjaga (mees või naine? laps või vanamees?). See lõppes kuidagi ja muidugi pidigi lõppema – ilmselt kummagi vastase põgenemisega.

Tundub, et kohtasin sama isikut uuesti; kuid kus? Kuskil kiriku ees? surnukambri ees? prügikasti ees? Ta oli koos sõbraga, kes pidi temaga millestki rääkima, kuid millest küll?... millest küll?... millest?...

Täpsustused

Kell 12.17 kõnetas 10 m pikas, 2,1 m laias, 3,5 m kõrges, 3 km 600 m lähtepunktist asuvas 48 inimest sisaldavas S-liini autobussis 27 aastat 3 kuud 8 päeva vana 1 m 72 cm pikkune 65 kg kaaluv meessoost isik, peas 17 cm kõrgune kaabu, mille põhja ümber oli 35 cm pikkune pael, meest, kelle vanus oli 48 aastat 4 kuud 3 päeva, pikkus 1 m 68 cm ja kaal 77 kg, 14 sõnaga, mille kestus oli 5 sekundit ja mis viitasid tahtmatutele nihetele 15 kuni 20 mm ulatuses. Seejärel istus ta umbes 2 m 10 cm kaugusele.

118 minutit hiljem oli ta 10 m kaugusel Saint-Lazare'i jaama linnalähirongide sissepääsust, kus ta jalutas 30 m pikkusel distantsil koos 28 aasta vanuse 1 m 70 cm pikkuse 71 kg kaaluva sõbraga, kes 15 sõna abil soovitas nihutada 3 cm läbimõõduga nõöpi 5 cm võrra seniidi poole.

Subjektiivne pool

Olin see päev oma riietega täitsa rahul. Proovisin ära päris vinge uue kaabu ja mantli, mis minu meelest oli ikka efektne küll. Saint-Lazare'i jaama ees sain kokku Xiga, kes tahtis mu tuju rikkuda: hakkas seletama, et mantlil olla liiga lai kaelus ja sinna oleks tarvis veel üht nööpi. Peakatte kallale ei tihkand ta siiski tulla.

Väheke enne seda andsin raskelt nina peale ühele jõhkardile, kes mulle meelega tünga tegi, kui rahvast bussist maha läks või peale tuli. See juhtus ühes niukeses räpases bussiloksus, mis lähvad inimrämpsu täis just siis, kui mina olen sunnitud neid kasutama.

Teistpidi isiklik

Täna oli bussis mu kõrval platvormil üks sihuke tattnina, kellesugu-seid õnneks enam ei sünnitata, muidu ma tapangi lõpuks veel mõne ära. See kollanokk, kahekümne kuue ja kolmekümne vahel, ärritas mind eriliselt, ja mitte niivõrd ta katkutud kalkunikael kui kübaralint, mille asemel tal oli mingi tumelilla nöör. Kuramuse tolgus! Ta ajas mul südame pahaks. Et bussis oli parajasti palju rahvast, kasutasin trügimist, kui nad maha läksid või peale tulid, ja äsasin talle iga kord küünarnukiga ribidesse. Enne kui ma jõudsin talle varvaste peale astuda, laskis see argpüks aga jalga. Oleksin ta vihastamiseks tahtnud veel öelda, et tema liiga laia kaelusega mantlil oli puudu üks nööp.

Jutustus

Ükskord keskpäeva paiku märkasin Monceau' pargi kandis, üsna täis S-liini autobussi tagumisel platvormil (praegu nr 84) pikakaelalist isikut. Tal oli peas pehme kaabu, mille linti asendas põimitud pael. See isik kõnetas äkki kõrvalseisjat, väites, et too talle meelega astuvat jalale iga kord, kui reisijad maha lähevad või peale tulevad. Muide, ta katkestas vaidluse ruttu, et söösta vabaks jäänud istekohale.

Kaks tundi hiljem nägin teda uuesti Saint-Lazare'i jaama ees. Seal vestles ta hoogsalt sõbraga, kes soovitas tal kaeluse kitsamaks teha, lastes mõnel asjatundlikul õmblejal ülemise nööbi kõrgemale panna.

Liitsõnad

Ma bussplatvormlesin kaasreisijarohkes pealinnakeskpäevases aegruumis ja naabrutsesin nõõrlise pikkkael-tattninaga, kes ütles ühele suvatundmatule: "Te ilmselgtõukate mind." See välja pursatud, vabakohastus ta apluslikult. Pärastises aegruumis taasnägin teda: ta saint-lazarplatsles koos mingi Xiga, kes ütles talle: sa vajad mantlinõõptäiendust. Ning ta miksselgitas asja.

Eitus

See polnud ei laev ega lennuk, vaid maapealne liiklusvahend. See polnud ei hommik ega õhtu, vaid keskpäev. See polnud ei imik ega vanur, vaid noormees. See polnud ei lint ega pael, vaid põimitud nõõr. See polnud ei kaklus ega rongkäik, vaid trügimine. See polnud ei lahkus ega õelus, vaid ägedus. See polnud ei tõde ega vale, vaid ettekääne. See polnud ei seisja ega lamaja, vaid istudasooivija.

See polnud ei eelmisel ega järgmisel, vaid selsamal päeval. See polnud ei Lyoni jaamas ega Põhjajaamas, vaid Saint-Lazare'i jaamas. See polnud ei sugulane ega tundmatu, vaid sõber. See polnud ei solvang ega pilge, vaid riietusalane soovitus.

Animism

Pehme pruun vaoga kaabu, ääred alla keeratud, põhja ümber põimitud pael. Tema ümber teised kaabud. Iga pinnakonaruse juures, mille andsid edasi teda transporteeriva iseliikuri rattad, kaabu võpatas. Iga peatuse puhul panid reisijate tulekud ja minekud kaabu külgsuunas liikuma, kusjuures mõnikord oli liikumine väga rõhutatud. Viimaks vihastas see kaabut. Ta väljendas oma raevu inimhääle abil. Hääle oli temaga ühenduses lihmassi kaudu, mis struktuuralselt paiknes ümber kaabu all oleva luise, paiguti perforeeritud poolkera. Äkki võttis kaabu kätte ja istus.

Paar tundi hiljem nägin kaabut taas. Ta paiknes umbes ühe meetri ja kuuekümnemeetri kõrgusel maast ja liikus edasi-tagasi Saint-Lazare'i jaama ees. Üks sõber soovitas tal mantlile nõõbi juurde

õmmelda... nõöbi... ta mantlile... temale niimoodi öelda... temale... kaabule.

Anagrammid

S-niili subsis tõisis tinntupul üks kahmeküine uuke saatane püüt, kellel oli kipk hõnk klae ja paabu keal nidli esmal röön. Ta laidves seite tõisjaga, keda ta düüsisatas leemega kōutamises. Rivises oma rivisemise ja tutras bavale sitehokale.

Tinnuke lehjim tohkasin teda Cour ed More'il Tsian-Zalare'i maaja ees. Ta oli koos bōrsaga, kes talle tüles: "Su mintlale on vaja veel üht pööni." Ta täinas, kuhu (lakusele).

Ametlik kiri

Käesolevaga on mul au Teid informeerida järgnevatest faktidest, mille niihästi objektiivseks kui ka kokkunud tunnistajaks mul tuli olla.

Täna keskpäeva paiku viibisin ühe autobussi platvormil, mis liikus piki Courvelles'i tänavat Champerret' väljaku suunas. Nimetatud autobuss oli täis, julgeksin märkida, ülitäis, kuivõrd konduktor oli kaaluva põhjusega ja liigest heasüdamlikkusest lähtudes kõrvale kaldunud teenistuskohustest ja kaasasõitmist võimaldanud ülemäärastele sõitjatele. Igas peatuses tekitasid pealetulijad ja mahaminejad pealetulekul ja mahaminekul teatavat rüselemist, mis põhjustas ühe sõitja tagasihoidlikku protesti. Pean ütleva, et ta siirdus istekohale niipea, kui see osutus võimalikuks.

Käesolevale lühikesele kirjeldusele lisaksin: mul oli juhus märgata sama sõitjat mõni aeg hiljem koos ühe isikuga, keda ma ei suutnud identifitseerida. Nendevaheline elav vestlus näis käsitlevat esteetika-alase iseloomuga küsimusi.

Arvestades nimetatud asjaolusid, palun Teid lahkesti selgitada, millised järeldused peaksin tegema toodud faktidest ja millise seisukoha võtma oma edasise elu korraldamisel.

Oodates Teie vastust, palun Teid vastu võtta minu parimad tervitused.

Annotatsioon

Oma uues romaanis toob romaanikirjanik X, kellele võlgname hulga meistriteoseid, talle omase särava lavale üksnes eredalt portreeteritud tegelasi. Tegevus toimub atmosfääris, mida mõistab hästi nii vanem kui noorem lugeja. Intriig sõlmub, kui loo peategelane autobussis kohtab mõistatuslikku isikut, kes norib temaga tüli. Lõppepisoodis näeme toda müstilist tegelast suurima tähelepanuga kuulavat nõuan-deid sõbralt, kes on dändismis autoriteet. Tervikteosest jääb võluv mulje, mille romaanikirjanik X on graveerinud haruldaselt õnneliku käega.

Teadmatus

Ma ei mõista, mida minust tahetakse. Jah, ma sõitsin keskpäeva paiku S-liini bussis. Kas rahvast oli palju? Sellisel kellaajal loomulikult. Noormees pehme kaabuga? Väga võimalik. Mina ei vahi inimesi. Mul on ükskõik. Mingi põimitud pael? Ümber kaabu? Saan uudishimust aru, aga see ei loksuta mind. Põimitud pael... Ta olevat kellegagi tülitsenud? Juhtub, juhtub.

Ja seejärel olevat ma teda paar tundi hiljem uuesti näinud? Miks mitte? Elus tuleb ette veidramaidki asju. Mäletan, kuidas mu isa tihti jutustas, et...

Aleksandriinid

Kord sõites bussiga, liini märgiks mil S, üks nolk mul silma jäi, niisugune kes-teab-mis-tüüp, kellel pikk ja peenikene kael ning nõör kaapkübaral, ei mitte lint või pael. Ta pesemata suust tuli vastavat vina ja täitsa tigated ja lausa lolli ina, et teda tõuganud siin see tast vanem mees äsja olevat, kui mõnd sõitjat sundis ees bussist väljuma rutt, sest neist ju üks ja teine sibas urgus, kus neid oli ootamas eine. Küll jama suuremat ei tõusnud: võttis vend

koha, mis vabaks jäi, ja sinna sättis end.
Kui vasakkaldale pärast sõitsin ma aga,
viis juhus kokku taas mind selle tatikaga.
Nüüd oli kaaslaseks tal üks kehkadivei,
kes ütles: "Siia küll see nööp ei passi, ei!"

Mina igatahes

Mina igatahes saan aru küll, et kui mingi tüüp sul lakkamatult sõrgadel trambib, ajab see kopsu üle maksa. Aga pärast protesteerimist istuda nagu viimane argpüks, sellest mina igatahes aru ei saa. Nägin seda pealt üks päev S-bussi tagumisel platvormil. Mina igatahes leidsin, et selle noormehe kael on liiga pikk ja see pael kaabu ümber on kah totakas. Mina igatahes ei julgeks sellise peakattega ringi jalutada. Aga täpselt nii see oli, nagu mina talle räägin, ta lõugas ühe teise sõitja peale, kes tal jalge peal tallas, ja läks siis ise istuma, muud midagi. Mina oleks igatahes valand vastu vahtimist lurjusele, kes mu jalgadel tallab.

Elus juhtub mõndagi huvitavat. Mina igatahes ütlen teile, et ainult mägi ei tule mäe juurde. Kahe tunni pärast kohtasin poissi uuesti. Mina igatahes märkasin teda Saint-Lazare'i jaama ees. Nägin teda koos ühe omasugusega, kes talle ütles, nagu ma igatahes kuulsin: "Sa peaksid selle nööbi kõrgemale õmblema." Ja siis ma igatahes nägin, et ta näitas ülemist nööpi.

Hüüatused

Kanäe! Keskpäev! aeg minna bussi peale! kui palju rahvast! kui palju rahvast! küll on kitsas! küll on jama! see poiss seal! milline lõust! ja milline kael! seitsekümmend viis sentimeetrit! vähemalt! ja nöör! nöör! ma ei pannud seda enne tähelegi! nöör! see on see kõige jaburam! nöör! ümber kaabu! Nöör! jabur! täiesti jabur! tema see seal vigisebki! see nööriga tüüp! oma kõrvalseisja peale! Mida ta puhub! See teine olla astunud talle jala peale! Nad lähevad nattipidi kokku! kindla peale! aga ei! no ikka! lase käia! lase käia! pane ära! äsa! viruta!

mis sa jamad! ta tõmbab tagasi! on ikka tüüp! pika kaelaga! nõõriga!
kimab nüüd vabale istekohale! ja-jaa! igavene togu!

Ei või olla! tõepoolest! ma ei eksi! ikka tema seal! Cour de Rome'il!
Saint-Lazare'i jaama ees! jõlgub edasi-tagasi! ühe teise tüübiga! ja
mida see seal seletab! et ta peaks õmblema juurde ühe nõõbi! jaa! ühe
nõõbi oma mantlile! mantlile!

Ja siis

Ja siis tuligi buss ja ma läksin peale. Ja siis ma nägin üht silmatorkavat
kodanikku. Ja siis nägin pikka kaela ja nõõri ümber kaabu. Ja siis ta
hakkas kiruma kõrvalseisjat, kes tallas ta jalgel. Ja siis ta läks istuma.

Ja siis nägin teda uuesti Cour de Rome'il. Ja siis ta oli koos semuga.
Ja siis see ütleski: peaksid laskma oma mantlile ühe nõõbi juurde
õmmelda. Ja siis, eks ole.

Ülev

Tunnil, mil koidu roossõrmed pudenema hakkavad, sisenegin vilka
viskodana võimsasse õhvasilmsesse bussi lookleval S-liinil. Sõjaretkel
oleva indiaanlase kotkapilgul märkasin noormeest, kelle kael oli
pikem väleda kaelkirjaku kaelast ning kelle pehmet viltkaabut ehtis
põimitud pael nagu stiiliharjutuse kangelasel. Hukatusttoov nõgi-
rindne Tüli, suu reostet hambapastast, niisiis, ma ütlesin Tüli – tuli
puhuma õelat viirust kirjakukaelse ja nõõrkaabulise noormehe ning
ähmase jahusenäolise sõitja vahele. Esimene pöördus siis teise poole
järgmiste väljenditega: "Õelge ometi, kuri mees, miks tallate meelega
mu jalgel!" Öelnud need sõnad, läks kirjakukaelse ja nõõrkaabuline
noormees kibekiiresti istuma.

Veidi hiljem märkasin kuninglikul Cour de Rome'il taas seda
kirjakukaelse ja nõõrkaabulist noormeest, saatjaks sõber. Too arbiter
elegantiarum kõneles sõnu, mida kuulatasin kikkis kõrvu. Tema
kriitika oli pühendatud kirjakukaelse ja nõõrkaabulise noormehe
väliseimale üleriidele: "Peaksid ahendama väljalõiget, õmmeldes juur-
de või paigutades kõrgemale ümaräärse nõõbi."

Ülekuulamine

"Mis kell saabus sel päeval S-liini autobuss väljumisajaga 12.23 Forte de Champerret' suunas?"

"Kell 12.38."

"Kas ülalmainitud S-liini bussis oli palju rahvast?"

"Kõvasti."

"Kas märkasite midagi erilist?"

"Üht eraisikut, kel oli väga pikk kael ja kaabu ümber põimitud pael."

"Kas ta käitumine oli niisama iseäralik kui riietus ja kehaehitus?"

"Alul mitte, ta oli normaalne, kuid lõpuks osutus ta hüpotooniliseks tsüklotüümiliseks paranoikuks hüpergastriitses ärritusseisundis."

"Milles see avaldus?"

"Kõnealune tegelane kõnetas nutusel toonil kõrvalseisjat, küsides, kas see meelega tallub ta jalgel iga kord, kui sõitjad tulevad peale või lähevad maha."

"Kas etteheide oli põhjendatud?"

"Ma ei tea."

"Millega vahejuhtum lõppes?"

"Noormehe hoogsa pagemisega vabale istekohale."

"Kas hiljem veel midagi toimus?"

"Jah, umbes kaks tundi hiljem."

"Mis nimelt?"

"Kohtasin sama isikut uuesti."

"Kus ja millistel asjaoludel te teda uuesti nägite?"

"Bussi aknast, Cour de Rome'i ees."

"Mis ta seal tegi?"

"Küsis nõu peente kommete osas."

Komöödia

Esimene vaatus

I stseen

(S-liini bussi tagumine platvorm, keskpäevane aeg.)

KONDUKTOR: Ostke piletid, palun.

(Sõitjad ostavad piletid.)

II stseen

(Buss peatub.)

KONDUKTOR: Laske mahaminejad läbi. Kas mõnel on eesõigus? Teil on eesõigus! Buss on täis. Kill-kõll, kill-kõll.

Teine vaatus

Esimene stseen

(Sama taust.)

ESIMENE SÕITJA (noor, pikakaelaline, põimitud pael ümber kaabu): Näib, mu härra, et te astute mulle meelega jala peale iga kord, kui inimesi maha läheb.

TEINE SÕITJA (kehitab õlgu).

II stseen

(Kolmas sõitja läheb maha.)

ESIMENE SÕITJA (pöördudes publiku poole): Mõnus! vaba koht! Sinna ma lähengi.

(Kiirustab vabale kohale ja istub sinna.)

Kolmas vaatus

I stseen

(Cour de Rome.)

NOOR ELEGANTNE MEES (esimesele sõitjale, kes on nüüd jala). Su mantli kaelus on liiga sügav. Peaksid ta rohkem kokku võtma, lase ülemine nõöp kõrgemale õmmelda.

II stseen

(S-liini bussis, mis möödub Cour de Rome'i eest.)

NELJAS SÕITJA: Näe, seesama tüüp, kes minuga koos bussis sõitis ja ühte onklit sõimas. Kummaline kohtumine. Kirjutan sellest kolmevaatuselise proosakomöödia.

Vahelaused

Buss sõitis ette, sõitjatest pungil. *Kui ma nüüd ainult peale saan, no mis sa ütled, siin on veel minu jaoks üks koht. Üks neist küll on alles*

kaalikas, ja miskene väljaveninud kael kandis pehmet viltkaabut, mida paela asemel ümbritses nõor küll näeb pretensioonikas välja ja asus äkki mis sellel nüüd hakkas nahutama oma kõrvalseisjat teine ei tee sellest väljagi, mis ta talle räägib, heites ette, et see meelega talluvat norib muhku, aga küllap võtab vaikselt tema jalgel. Kuna aga eespool leidis üks vaba koht no mis ma ütlesin, keeras ta selja ja jooksis sinna istuma.

Umbes kaks tundi hiljem imelik kokkusattumus oli ta sõbraga Cour de Rome'il samasugune punnperse ja see osutas nimetissõrmega ta mantlinõobile mis see nüüd talle seal räägib?

Kummituslik

Meil, Plaine-Monceau' jäägritel, on au teatada ebahariliku kuju ja mingi põimitud paelaga pehme kaabu seletamatust ning kardetavast ilmumisest Tema Kuningliku Kõrguse, Orléans'i kroonitud hertsogi, Monseigneur Philippe'i pargi idapoolse värava lähedusse täna, kuue- teistkümnendal mail tuhande seitsmesaja kaheksakümne kolmandal aastal. Järgnevalt nentisime, et mainitud kaabu alla tekkis noormees, varustatud erakordselt pika kaelaga ja rietatud sellisel kombel, nagu kahtlemata riietatakse Hiinas. Selle isiku hirmuäratav välimus tarretas meil vere soonis ja tegi põgenemise võimatuks. Isik jäi mõneks hetkeks paigale ja hakkas siis torisedes liikuma, otsekui tõugates eemale nähtamatuid, kuid tema jaoks tajutavaid isikuid. Järsku pöördus ta tähelepanu mantlile ja me kuulsime teda pomisevat: "Üks nõop puudu, üks nõop on puudu." Siis asus ta teele ja liikus Pépinière'i suunas. Tahtmatult haaratud selle nähtuse kummalisusest, järgnesime talle väljapoolle meie jurisdiktsiooni piire ja jõudsime kolmekesi koos isiku ja kaabuga inimtühja, kuid salatit täisistutatud aiakesse. Tundmatut algupära, kuid kahtlemata saatanlikul sinisel sildil seisis kiri "Cour de Rome". Isik liikus veel paar hetke, pomisedes: "Ta tahtis tallata mu jalgel." Seejärel kadusid mõlemad, kõigepealt noormees ja veidi hiljem ta kaabu. Koostasime selle likvidatsiooni kohta protokollu ja läksin siis Petite-Pologne'i kõrtsi ühte kruusikest jooma.

Kõnetlus

Oo plaatinast täitesulepea, graveerigu su kiire ja kõhklematu jooks atlass-siledale paberile alfabeetilised glüüfid, mis jutustaksid säravprilseile inimesile autobussaalse topeltkohtumise nartsissistliku loo. Minu unelmate tuline ratsu, minu kirjanduslike vägitegude truu kaamel, loetud, kaalutud ja valitud sõnade sundimatu allikas, kirjelda leksikograafilisi ja süntaktilisi kurve, mis graafiliselt moodustaksid eblaka ja naeruväärse jutustuse noore mehe elust ja tegudest, noore mehe, kes sõitis ühel päeval S-bussiga, teadmata, et temast saab minu usina kirjanikutöö suurematu kangelane. Oo sina, pikakaelne tuulepea, mida rõhub põimitud paelaga ääristet kaabu, keevaline nähvits, pahur pelgur, kes sa riiu eest pagedes viisid oma jalahoope lõikava tagumiku kõvale puupingile, kas aimasidki ette oma retoorilist saatust, kuulates Saint-Lazare'i jaama ees kikkiskõrvu rätseplikke nõuandeid tegelaselt, keda inspireeris su ülemine mantlinööp?

Sonett

Üks piimahabe, nõörpaelkaabu peas,
kael melanhoolselt pikk, kui kõrend ise,
kes ootas ära bussi tavalise
ja tüütu, tuli peale teiste seas.

Mis number, täht? Eks S-i buss vist kannab.
Platvormil, mis on sõiduriista lisand,
võis keset summa mõni ilge isand
ka läita oma haiseva havanna.

Kaelkirjakpoiss, kes esimesse stroofi
on jäädvustatud, ründas äkki siis
üht onu: sepitsenud katastroofi
see talle olevat. Siis istus maha.
Sain hiljem kuulda: riietuseviis
(üks kekspüks ütles talle) on tal paha.

Gustatiivne

Tollel bussil oli teatav maitse. See on imelik, kuid vaieldamatu. Kõigil bussidel pole ükskõik maitse. Kõlab triviaalselt, aga see on tõsi. Piisab, kui ise kogeda. Sellel bussil – S-liini buss, miks salata – oli röstitud maapähkli maik, rohkem ma ei ütle. Platvorm maitset täpselt nagu arahhis, mis pole ainult röstitud, vaid ka tambitud. Meeter kuuskümmend pöörandast kõrgemal võinuks maiasmokk, keda siin küll ei olnud, limpsata midagi hapukat – pean silmas ühe mehe kaela, kes oli kolmekümne ringis. Veel kakskümmend senti kõrgemal avanes kogenud suulaele haruldane võimalus mekkida kakaomaiku põimitud paela. Seejärel proovisime nägeluse närimiskummi, ärrituse kastaneid, viha viinamarju ja kibeduse kobaraid.

Kaks tundi hiljem saime õiguse magusroale: mantlinööp... päris maapähkel...

Taktiline

Autobussid on pehmed, eriti kui hoiad neid jalge vahel ja paitad kahe käega peast sabani, mootorist platvormini. Olles juba platvormil, tunned midagi karedamat ja krobelist – see on käsipuu metall, või ka midagi ümaramat ja elastsemat – see on tuhar. Vahel on neid kaks, siis tuleb fraas panna mitmusesse. Võid kinni haarata võppuvast torujast esemest, mis õögib tobedaid helisid, või ka ühest põimitud asjapuust, mille keerud on õrnemad kui palvehelmed, siidisemad kui okastraat, pehmemad kui nõör ja peenemad kui kõis. Veel võid näpuga katsuda inimlikku rumalust, mis on palavuse tõttu natuke veniv ja kleepiv.

Kui kannatlikult ootad veel paar tundi, võid ühe krobelse jaama ees kasta oma leige käe valesti õmmeldud palmvandlinööbi hõrku jahedusse.

Telegraafiline

BUSS TAEIS PUNKT NOORMEES PIKK KAEL KAABUL RING-PAEL PAHANDAB TUNDMATU SOEITJAGA TOESISE ETTE-KAEARENDETA PUNKT TALLATUD VARVASTE KUESIMUS

VAEIDETAVALT TAHTLIK KANNAKONTAKT PUNKT NOORMEES KATKESTAB VAIDLUSE VABANEK KOHT PUNKT KL NELITEIST ROOMA VAEIJAK NOORMEES KUULAB SOOVI-TUST KUIDAS KAEIA RIIDES SOEBRALT PUNKT NIHUTADA NOEOEP PUNKT ALLKIRI ARKTUURUS

Tanka

Autobuss saabub
Kaabuga nolk tuleb peale
Siis läheb riiuks
Hiljem Saint-Lazare'i ees
On juttu mingist nõöbist

Kirjeldus

Stiilus on ülipika kaelaga kahejalgne, kes keskpäeviti kummitab S-liini bussides. Meelispaigaks tagumine platvorm, kus ta seisab, nina tatine ja pead katmas hari. Harja ümbritseb sõrmejädmedune kasvaja, mis sarnaneb väga nõöriga. Halva tuju korral ründab harilikult endast nõrgemat, kuid põrgates ägedamale vastupanule, põgeneb sõiduki sisemusse. Seal püüab teha end märkamatuks.

Märksa harvemini on ta nähtav Saint-Lazare'i jaama ümbruses, karvavahetuse aegu. Ta säilitab vana naha, et kaitsta end talvekülma eest, kuid sageli on see kärisenud, nõnda et keha mahuks läbi; see omamoodi mantel tuleb kinni panna küllalt kõrgel, kasutades kunstlike vahendeid. Kuna stiilus ise ei suuda neid avastada, otsib ta abi lähedasse liiki kuuluvalt kahejalgselt, kes sunnib teda tegema vastavaid harjutusi.

Stilograafia on deduktiivse teoreetilise zoologia osa, mida võib viljeleda igal aastaajal.

Hüüdsõnad

Kriiks! haa! ai! oi! hm! ah! uist! ohhoo! näh! eh! ääh! brr! uih! aih!
noh! ehee! viuh!

Oot! ohhoo! fuih! oh! haa! hää!

Ootamatu

Kui Albert kohvikusse jõudis, istusid sõbrad juba ümber laua. Seal olid René, Robert, Adolphe, Georges, Théodore.

"Kuidas läheb?" küsis Robert südamlikult.

"Läheb kah," ütles Albert.

Ta viipas kelnerile.

"Mulle üks õlu," ütles ta.

Adolphe pöördus tema poole:

"Noh, Albert, mida uut?"

"Suurt midagi."

"Ilus ilm," ütles Robert.

"Jahedavõitu," ütles Adolphe.

"Kuulge, ma nägin täna midagi naljakat," ütles Albert.

"Ilm on siiski soe," ütles Robert.

"Mida?" küsis René.

"Bussis, kui ma lõunale läksin," vastas Albert.

"Millises?"

"S-bussis."

"Mida siis?" küsis Robert.

"Pidin vähemalt kolm bussi mööda laskma, enne kui sisse mahtusin."

"Sel kellaajal tavaline asi," ütles Adolphe.

"Mida sa siis nägid?" küsis René.

"Buss oli õudselt täis," ütles Albert.

"Hea võimalus tagumiku näpistamiseks."

"Päh!" ütles Albert. "Asi pole selles."

"Jutusta siis."

"Mu kõrval seisis üks naljakas tüüp."

"Miskene?" küsis René.

"Pikk, kõhn, naljaka kaelaga."
 "Miskese kaelaga?" küsis René.
 "Nagu oleks peast sikutatud."
 "Venitatud," ütles Georges.
 "Mõtlen ikka ta kaabule: naljakas kaabu."
 "Miskene?" küsis René.
 "Mitte lindi, vaid põimitud paelaga."
 "Huvitav," ütles Robert.
 "Teiselt poolt," jätkas Albert, "oli ta igavene iriseja."
 "Mismoodi?" küsis René.
 "Hakkas kõrvalseisjaga õiendama."
 "Miks?" küsis René.
 "Ütles, et see tallavat ta jalgel."
 "Meelega?" küsis Robert.
 "Meelega," ütles Albert.
 "Ja pärast?"
 "Pärast? Ta lihtsalt läks ja istus."
 "Ongi kõik?" küsis René.
 "Ei. Kõige imelikum on see, et nägin teda kahe tunni pärast uuesti."
 "Kus?" küsis René.
 "Saint-Lazare'i jaama ees."
 "Mis tal seal asja oli?"
 "Ma ei tea," ütles Albert. "Ta jalutas edasi-tagasi koos ühe sõbraga, kes tegi märkuse, et tema mantlinööp on liiga madalale õmmeldud."
 "Noh, seda oleks minagi talle ütelnud," ütles Théodore.

Raymond Queneau (1903–1976) oli üks intrigeerivamaid kujusid selle sajandi prantsuse kirjanduses ja vaimuilmas. Erilise populaarsuse saavutasid ta romaanid *Zazie dans le métro* (1959) ja *On est toujours trop bon avec les femmes* (1947), mida psühhoanalüütik Jacques Lacan on iseloomustanud kui kõige lõbusamat pornograafilist raamatukest. Suur osa Queneau teoste võlust tuleneb nende rahvapärasest miljööst ja prantsuse keele häälduspäraseks lihtsustatud kirjaviisist ning selle põhjal tehtud sõnamängudest. Queneau luule on hea näide sellest, kuidas mõnikord hermeetiliseks peetud sürrealism võib olla ühtaegu ka populaarne. Kirjandusega tegelemise kõrvalt oli Queneau ka matemaatik, toimetas teatmeteoseid ja seadis trükkiväljandis Alexandre Kojève'i ülimõjukad loengud Hegeli "Vaimu

fenomenoloogias". Ta osales ka aktiivselt 1960. aastal asutatud Potentsiaalse Kirjanduse Grupi (OULIPO) töös, mis tegeles glossoloogiliste mängudega ja püüdis kirjanduses läbi proovida äärmuslikke vormieksperimente. (OULIPO liikmete seast on eesti keelde seni tõlgitud vaid Georges Pereci tekste.)

"Stiiliharjutused" ilmusid esmatrükis 1947, selle viimane, täiendatud ja täpsustatud variant ilmus kolm aastat enne autori surma. See raamat on üks trükitumaid teoseid prantsuse sõjajärgsest kirjandusest. Ehkki need tekstid – kokku 99 – on olemuslikult tõlgitamatud, sest seostuvad vahetult prantsuse keele- ja stiilitraditsiooniga, on neid ometi tõlgitud mitmesse keelde.

M.V.

ILONA LAAMAN

Auasi

Astronauudid maanduvad merel
kosmonauudid jälle
maanduvad maapinnal
aga minu süda hädamaandus
eesti kirjanduses
See oli lähim sugulane
nagu vihmale meri
või nagu merele vihm
Mitte eriti kauge sugulane
Küll kalad naeraks
kui teaks
mida ma kirjutan
Teeme nii
et nad midagi ei märka
sest ka minul on oma au
kuigi te ehk seda ei usu

Jumalast

Vibu on ammu
unustanud noole:
see väriseb
mu südames
Jumal on ammu
unustanud inimese
Inimlaps eksleb
joob, sööb
töötab, armastab
Ja miski väreleb
tal rinnus:
see on nool
mis mäletab veel vibu

Pääsulinnu jalad ja roheliste tiivad

Pääsulinnul on nõrgad jalad
aga mis sellest
Mitte jalad pole tema puhul
esmatähtsad
Maa ümber on pääsulinnu lennurajad
müratu on pääsulinnu lend
Tal südant andnud ma
Ka rohelistel on pääsulinnule
koht oma südames
rohelistes ja puhtas
Tiibu rohelistel pole
muidu lendaksid nad minema
me saastatud maailmast

Pääsulinnul on nõrgad jalad
kuid süda on tal
nagu minul ja sinul
Ainult väiksem ja puhtam

Mis hammaste taga, see meie

Pärast
vaikisime kaua
unustasime rääkimise sootuks
vaikisime, sina rootsi
mina eesti ja rootsi keeles
vaikisime
sellest kuidas meil elus
ei ole vedanud
välja arvatud meie armastus
vaikisime sellest kumb on põnevam
jalgpall või hoki
mis meile rohkem maitseb
mustikad või maasikad
vaikisime sellest
kes meie arvates saab Ameerika
järgmiseks presidendiks
vaikisime monarhiast
sellest kas kana on lind
või kas naine on inimene
vaikisime vabadusest
eriti mõtte- ja sõnavabadusest
me lamasime kaua
vaikides vastastikku

Bolšoi teatrist

Ballett on
poliitiliselt süütu
koreograaf pole
kardetav

Aga poliitika
ei ole balletiliselt süütu
valvab hästi selle järele
et tantsijanna suust

Ilona Laxman

tuleks hingedõhk
ja mitte salakaval kriitika
et baleriin hüppaks
kõrgele ja tihti
aga ei kargaks ära
gastroleerides Läänes

ärgu baleriin arvaku
et maa külgetõmbejõud
on välismaal väiksem

Aga äkki ongi?
Mine seda jänkivärki tea

Ma vaatasin

Ma vaatasin üht fotot
järsku see liikus:
see oli film –
poiss jooksis üle tee
ja puus värises leht
ja filmi lõpus
oli õnnelik lõpumusi

Ma vaatasin üht pilti
järsku see liikus:
tere – jumalaga
ja ei mingit musi

See oli elu

JUN'ICHIRO TANIZAKI

VÕTI

(Katkend)

Jaapani keelest tõlkinud Rein Raud

1. jaan.

Otsustasin hakata alates tänasest päevikusse julgelt üles tähendama ka neid asju, millest olen varem kõhelnud kirjutada. Seni on läinud nii, et ma pole oma intiimelu ja suhteid naisega eriti põhjalikult kirjeldanud. Seda sellepärast, et kartsin, et mu naine võib-olla loeb mu päevikut salaja ja saab vihaseks, aga sellest aastast peale olen otsustanud seda mitte enam karta.

On küll päris kindel, et mu naine teab, millises sahtlis ma oma kabinetis seda päevikut hoian. Aga ta on sündinud vanamoelises ja auväärses Kyôto perekonnas ning üsna keskaegses atmosfääris üles kasvanud, mistõttu ta peab siinamaale au sees pisut iganenud arusaamu headest kommetest ja mõnikord isegi kiitleb nendega, nii et vaevalt ta ikka salaja oma mehe päevikut lugema hakkab.

Kuigi teatavatel põhjustel ei või selles absoluutselt kindel ka olla. Kui mina praegu senistest raamidest väljudes hakkas sagedamini meie intiimsuhteid käsitlevaid ülestähendusi tegema, kas ei või siis juhtuda, et kiusatus saab temastki võitu ning ta hakkab siit minu saladusi otsima? Ta on sündimisest peale selline peitlik ja armastab saladusi. Näiteks võib ta teeselda, et ei tea midagi, mida tegelikult väga hästi teab. Tihti juhtub, et ta ei räägi, mis tal tegelikult südamel on. Mis kõige hullem, ta arvab, et naised peavadki niimoodi käituma. Seda päevikut pean ma sahtlis luku taga ning sahtli võti on mul alati kuskile ära peidetud. Aeg-ajalt ma vahetan seda peidukohta, kuna pole võimatu, et tema on omas uudishimus senise peidukoha välja nuuskinud. Tegelikult poleks mul muidugi mõtet endale seda tüli teha, sest sahtli lukule sobivaid võtmeid leidub küllaga.

...Kirjutasin äsja, et "sellest aastast alates otsustasin mitte enam

karta, et keegi mu päevikut loeb", aga kui järele mõelda, siis ega ma seda varem nii väga ei kartnudki. Pigem olin ma täitsa valmis selleks, et mu päevikut loetaks, võib-olla isegi lausa ootasin seda. Kui nii, miks ma seda siis sahtlis luku taga hoidsin ja võtit ühest kohast teise peitsin? Võib-olla selleks, et naise otsimiskirge rahuldada. Pealegi, kui päevik oleks meelega tema silma alla jäävasse kohta pandud, oleks ta seda lugedes arvatavasti mõelnud, et see päevik on temale lugemiseks kirjutatud, ega olekski uskunud, mis seal kirjas on. Võib-olla oleks ta isegi arvanud, et kuskile on mul veel üks "päris" päevik ära peidetud.

...Ikuko, mu armas, kallis naine, ma tõesti ei tea, kas sa loed salaja mu päevikut või ei loe. Isegi kui ma sinu käest küsiks, ütleksid sa kindlasti, et võõraste kirjatükkide salaja lugemisega sa ei tegele, nii et sinult järele pärida pole mingit mõtet. Aga kui sa ikkagi peaksid lugema, siis ma tahan, et sa usuksid: see päevik ei ole võlts, kõik, mis ma olen siia kirja pannud, on tõesti tõsi. Ei – kui kahtlustavale inimesele midagi taolist öelda, hakkab ta sellest ainult rohkem kahtlustama. Nii et rohkem ei ütle ma midagi. Kui sa ikkagi seda päevikut lugema peaksid, küllap on sulle siis iseenesestki selge, kas tema sisu vastab tõe või ei.

Sest ega ma siin varemgi pole ainult seda kirjutanud, mis võiks temale meele järele olla. Ka seda, mis võiks temale ebameeldivust tekitada või olla tal valus kuulata, on mul siia küllaga tulnud üles tähendada. Põhjused, miks ma kunagi otsustasin selliseid asju oma päevikusse kirja panema hakata, on tema liigne salatsemine, ja teatav "kehahäbelikkus" – asju, millest abikaasad kõnelevad oma magamistoas, peab ta häbiväärseteks ega soovi neist midagi kuulda, ning kui ma juhtumisi satun alustama kahemõttelisena näivat vestlust, katab ta viivitamatult oma kõrva kinni – see on tema variserlik "naiselikkus", tema justkui meelega mõista antud üleolekutunne. Me oleme abielus juba üle kahekümne aasta ja meil on endil mehelemineku eas tütar, kuid magamistoas ei nõustu ta seniajani enama kui pelga vaikides sooritatud ühtega. Isegi õrnusi ei sosista me teineteisele kunagi kõrva – kas saab seda siis nimetada kellegi abieluks? Kuna ma ei suuda leida võimalust temaga otseselt kõnelda magamistoas asjadest

ega jaksa seda rahuldamatust enam välja kannatada, otsustasingi panna kõik oma päevikusse kirja. Sõltumata sellest, kas ta tegelikult loeb salaja mu päevikut või mitte, hakkan ma tänasest alates eeldama, et ta siiski teeb seda, ning jätkan kirjutamist tundega, et võin neil lehekülgedel kaudselt ka tema poole pöörduda.

Kõigepealt ütlen, et ma armastan oma naist täiest südamest – olen mõnikord varemgi seda siin kirjutanud, ning ta peaks mu meelest ka ise hästi mõistma, et see pole vale. Ainult et füsioloogiliselt pole ma enam nii energiline selles asjas ega kannata enam temaga võrdlust välja. Sain tänavu viiekümne kuue aastaseks (tema vanus on nelikümmend viis) – see tähendab, erilise nõtruse üle ei tohiks ma veel kurta, ent, olgu põhjus milline tahes, viimasel ajal on see asi mind kergesti väsitama hakanud. Otse välja öeldes: praegusel ajal on mulle paras umbes kord nädalas – või pigem isegi kord kümne päeva jooksul. Seevastu tema – oma kehavõitu tervisest ja nõrgast südamest hoolimata – on selles asjas lausa haiglaselt agar (nii otse kõnelda või kirjutada neist asjadest oleks tema meelest küll äärmiselt tülgastav). Mis mind viimasel ajal kõige enam ärritab ja puudutab, on just see. Mul on muidugi väga piinlik, et ma ei suuda abikaasana oma kohuseid tema ees rahuldavalt täita, ent, kuigi seda ise tunnistan, ei suudaks ma välja kannatada, kui, oletame, ta mõtleks sellest puudusest üle saada mõne teise mehega suhteid sisse seades. Mu sellise oletuse peale saaks ta muidugi ütlemata vihaseks – kas ma tõesti arvan, et ta võib nii madalale langeda? – ent see on ju ainult oletus. Kuid ainuüksi sellist võimalust ette kujutades tunnen juba armukadedust. Lisaks sellele – kas poleks ka tema tervislikku olukorda arvesse võttes parem püüda seda haiglaslikku himu mõnevõrra ohjes hoida?

...Mis mulle muret valmistab, on asjaolu, et tulevate aastate vältel jääb mul füüsilist jõudu ju järjest vähemaks. Viimasel ajal mõtlen intiimsuhetest kui tõeliselt raskest tööst. Ning pärast seda, kui olen naisega olnud, ei jätku mul päev otsa jõudu isegi mõtlemiseks mitte... Kui sellest paistab, nagu oleksid intiimsuhted naisega mulle vastu-meelsed, siis tegelikult on vastupidi. Asi pole sugugi nii, et ma kohusetundest ajendatuna peaksin oma iha kannustama, et tema vajadustele vastu tulla. On see siis minu õnn või õnnetus, aga ma

armastan teda kirglikult. Pean siin esile tooma ühe asjaolu, mille mainimine talle enesele sugugi meele järele ei oleks, ent – kuigi ta ise pole sellest üldse teadlik – loodus on teda selle asja tarvis haruldaselt hästi varustanud. Kui mul poleks minevikus peale tema ühegi teise naisega intiimseid kogemusi olnud ning oleksin kuulunud täielikult temale, siis ei oskakski ma võib-olla tema ehitust niisuguseks väärtuseks pidada, kuid kuna noores põlves olid ka minul oma lõbustused, siis ma tean, et tema valduses on niisugune varustus selle asja jaoks, mida teiste naiste hulgas ülimalt harva ette tuleb. Oleks ta ammusel ajal müüdud mõnda Shimabara kõrgklassi lõbustusasutustest ning tema väärtused antud kogu ilmale hinnata, siis kogunenuks tema ümber üksteise võidu lugematu hulk elupõletajaid ning võib-olla oleksid kõik mehed lähedal ja kaugel langenud tema võlude ohvriks. (Võib-olla oleks parem, kui ma seda talle endale teada ei annaks. Sest kui ta ise oma andest teadlikuks saab, siis oleks see mulle endale ehk koguni kahjulik. Aga kui tema seda kuuleks, kas oleks ta siis ise sisimas rõõmus? Või tunneks häbi? Või tunneks end hoopis solvatuna? Tõenäoliselt näeks ta vihane välja, kuid ei suudaks mõtteis siiski oma heameelt maha suruda.) Kuid minus ärkab armukadedus juba üksi sellest, kui mõtlen selle tema väärtuse peale. Mis võiks juhtuda siis, kui mõne teine mees peale minu saaks teada, mida see endast kujutab ning et mina ei suuda seda taevast kaela sadanud õnnistust täiel määral ära kasutada? Kui ma sellele mõtlen, muutun ise rahutuks, tunnen end tema ees süüdi olevat ja teen endale selliseid etteheiteid, et ei suuda neid ise välja kannatada. Seetõttu püüan ma end mitmesugustel viisidel ergutada. Sedasi lasen ma tal end puudutada sealt, kus see mind kõige enam erutab – näiteks kui sulen silmad ja ta suudleb mind laugudele, tunnen iseäranis suurt naudingut. Teiselt poolt jällegi püüan ise leida paiku, mille puudutamine teda erutab – olen märganud, et talle meeldib, kui teda suudelda põlveõndlasse – ning ergutan sel viisil end veel enam. Ometi ei taha ta tulla vastu isegi mu niisugustele pürgimustele. Tal pole mingit soovi anda järele sellistele, nagu ta ütleb, ebaloomulikele mängudele, ning ta nõuab järjekindlalt, et peaksin kinni traditsioonilisest protseduurist. Olen talle küll selgitanud, et eelmäng on võte, mis kuulub sellesama standardse protseduuri juurde, kuid tema ümbritseb siingi end oma "naiseliku

häbelikkusega" ning näitab üles vastumeelsust kõige suhtes, mis pole ta meelest sellega kooskõlas. Ja veel – ta teab väga hästi, et ma olen jala-fetišist, samuti seda, et tal endal on haruldaset ilusa kujuga jalad (on võimatu uskuda, et need kuuluvad neljakümne viie aastasele naisele), kuid sellest hoolimata – ei, ilmselt just selle tõttu – ei lase ta mul oma jalgu kuigi tihti näha. Isegi kõige kuumemal suveajal kannab ta reeglina alati sokke. Kui küsin temalt luba suudelda ta tallaõnarust, ei võta ta mu palvet kunagi kuulda, vaid ütleb "Mis nilbus see on!" või "Seda kohta sa puudutada ei tohi," või midagi muud taolist. Ühesõnaga – ma lihtsalt ei tea, mida kõige selle peale ette võtta... Ma võin muidugi jätta mõnevõrra väiklase mulje, kuna alustan uut aastat oma nurinaid ritta seades, ometi mulle tundub, et on parem, kui panen need asjad siia kirja. Homme õhtul on "Daamide Öö". Nagu ka kõigil varasematel aastatel, ei jää ta oma traditsioonilisuse-armastuses kindlasti nüüdki nõusse vähema kui akti teostusega täies tseremoniaalses ranguses.

4. jaan.

Täna panin tähele kummalist asja. Kuna ma polnud juba kolm päeva mehe kabinetti koristanud, läksin seda tegema täna pärastlõunal, kui meest polnud kodus – ta oli läinud jalutama. Selle raamatukapi ees, millel asetseb pisike vaas nartsissidega, lebas maas võti. Võib olla polnud selles midagi erilist. Ometi tundub mulle võimatu, et mu mees ilma mingi muu põhjuseta, paljast hajameelsusest selle võtme sinna võis maha pillata. Sest ta on äärmiselt tähelepanelik inimene. Ning pikkade aastate vältel on ta iga päev teinud märkmeid oma päevikusse, kuid pole kordagi varem seda võtit nähtavale unustanud.

Muidugi teadsin ma juba ammu ajast nii seda, et mu mees päevikut peab, kui seda, et et päevik seisab luku taga ühe pisikese kapi sahtlis, kui ka seda, et ta sahtli võtit peidab kord raamaturiiulisse, mitmesuguste köidete vahele, kord põrandavaiba alla. Kuid ma teen väga hästi vahet asjadel, mida ma tohin teada, ning asjadel, mida ma teadma ei pea. Ma tohin teada, kuhu on pandud päevik ise ning kuhu peidetud võti. Kuid ei või olla juttugi sellest, et ma teeksin päeviku lahti ning uuriksin, mis on seal sees. Sellegipoolest, kui uskumatu see ka ei tundu, on mu mees loomult nii kahtlustav, et ei tunne vist end

turvalisena muidu, kui peab alati hoolikalt oma päeviku laekasse lukustama ja võtme ära peitma.

Huivitav, miks mu mees siis täna selle võtme niisugusesse kohta poetas? Kas võis temaga sisimas mingi muutus toimuda, mille tõttu ta nüüd tahaks, et ma tema päevikut loeksin? Kuid oletades, et ma ei hakka seda niikuinii lugema, kui ta mulle otse näkku ütleks, et loe, viitab ta mulle sedasi: "Kui tahad mu päevikut lugeda, siis loe salaja. Siin on sulle võti"? Ent kui nii, kas peab see siis tähendama, et mu mees justkui ei arvakski, et mulle on võtme asukoht ammusest ajast teada? Ei, see pole nii – vististi tahab ta mulle hoopis öelda: "Tänasest päevast vaatan mina salaja pealt, kuidas sina loed salaja mu päevikut – vaatan pealt, aga teen näo, nagu ma ei teaks midagi."

Noh, olgu siis pealegi. Oletame, et tal oli selline kavatsus – mina igatahes tema päevikut lugema ei hakka. Mul ei ole mingit tahtmist ületada piiri, millest seni olen kinni pidanud, ning tungida oma mehe hingeelu salasoppidesse. Täpselt nagu ma ise ei taha, et keegi saaks teada, mis minu meeles toimub, nõnda ei meeldi mulle ka ülemäära urgitseda teiste inimeste hingede sügavamas põhjas. Pealegi – kui ta tahab, et ma tema päevikut loeksin, siis esiteks ei pruugi üldse kõik tõi olla, mis seal seisab, ning teiseks, kõik, mis seal kirjas, ei pruugi sugugi olla mulle meeldiv lugeda. Minu poolest võib mees mõelda ja kirjutada, mida heaks arvab, aga mina võin ise seda samuti teha. Nimelt hakkasin ka mina sellest aastast päevikut pidama. Minusugustel inimestel, kes kõike teistele südameilt ära ei räägi, on ju vahel vajadus enda poole pöördudes üht ja teist kirja panna. Ometi pole mina nii rumal, et annaksin mehele mõista, et olen ka päevikut pidama hakanud. Kasutan kirjutamiseks ära need hetked, kus meest pole kodus, ning peidan oma päevikut ühte paika, millest mehel pole kindla peale aimugi. Üks põhjus, miks üldse päevikupidamise ette võtsin, seisnebki selles, et kuigi minul on mehe päeviku asukoht väga hästi teada, ei või tema aimatagi, et ka minul on oma päevik, ning see üleolekutunne on kirjeldamatult meeldiv...

Üleele täitsime uusaastakommet... Oh, kui häbiväärne on niisugusest asjast kirjutada. "Säilita sündsat meelt", õpetas mu kadunud isa

mind omal ajal tihti. Kui tema võiks teada, mida ma praegu kirjutan, küll võiks ta siis kurvastada mu languse pärast!

...Mu mees tundus, nagu alati, jõudvat naudingu haripunktini, kuid mina – nagu alati – oma rahuldust ei saanud. Pärast oli mul väljakan-natamatult halb tuju. Mehel oli häbi, et tema keha jõust mulle ei piisanud, kuid iga kord, kui ta minu ees sellepärast vabandas, oleks ta samal ajal justkui mind süüdistanud, et olen tema vastu liiga jahe. Mu jahedus seisneb selles – tema enda sõnu kasutades – et kuigi ma olen väga "energiline", lausa haiglaselt aktiivne selles asjas, olevat mu käitumine voodis liialt "asjalik", liialt "konventsionaalne" või lausa "ametlik", alati täpselt ühesugune. Ma olevat ka muudes argistes asjades alati passiivne ja tagasihoidlik. Ning kuigi ma ainult selles osas aktiivne olevat, ütleb ta, ei nõustuvat ma juba kakskümmend aastat reageerima muule kui aina ühele ja samale meetodile, ühes ja samas asendis.

Just seetõttu ei jäta mu mees kunagi tähele panemata ühtki mu sõnatut kutset, ka kõige napimini väljendatud tahteavaldusele reageerib ta tundlikult ja mõistatab vahetult ära mu soovid. Aga võib-olla on ta niisuguseks muutunud sellest, et mu liialt sagedased nõudmised on talle hirmu peale ajanud.

Jääb mulje, nagu seisaksin ma vaid oma huvide eest, nagu poleks mul mingeid tundeid. Sa ei armasta mind poole võrragi sellest, kuidas mina sind armastan, ütleb mees. Sa pead mind vaid tavaliseks tarbeasjaks – pealegi äärmiselt ebatäiuslikuks tarbeasjaks, aga kui sa mind tõeliselt armastaksid, peaksid olema kirglikum, peaksid tulema vastu mu soovidele, millised need ka poleks, ütleb ta. Pool süüid selles, et ma sind täielikult rahuldada ei suuda, lasub sul endal – kui sa nõustuksid mu kirge üles kütma, siis poleks ka mina nii jõuetu, aga sina ei tule mulle kunagi sedasi vastu, nõuad, et ma teeksin sinu abita üksi ära kogu töö, sa oled nagu õgard, kes mõtleb ainult sellest, kuidas pääseda kaetud laua äärde. Ta nimetab mind jahedavereliseks loomaks ja halvloomuliseks naiseks.

Ei saa öelda, et mees minuga nii räägiks täiesti ilma põhjuseta. Kuid mu vanamoelised vanemad on mind kasvatanud teadmises, et naine peab igas elujuhtumis jääma passiivseks ning ei tule kõne allagi, et ta suhetes mehega näitaks ise üles mingit initsiatiivi. Pole sugugi tõsi, et

JAAN
TOOMIK.
Happening
koos
Vano Allsaluga.
1989 a. juuni

Praha.
Kuu aega enne
"samet-
revolutsiooni".
Vano Allsalu
foto.

JAAN
TOOMIK.
Happening
koos
Vano Allsaluga.
1989 a. juuni

Praha.
Kuu aega enne
"samet-
revolutsiooni".
Vano Allsala
foto.

LAAN
TOOMIK.
Päikeseloojang
õuna-Saksamaal".
1993. a. 11. sept.
Laan Toomiku

JAAAN
TOOMIK.
"Line".
60 tombstones,
Norwich, England,
1993.
Jaan Toomiku
foto.

minus ei leidu kirge – kuid minu kirk on peidus väga sügaval, mu sisimas loomuses, ning väljapoole ei ole teda näha. Kui ma hakkaksin teda enesest jõuga välja kiskuma, siis kustuks ja kaoks ta selsamal hetkel. Aga seda, et minu kirk on kahvatu leek, mitte lahvatav tuli, seda mu mees mõista ei suuda.

...Viimasel ajal on mulle järjest enam hakanud tunduma, et mina ja mu mees oleme võib-olla abielus mingi eksituse läbi. Kindlasti oleks leidunud mulle sobivam partner ning ka tema oleks leidnud kellegi, kes talle rohkem meele järgi. Minu ja tema maitsed intiimasjades on liiga paljus sedavõrd vastandlikud, et neid lihtsalt ei anna ühte sobitada. Abiellusin sellesse majja oma kavatsuseta, ema ja isa käsul, ning olen kogu aeg mõelnud, et selline see abielu ongi, aga kui praegu mõtlema hakata, siis on minule sattunud küll seksuaalselt kõige ebasobivam mees üldse. Kuna ta on mulle määratud kokkulepe teel, siis pole mul teha midagi ning ma pean teda taluma, ent mõnikord, kui vaatan talle otsa, läheb mul ilma mingi selge põhjusega süda pahaks. See iiveldus pole pealegi mingi eile alanud tunne – kogesin seda juba meie pulmaööl, kui jagasime esimest korda aset. See oli nii ammu – too õhtu noorpaaridele mõeldud võõrastemajas. Mina olin juba voodisse läinud, kui ta võttis prillid eest – ta on lühinägelik – ja äkitselt käis minust üle üks judin. Mäletan seda siiani selgelt. See on muidugi alati nii, et kui inimene, kes kannab pidevalt prille, need eest ära võtab, siis tundub ta nagu veidi imelik, ent minu mehe nagu paistis mulle korraga lausa valge, täpselt nagu surnud inimesel. Ning tema tuli selle näoga mulle väga lähedale, silmitses minu nagu nii hoolikalt, nagu tahaks ta sellesse auku puurida. Muidugi pidin ka mina seetõttu talle lähedalt otsa vaatama, aga kui ma nägin tema siledat, alumii- niumi moodi libeda helgiga nahka, hakkasin uuesti judisema. Päeva- valgel ei olnud ma seda märganud, kuid tema nina all ja huulte ümber võis näha kergelt habemetüügast (ta on tugeva karvakasvuga) ning see tegi mu enesetunde veel halvemaks. Võib-olla tuli see sellest, et kunagi varem ei olnud ma nii lähedalt ühegi meesterahva nagu näinud, ent sellest ajast kuni tänaseni, millal ma ka ei vaataks oma mehe nagu heledas valguses veidi pikemalt, jookseb mul sama judin üle keha. Seetõttu üritan ma tema näo vaatamisest alati hoiduda ja püüan alati ära kustutada lambi, mis seisab meie voodi peatsis. Ent tema tahab,

just vastupidi, et sel ajal oleks meie tuba heledalt valgustatud. Siis soovib ta mu keha nii üksikasjalikult läbi uurida, nagu ta ainult saab. (Sellele nõudmisele ei tule ma peaaegu kunagi vastu. Kuid jalgu nõuab ta nii järjekindlalt, et pole midagi teha – pean järele andma ja neid talle näitama.) Peale oma mehe ei tunne ma ühtegi teist ning ei tea, kas kõik mehed maailmas ongi nii pealetükkivad. Kas need patused ja kleepivad kallistused, kõik need himud tarbetute eelmängude järele kuuluvad kõigi meeste iseloomu juurde?

7. jaan.

...Täna käis Kimura head uut aastat soovimas. Kuna olin just asunud lugema Faulkneri "Pelgupaika", vahetasin temaga vaid tavapärase tervituse ning läksin üles oma kabinetti. Kimura ajas teetoas mu naise ja Toshikoga natuke aega juttu ning pärast kella kolme läksid nad kõik kolmekesi kinno vaatama "Kaunitar Sabrinat".

Umbes kell kuus tuli Kimura jälle koos nendega tagasi ning jäi koos meie perega õhtust sööma. Ajasime juttu, kuni kell oli natuke üheksa läbi. Söögi ajal jõime kolmekesi pisut *brandy*'t, ainult Toshiko keeldus. Mulle tundub, et viimasel ajal on Ikuko natuke rohkem jooma hakanud. Iseenesest mõistetavalt olen mina see, kes talle valab, ent talle on naps algusest peale sobinud. Kui talle vaid pakkuda, joob ta meeleldi ära päris suure koguse. Muidugi jääb ta sealjuures ka purju, ent seda teeb ta vaikselt, enda ette, nii et välja üldse ei paista. Tihti tuleb ette, et ta võib end ükskõik kui kaua kontrolli all hoida, nii et keegi teine asjast aru ei saa.

Täna pakkus Kimura talle kaks ja pool *sherry*-klaasitäit. Naine läks natuke näost kahvatuks, aga seda küll ei paistnud, et ta joobnud oleks. Seevastu meie Kimuraga läksime näost punaseks. Kimura ei kannata eriti palju. Vist isegi vähem kui mu naine. Paistab, et täna õhtu oli esimene kord, kui mu naine võttis *brandy*-klaasi vastu teiselt mehelt kui minult. See tuli sellest, et alguses tahtis Kimura Toshikole pakkuda, aga tema ajas vastu: "Ei, mina ei joo, paku parem mu emale."

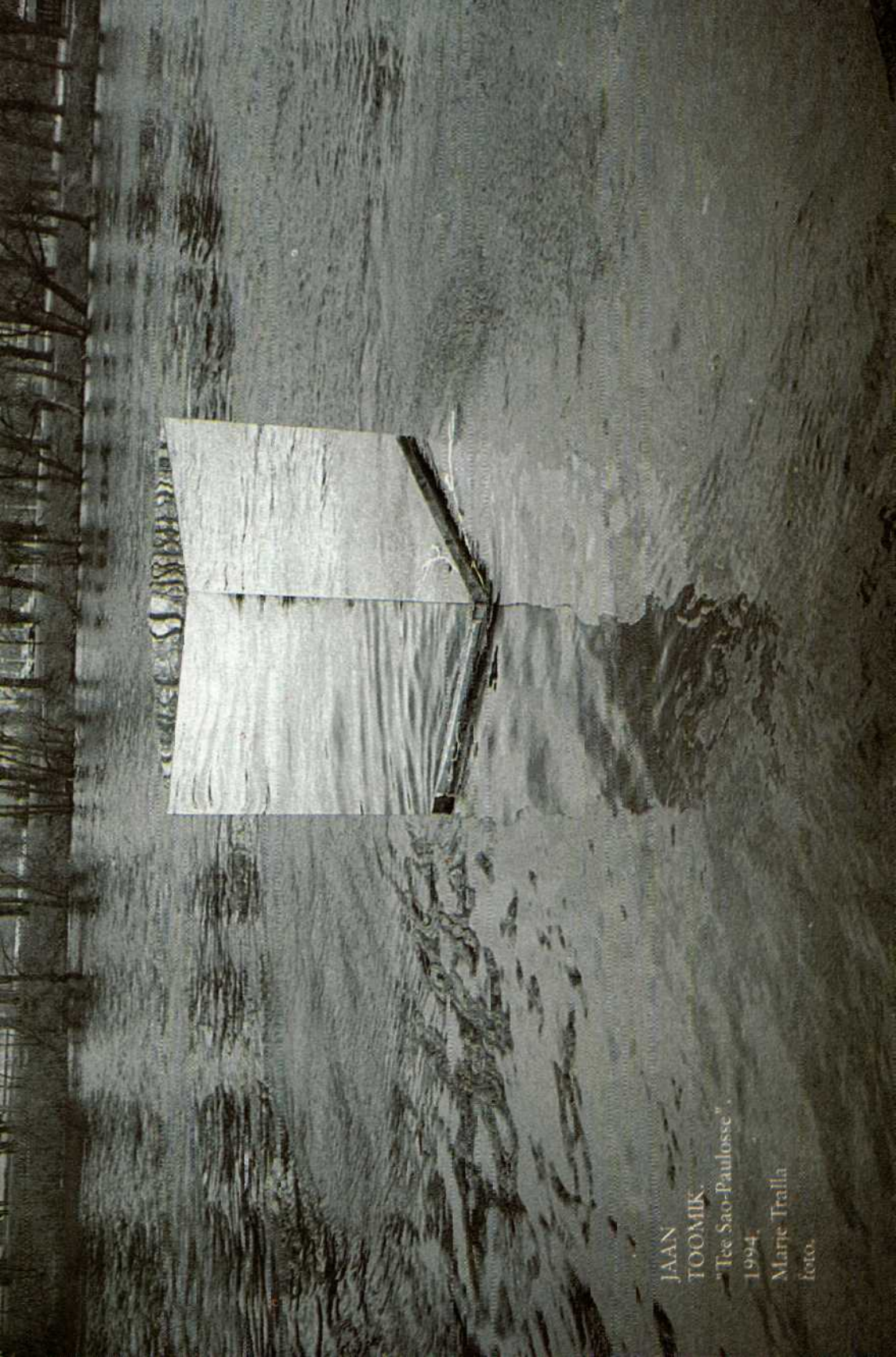
Ma olen juba pikemat aega tähele pannud, et Toshiko justkui Kimurat väldib – kas ei tule see mitte sellest, et ka tema on hakanud mõistma, et Kimura temast hoopis rohkem tema ema vastu huvi üles näitab? Arvasin ise, et mulle on selline mõte pähe tulnud vaid mu

JAAAN
TOOMIK,
"Ice São-Paulosse",
1994,
Marje Tralla
foto.

JAAK
TOOMIK.
"Tee Sao-Paulosse",
1994.
Marie Tralla
foto.

armukadedusest ning tõrjusin selle ehmunult eemale, aga näib, et mul polnud õigus. Üldiselt ei ole mu naine kuigi külalislahke ning eriti meessoost külaliste seltsis ei taha ta üldse viibida. Kuid Kimurasse suhtub ta väga sõbralikult. Ei Toshiko, ei mina ega ka tema ise pole sellest seni veel juttu teinud, kuid Kimura on väga James Stewarti nägu. Ning seda, et mu naisele James Stewart meeldib, tean ma väga hästi. (Ta ise sellest küll ei räägi, ent nii kui kinos mõni James Stewarti film jookseb, läheb ta seda tingimata vaatama.)

Ent kõige tähtsam põhjus, miks mu naine Kimuraga suhtleb, seisneb selles, et pärast seda, kui hakkasin kaaluma, kas mitte Toshikot Kimurale mehele panna, käskisin tal ergutada Kimurat meie perel sagedamini külas käima ning samal ajal jälgida, kuidas need kaks end üleval peavad.

Kuid näib, nagu polekski Toshiko sellest abieluplaanist erilises vaimustuses. Ta üritab hoolega hoiduda olukordadest, kus ta võiks Kimuraga kahekesi jääda, ning nii ajavad nad peaaegu alati teetoas juttu kolmekesi, koos Ikukoga. Ning ka kinno minnes kutsub ta ema alati kaasa.

Ma ütlen talle küll: "See pole sinust kena, et sa kaasas käid. Las aga lähevad kahekesi."

Kuid naine pole sellega nõus, ütleb, et ta on ikkagi ema ning tema kohustus on nende järele vaadata.

"Sa oled lihtsalt ajast maha jäänud. Võime neid niipalju usaldada," ütlen mina.

"Ma mõtlen samamoodi," ütleb tema, "see on Toshiko, kes mind kogu aeg kaasa kutsub."

Kuid kas ei ütle Toshiko nii sellepärast, et ta ema Kimurale temast endast rohkem meeldib, ning ta ise on võtnud ema huvides "kolmanda sõbra" ülesanded enda peale? Millegipärast tundub mulle, et naise ja Toshiko vahel on mingi vaikne salanõu. Ma ei pääse mõttest, et vähemasti mu naine, võib-olla ebateadlikult, võib-olla tõepoolest arvates, et ta vaid vaatab noorte järele, on tegelikult Kimurast sisse võetud.

8. jaan.

Eile õhtul jäin ma pisut vinti, aga ka mu mees polnud kaugeltki kaine. Ta hakkas innukalt paluma seda, mida pole viimasel ajal minult eriti nõudnud: et ma suudleksin teda laugudele. Kuna ma olin brandy't juues veidi ületanud oma tavalise piiri, tulin hetke meeleolus ta palvele vastu. Sellest polnud veel midagi, kuid teda suudeldes jäin hajameelselt vaatama seda, mida ma poleks pidanud nägema – tema ilma prillideta nägu. Alati, kui suudlen tema laugusid, panen oma silmad hoolikalt kinni, ent eile tegin nad vahepeal korraga lahti. Ning tema alumiiniumihelgiline näonahk täitis mu silmeesise, nägin seda nagu hiiglast, keda kinos filmitud suures plaanis. Jälle käis judin minust üle. Ning ma tundsin, kuidas mu enda nägu äkitselt kahvatuks muutus.

Ent õnneks pani mees kohe prillid ette tagasi, et mu käsi ja jalgu üksikasjalikult vaadelda... Vaikides kustutasin põrandalambi meie voodi peatsis. Mees sirutas käe välja, otsis lülitit, et seda uuesti põlema panna, kuid ma tõukasin lambi kaugemale. "Oh, ma palun sind nii väga, luba mul end vaadata, see ainuke kord, ma palun sind nii väga..." kordas mees, pimedas lampi otsides, kuid loobus lõpuks seda leidmata... Pikk kallistus, nagu seda ammu pole olnud. ...

Pool minust jälestab mu meest ja teine pool armastab teda kirglikult. Kuigi me mehega seksuaalselt üldse ei sobi, ei teki mul sellepärast veel soovi armastada kedagi teist. Traditsioonilised arusaamad sündsusest on mulle kõvasti külge jäänud ning ma ei suudaks juba oma olemuse tõttu nende vastu eksida. Tema pealetükkiv ja perversne viis minuga armatseda on mulle äärmiselt piinlik, aga kuna on sellegipoolest selge, et ta armastab mind lausa hullumeelse kombel, on mul lisaks ka veel häbi, et ma kuidagi ei suuda tema soovidele vastu tulla. Oh, kui tal selle asemel oleks talle veel vähegi seda jõudu, mis vanasti...

Huvitav, mis põhjusel tema vastav energia nii kiiresti ära on kadunud? Ta ise ütleb, et minu himud olla ülemäära suured ning neile järele andes on ta ka ise mõõdu kaotanud. Naised on selles mõttes igavesti vastupidavad, aga kuna mehed peavad rohkem mõtlema, siis annab selline liialdamine nende kehalises tervises kohe tunda. Muidugi paneb ta jutt mind kohmetuma, ent ta peaks ju ometi mõistma, et mu himud

JAAN

TOOMIK.

"Aaaaaa..."

Performance.

1993.

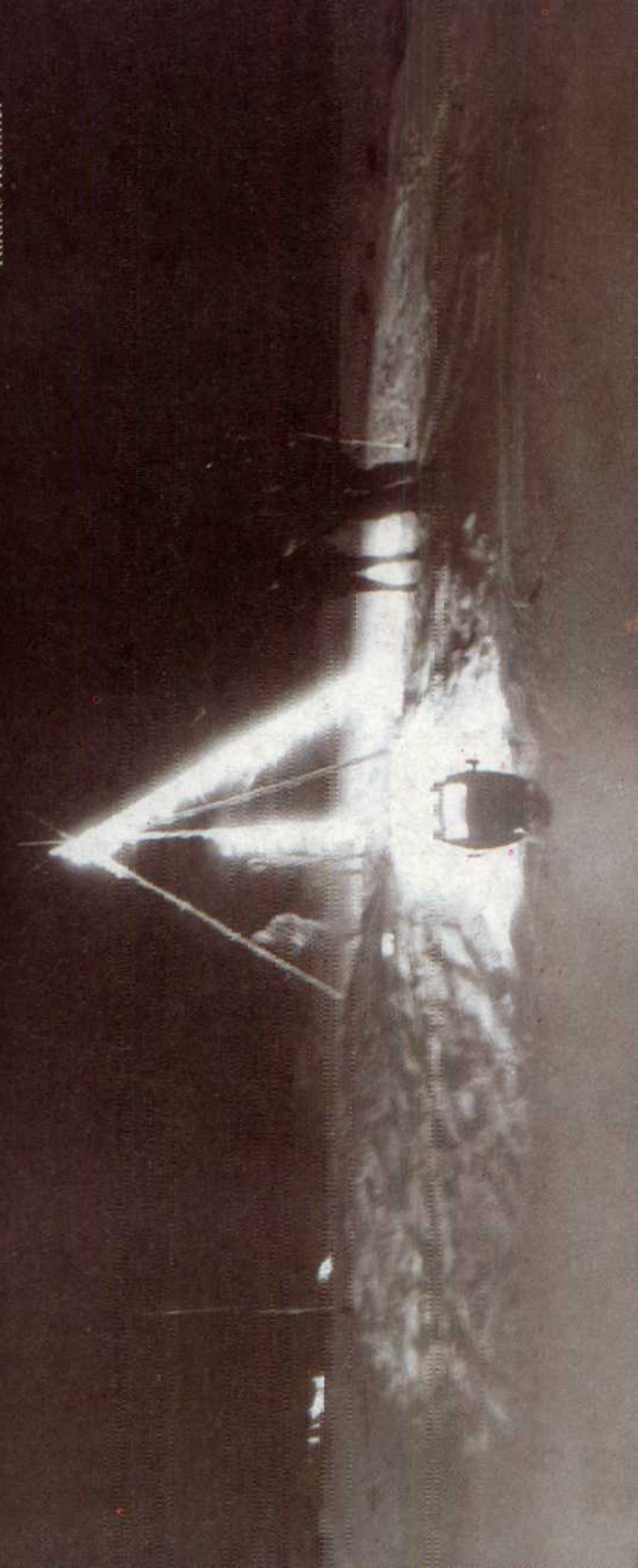
Osalevad

Jaan Toomik,

Jaan Jaanisoo,

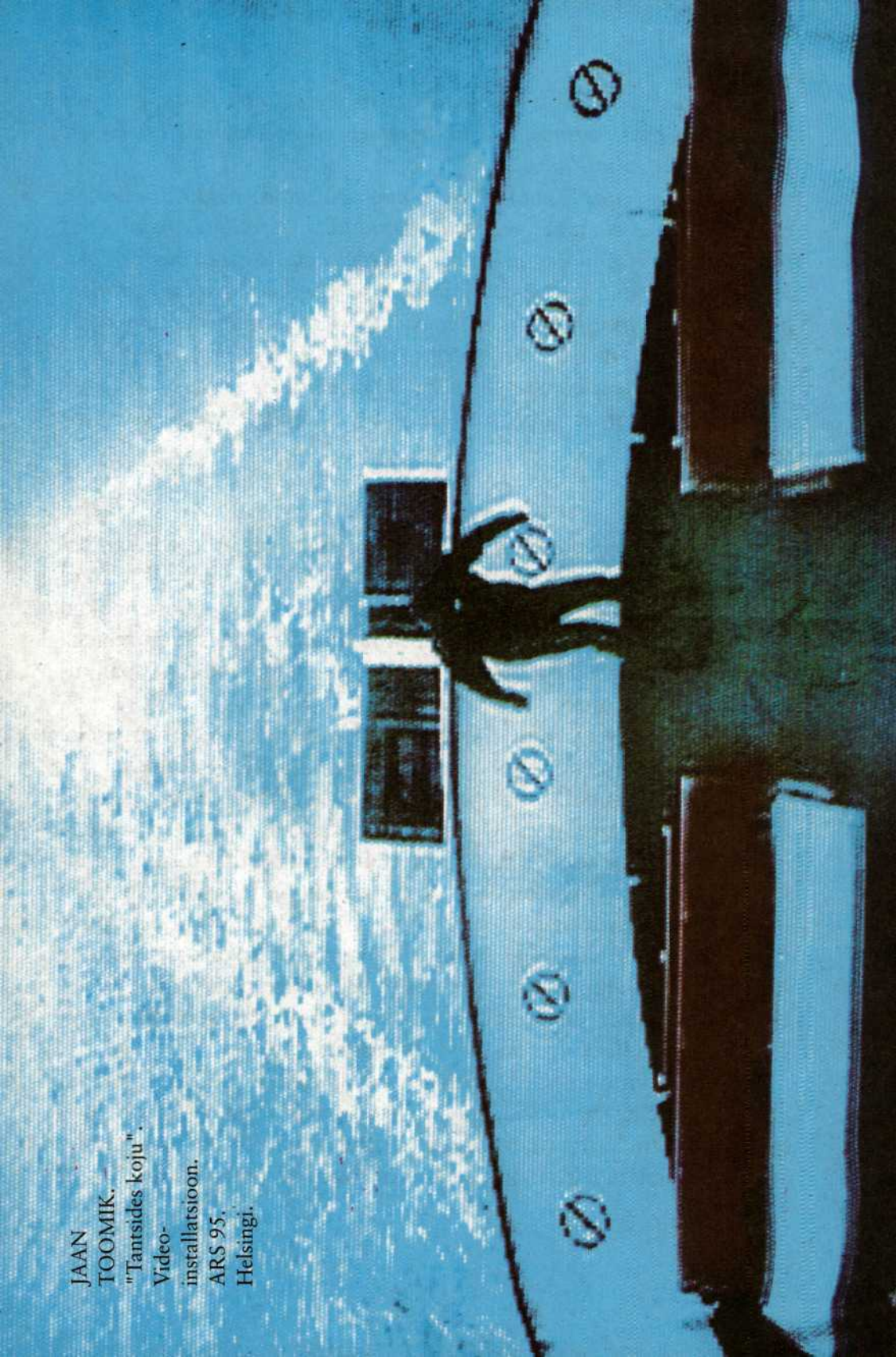
Jaan Paavle,

Rauno Remme.

JAAAN
TOOMIK.
"Tantsides koju",
Video-
installatsioon.
ARS 95,
Helsingi.

on kehalised ning ma ei saa nende vastu midagi ette võtta. Kui mu mees mind tõesti armastab, siis peaks ta kõigeks valmis olema, et mulle rõõmu valmistada.

Ma tahaksin ainult seda, et ta lõpuks aru saaks: neid tarbetuid ja rämpaseid trikke ei suuda ma välja kannatada, minule ei paku need mängud mingit naudingut, vaid peletavad hoopis meeolelu eemale. Ma ei igatse muud, kui täiesti vanamoelisel kombel sulguda tagumisse pimedasse magamiskambrisse, pugeda paksude tekkide alla ning vaikselt armatseda, nii et ei minu ega mu mehe nägu pole näha. Pole suuremat õnnetust kui see, et mehe ja naise maitsed selles asjas ühte ei lange, aga kas tõesti pole meil siis võimalik mingisugusele kompromissile jõuda?

13. jaan.

...Kimura tuli kella poole viie paiku. Ta ütles, et talle oli kodukandist kuivatatud liha saadetud ning ta tõi ka meile veidi. Siis ajasid nad umbes tund aega kolmekesi juttu, ning kuna paistis, et Kimura hakkab koju minema, tulin ma alla ja pidasin ta kinni, paludes teda meiega koos õhtust süüa. Kimura eriti vastu ei vaielnud, vaid tänas pakkumise eest ja jäi istuma.

Kuniks söök veel valmis polnud, läksin tagasi teisele korrusele. Toshiko kattis laua köögis üksinda, naine istus selle aja teetoas.

Olin küll rääkinud õhtusöögist, ent kodus midagi erilist pakkuda ei leidunud. Kimura toodud liha sobis hästi kangema joogi kõrvale hammustada ning veel oli naine eelmisel päeval Nishiki turult ostnud karpkala-*sushi*'t. Võtsin seepärast kohe *brandy*-pudeli välja. Mu naine magusat ei armasta, aga soolasest, mida joogi kõrvale võetakse, peab lugu küll. Mina olen üldiselt kõigesööja, aga karpkala-*sushi* mulle siiski eriti ei meeldi. Peale naise ei söö seda meie majas üldse keegi. Isegi Kimura, kes on pärit Nagasakist ning näiteks soolaliha sööb meelsasti, keeldus karpkala-*sushi*'st viisakalt.

Üldiselt Kimura meile kingitusi ei too ja mulle tundus, et tal oli algusest peale kavatsus jääda meiega koos õhtust süüa. Viimasel ajal ei saa ma enam hästi aru, mis tema meeltes toimub. Kumb naine talle endale rohkem meeldib – kas Ikuko või Toshiko? Kui mina ise oleksin

Kimura asemel ja peaksin otsustama, kumb mind rohkem enda poole tõmbab, valiksin kindlasti ema, mis sellest, et tal rohkem aastaid turjal. Aga Kimura ei ütle midagi. Tema kaugem eesmärk näib ikkagi olevat Toshiko. Ent kuna Toshiko ei paista olevat erilises vaimustuses mõttest temaga abielluda, on ta nähtavasti otsustanud alguseks ema soosingu saavutada ning seejärel ema kaudu Toshikot mõjutada.

Ent veel huvitavam on mu oma käitumine. Mis tagamõttega ma näiteks Kimura täna jälle meile õhtusöögile jääma palusin? See on minu mõtteviisile väga ebatüüpiline. Eelmine kord, seitsmenda kuu-päeva õhtul, tundsin ma Kimura suhtes kerget armukadedust (ja võib-olla isegi mitte nii kerget), kuid ometi – ma eksin, see algas juba eelmise aasta lõpus – kas ei või mitte arvata, et ma oma armukadedust ise salamisi naudin? Alati, kui ma armukadedust tunnen, tõuseb mu jaks ka ühes muus asjas. Nii et teatud mõttes on armukadedus mulle vajalik ja isegi meeldiv tunne. Tollelgi õhtul kasutasin ma ära oma armukadedust Kimura vastu ning suutsin oma naist rahuldada. Sellest tuln ma järeldusele, et seksuaalse harmoonia säilitamiseks meie abielus ei tohi ma Kimurat kui ergutit mingil juhul kaotada.

Kuid millele peaksin juhtima naise tähelepanu – see on muidugi iseenesest selge, aga siiski – on, et selle erguti kasutamine ei tohi saada ettekäändeks muule. Ma luban tal minna täpselt teatud piirini. Mida täpsemalt, seda parem. Tahan olla nii armukade, et võiksin sellest hulluks minna. Võiksin mõnikord isegi olla vaevatud kahtlusest, kas ta mitte seda piiri siiski ületanud pole. Tahaksin, et ta läheks just nii kaugele. Sedasi arutledes tean ma tegelikult küll, et ta ei saakski vist millegi liiga julgega hakkama, ning mõtlen, et kui ta mind sellisel kombel püüaks ergutada, aitaks see kaasa ju ka tema enese õnnele.

17. jaan.

... Kimura pole küll vahepeal meil käinud, aga meie joome naisega sellest ajast igal õhtul *brandy*'t. Naine joob päris palju, kui talle ainult pakkuda. Mulle meeldib vaadata, kuidas ta kõigest jõust oma purjujäämist varjab, kahvatu nägu peas. Sedasi tundub ta mulle kuidagi seletamatult erootiline. Muidugi tahaksin ma ta tegelikult nii purjujoota, et ta magama jääb, aga nii kaugele ta ennast viia ei lase. Mida

JAAN
TOOMIK,

"Avant-garde
walk in Venice"

Veneetsia

1995,

Urmas Muru

foto.

JAAAN
TOOMIK.
"Avant-garde
walk in Venice".
Veneetsia
1995.
Piret Lindpere
foto.

enam ta purju jääb, seda tusesemaks muutub ta meeleolu ning ta ei lase mul isegi oma jalgu puudutada, vaid nõuab ainult seda, mis talle endale meeldib. ...

20. jaan.

... Täna valutab mul terve päeva pea. Päris kaater see just ei ole, kuigi näib, et eile jõin pisut ülearu.

...Härra Kimura tunneb sellepärast muret, et olen järjest enam brandy't pruukima hakanud. Viimasel ajal ei pea ma enam kahe klaasi normist kinni. "Teile hakkab vist juba aitama," püüab ta mind tagasi hoida. Minu mees aga tahab, vastupidi, et ma rohkem jooksin kui varem. Ta teab, et mul pole kombeks keelduda, kui pakutakse, ning paistab, et ta laseks mul juua ükskõik kui palju. Aga ma peaksin siiski piiri pidama. Pole küll veel kordagi juhtunud, et ma mehe ja härra Kimura silme all päriselt ära langeksin, aga mõõdutundetul napsitamisel võib olla kurb tagajärg. Pean olema ettevaatlikum...

28. jaan.

... Täna kaotas naine äkitselt teadvuse. Kimura oli meil külas ning istusime neljakesi söögilaua ääres. Lõpuks tõusis naine püsti ning läks kuskile ära. Natukese aja pärast ei olnud ta veel naasnud ja Kimura küsis: "Ei tea, mis temaga juhtunud on?"

Kui naine on ülemäära brandy't joonud, siis on tal vahel kombeks lauast lahkuda ja ennast väljakäiku peita, ning seetõttu ma vastasin: "Ah, küllap ta tuleb mõne hetke pärast tagasi."

Ent kui teda ikka veel polnud, muutus Kimura rahutuks ning läks teda kutsuma. Peaaegu kohe hõikas ta koridorist Toshikot: "Preili, tulge korraks, siin pole kõik päris korras."

Toshiko oli täna ka üsna kiiresti söögi lõpetanud ning kohe oma tuppä läinud.

"Imelik lugu, aga tundub, et teie ema pole mitte kuskil näha," ütles Kimura.

Toshiko asus otsima ning leidis naise vannist. Ta oli täiesti märg. Kahe käega vanni äärest kinni hoides magas ta kõhuli maas, pea käte vahel.

"Ema, ära nüüd maga siin," ütles Toshiko, aga ta ei vastanud midagi. "Härra, lugu on paha," tuli Kimura lennates mulle teatama.

Läksin alla duširuumi ning katsusin ta pulssi. See oli nõrk ja lõi ehk üle üheksakümne, ligi sada korda minutis. Võtsin ennast riidest lahti, ronisin vanni ja tirisin naise sealt välja. Panin ta vannitoa põrandale lamama.

Toshiko mässis ema keha suure vannilina sisse, ütles: "Ma lähen teen kõigepealt voodi üles," ning läks magamistuppa.

Kimura ei saanud aru, mida tema peaks tegema, ta jooksis vannitoa uksest sisse ja välja ning muudkui niheles.

"Tule sa ka mulle appi," hõikasin talle, nii et ta maha rahunes ja vannituppa astus.

"Kui me teda kiiresti ära ei kuivata, siis ta külmetab ja jääb haigeks," jätkasin ma. "Ole kena ja aita mind."

Võtsime kumbki ühe kuiva rätiku ning hakkasime naise läbimärga keha nühkima. (Ka sellises hädaolukorras polnud ma unustanud Kimurat "ära kasutada". Jätsin tema hooleks ülakeha ning võtsin endale alakeha. Ise kuivatasin tema varbavahed väga ilusti ära ning käskisin ka Kimurat: "Vaata, et sa ta sõrmevahed ka ära kuivatad." Kuni ta seda tegi, jälgisin ma ta liigutusi ja näoilmet äärmiselt hoolikalt.)

Toshiko tõi naise öösärgi, kuid märgates, et Kimura mul abiks on, ütles: "Ma lähen ja panen talle kuuma vee pudeli linade vahele," ning kadus kohe taas.

Kahekesi panime Ikukole öösärgi selga ning tassisime ta magamistuppa.

"Tal võib äkki tserebraalne aneemia olla," arvas Kimura. "Ehk oleks parem kuuma vee pudel ära võtta?"

Pidasime kolmekesi natuke aega nõu, kas poleks targem arsti kutsuda. Dr. Kodama vastu ei oleks mul mitte midagi olnud, kuigi meelsamini poleks ma lasknud tal mu naist sellises piinlikus seisundis näha. Ent kuna mu naise süda pole just kõige tugevam, kutsusime ta lõpuks siiski. Oligi tserebraalne aneemia.

"Muretsemiseks pole põhjust," ütles dr. Kodama. Ta tegi naisele vitakamfori-süsti ja läks koju tagasi. Kell oli umbes kaks öösel...

29. jaan.

Eile ma jõin liiga palju ning mul hakkas paha. Seda ma veel mäletan, et läksin väljakäiku. Ähmaselt tuleb meelde ka see, et ma pärast vannitoas kokku kukkusin. Aga mis pärast seda edasi sai, sellest pole mul aimugi. Kui ma täna hommikul vara silmad lahti tegin, siis avastasin, et magan oma voodis – nähtavasti on keegi mind siia kandnud. Täna on mul terve päeva pea raske olnud ning pole mingit tuju üles tõusta. Olen hommikust peale olnud ja kogu aja hulpinud kuskil une ja ärkveloleku piirimail. Öhtul läks mul siiski enesetunne sedavõrd paremaks, et ma suure vaevaga nii palju oma päevikusse kirja jaksan panna. Nüüd lähen kohe jälle voodisse.

29. jaan.

...Naine pole pärast eilset intsidenti korraiski üles tõusnud. Me tassisime ta koos Kimuraga vannitoast magamistuppa umbes kell kaksteist, dr. Kodama kutsusime poole ühe paiku ning kell kaks läks ta jälle ära. Kui ma teda välja saatma läksin, vaatasin ringi – taevas särasid tähed väga kaunit, aga ilm oli lõikavalt külm. Harilikult piisab sellest, et meie magamistoa ahju heita enne voodisse minekut peotäis sütt, ning tuba on hommikuni mugavalt soe. Ent Kimura arvas: "Täna oleks teil targem tuba hästi soojaks kütta." Lasksingi tal siis suurema jao sütt ahju toppida.

"Noh, soovin siis teile kõike head," ütles Kimura. "Mul on juba aeg koju minna."

Sel kellaajal ei võinud ma teda muidugi minema lasta.

"Meil on küllalt voodiriideid – võiksid jääda ööseks teetuppa," ütlesin ma.

"Ei, mis te nüüd, ma elan ju nii lähedal," ütles Kimura. Pärast seda, kui me Ikuko alt üles kandsime, oligi ta kogu ajaks magamistuppa nihelema jäänud. (Siin polnud isegi liigset tooli istumiseks, nii et ta pidi seisma minu ja naise voodite vahel.) Sellest tuli mulle pähe, et Toshiko oli siit lahkunud just siis, kui Kimura sisse astus, ning polnud pärast seda enam oma nägu magamistoa näidanud.

Kimura ütles, et ta läheb ikkagi koju.

"Sellest pole midagi, sellest pole mitte kui midagi," kordas ta ning väljuski lõpuks uksest.

Kui päris ausalt öelda, siis tegelikult tegi ta just seda, mida ma soovisin. Mul oli nimelt juba varasemast ajast üks plaan meeles mõlkunud, ning sellepärast lootsin ma sisimas, et Kimura meile ööbima ei jääks.

Tegin kindlaks, et Kimura on tõepoolest ära läinud ning Toshiko ei söanda enam välja tulla, ning astusin siis naise voodi juurde. Katsusin ta pulssi: vitakamfor oli nähtavasti mõjuma hakanud, sest pulss lõi normaalselt. Väljastpoolt paistis, et ta on lihtsalt langenud hästi sügavasse unne.

Kui tema iseloomu silmas pidada, siis võis muidugi kahelda, kas ta magab tegelikult või ainult teeskleb magajat. Ent ma mõtlesin, et isegi kui ta tõesti ainult teeskleb, ei lase ma ka sellest ennast takistada.

Kõigepealt kütsin ma tule ahjus nii kõrgeks, et ahi hakkas kergelt huugama. Seejärel eemaldasin väga ettevaatlikult ja tasakesi põrandalambi varjule riputatud mustast riidest katte, nii et tuba sai üleni valgeks. Nihutasin lambi vaikselt naise voodi poole, kuni tema keha jäi heleda valgussõõri sisse. Tundsin korraka, kuidas mu süda hakkas kiiresti peksma. Mõte, et täna õhtul võin lõpuks ometi teoks teha selle, mida varasemal ajal olen näinud vaid unes, pani mind erutusest värisema.

Üritades hääletult kõndida, tulin korraks magamistoast välja ning läksin teisele korrusele, oma kabinetti. Võtsin laua küljest lahti sinna riputatud päevavalguslambi, tõin selle alla kaasa ja kinnitasin öölaua külge.

See oli osa mu pikaajalisest plaanist. Mullu sügisel vahetasin oma kabinetis põrandalambi päevavalguslambi vastu just selle aimusega, et kunagi avaneb mu ees võimalus seda nõnda kasutada. Mu naine ja Toshiko olid tollal mõlemad päevavalguslambi vastu ja väitsid, et see hakkab raadiot häirima, aga ma tõin ettekäandeks oma nõrgenenud silmanägemise, mis mulle raamatute lugemise raskeks teeb, ning jäin päevavalguslambi juurde.

Tegelikult oli muidugi tõsi, et mulle senisest valgusest lugemiseks

ei piisanud, ent sellest enam sundis mind tagant põletav soov kunagi vaadelda oma naise täiesti alasti keha selle päevavalguslambi säras. See soov oli lausa maniakaalne ning vaevas mind sellest ajast, kui sain päevavalguslampide olemasolust üldse teada.

...Kõik läks, nagu olin kavatsenud. Võtsin naisel jälle kõik seljast ära, viimse kui riide, mis ta keha kattis, ning panin ta täiesti alasti selili lamama põrandalambi ja päevavalguslambi eredasse valgusse. Ning hakkasin teda sedasi põhjalikult uurima nagu uuritakse maakaarti. Kõigepealt kaotasin ma seda täiesti plekitut, imetusväärset alasti keha nähes natukeseks ajaks reaalsustaju ning olin justkui tummaks löödud. Seda põhjusel, et nägin oma naise alasti keha niimoodi täies pikkuses üldse esimest korda. Suurem hulk abielumehi tunneb arvatavasti oma naiste kehasid kõike vähemate üksikasjadeni, kaasa arvatud näiteks kortsude hulk jalatallal. Ent minu naine polnud end mulle kuni tänaseni mingi hinna eest näidanud. Loomulikult olen ma armatsemise ajal näinud osi temast, siit ja sealt, kuid see kõik on piirdunud ülakehaga ning neid osi, mis pole hellitamiseks otseselt tarvilikud, ei ole ta mul iialgi lubanud vaadata. Ainult käega teda puudutades olen ma pidanud ette kujutama, milline võrreldamatult suurepärane keha on sattunud mu valdusse. Arusaadavalt olen juba ammusest hellitanud lootust teda kunagi nõnda eredasse valgusse asetatult näha. Kuid vaatepilt mu ees polnud üksnes mu lootuste täitumine, ei, veel enam, see ületas nad kaugelt. Esimest korda meie abielu jooksul nägin ma oma naise täiesti alasti keha, oma ettekujutust tegelikkuses. Ning tõesti, isegi ükski lapike tema alakehal ei jäänud mu silme eest varjatuks. Ta on sündinud 1912. aastal ning seetõttu pole tema kehaehituses tunda praeguse aja noortele naistele iseloomulikku läänelikkust. Kuna ta noores eas on tegelenud ujumise ja tennisega, siis on tal temaealiste jaapani naise kohta küll suhteliselt proportsionaalselt arenenud luustik, aga tema rinnad on vaevalt aimatavad, ei seal ega ka istmikul leidu piisavalt kumerust. Samuti ta jalad – nad on küll graatsilised ja pikad, ent sääred on tal ikkagi O-kujuliselt kaardus, nii et kahjuks neid täiesti sirgeteks nimetada ei või. Kõige suuremaks puuduseks võiks pidada seda, et sääär ei jooks-

nud pahkluu koha pealt jalalabaga just päris otse kokku, aga sirgetest ja peentest lääne tüüpi jalgadest palju enam meeldivadki mulle just vana aja jaapani naiste stiilis jalad, sellised kumerad jalad, nagu olid mu emal või mu ämmal. Jalgades, mis on igavalt sirged nagu kepid, ei leidu mingit rütmi. Ning ka liigsetele ümarustele rinnal ja istmikul eelistan ma selliseid õige õrnalt nähtavaid kumerusi, nagu need on Buddha Maitreya kujul Chûgûji kloostri. Olin oma naise keha üldjoontes ette kujutanud just umbes sellisena ning nägin nüüd, et mu ettekujutus osutus õigeks. Ent mis oli jäänud mu ettekujutusele kättesaamatuks, oli tema naha puhtus üle terve keha. Üldiselt on inimestel kuskil keha peal ikka mõni pisike tähtsusetu täpp – mõni õrnalt lilla või kahvatu must plekike leidub kindlasti, aga kuigi ma oma naise keha tähelepanelikult läbi otsisin, ei hakanud mulle kuskil midagi taolist silma. Keerasin ta kõhuli ja piilusin isegi avausse ta tuharate vahel, aga ka nahk mõlemal pool kaarduvate kumeruste vahele jäävas õõnsuses oli valge...

Kuidas küll oli ta jõudnud saada neljakümne viie aastaseks ning selle aja jooksul tuua ilmale ühe tütre, nii et sellest ta nahale polnud jäänud ka kõige pisemat märki mitte! Meie mitmekümneaastase abielu vältel polnud mulle olnud lubatud muud kui vaid pimeduses teda puudutada ja alles täna sain oma silmaga näha seda suurepärase keha. Kui järele mõelda, oli see isegi omamoodi õnn. Kui mees pärast kahekümneaastast kooselu esimest korda oma naise keha ilu ehmatuseni mõista saab, siis on see sama, mis uut abielu alustada. Ajal, kus abikaasad tavaliselt on jõudnud teineteisest lõplikult ära tüdineda, võin mina endisega võrreldes mitmekordistunud tundejõuga armastada oma naist hullumiseni.

Pöörasin kõhuli magava naise keha uuesti selili. Natuke aega õgisin silmadega ahnelt tema figuuri, mis näis vaevalt hingavat. Korraga tundus mulle, et mu naine tegelikult üldse ei magagi, vaid täitsa kindlasti ainult teeskleb magajat. Nii ma mõtlesin. Täiesti võimalik, et see polnud üldse tõsi, vaid lihtsalt minu fantaasia, ent ikkagi tahtsin ma, kas või põhjusega, seda fantaasiat uskuda. Tunne, et see valge nahaga kaetud kaunis naisekeha, mida ma võin nagu elutut laipa oma

tahtmise järgi liigutada, siiski tegelikult elab ja suudab ümbrust tajuda, täitis mind kirjeldamatu õndsusega.

Agas kui ta tegelikult ikkagi magas, kas ei peaks ma siis jätma sellised ulakust täis üksikasjad siia päevikusse üles märkimata? Mul pole peaaegu mingit kahtlust selles, et naine salaja mu päevikut loeb, ja kui ma siia niisugused asjad üles tähendan, on ta edaspidi ettevaatlikum ega joo end võib-olla enam purju...? Ei – arvatavasti ta selle peale joomisest ei loobu, lihtsalt sellepärast, et kui ta seda teeks, siis tunnistaks ta ühtlasi selgesti, et loeb salaja mu päevikut. Agas seda päevikut lugemata ei tohiks tal olla mingit aimu sellest, mis temaga toimus ajal, kui ta oli teadvuse kaotanud...

Öösel kella kolmest alates ei lasknud ma umbes tunni aja vältel oma naise alasti keha silmist ning mu huvi ei lõppenud kuidagi otsa.

Loomulikult ei piirdunud ma kogu selle aja vaikselt vaatamisega. Mul oli ka tahtmine – kui ta peaks vaid teesklema magamist – järele katsuda, kui kaugelt ta oma teesklusega läheb. Mul oli tahtmine seada ta olukorda, kus tal pole muud teed kui kuni lõpuni magajat teeselda ning ta ei suuda midagi ette võtta. Nüüd, kus mul oli selleks võimalus, tahtsin ma üksteise järel läbi proovida suure hulga neid vallatusi, mida mu naine ei salli – neid, mida ta nimetab mu tüütuteks, häbistavateks, ebameeldivateks ja ebaortodoksseteks hälveteks.

Eelkõige võisin ma aga nüüd esimest korda teoks teha oma pikka aega salaja meeles kantud unelma – suudelda neid suurepäraseid kauneid jalgu nii kaua, kui vaid iganes soovin. Sellele lisaks tegin igasuguseid muid asju, mille pelk mainimine neil lehekülgedel on juba suur häbi, nagu võiks seda oma tavalisel kombel öelda mu naine.

Ühe korra mõtlesin ma välja uurida, kuidas ta reageerib sellele, kui ma suudlen ta kõike erutavamaid paiku, aga pillasin kogemata oma prillid ta rinna peale. Sel hetkel pilgutatas ta selgesti korraks silmi, justkui oleks ärkamas. Ka mina võpatasin selle peale tahtmatult ning kustutasin ehmatusega ära päevavalguslambi ja tegin natukeseks ajaks toa täiesti pimedaks.

Seejärel lahustasin ma ahju peale jäänud poti leiges vees ära ühe tableti luminaali ja pool kadoronoksit. Tõstsin selle ta suu juurde ning

ta jõi selle ära, ise justkui poolenisti magades. (Niisuguse annuse manustamisel ei ole mõju sugugi kindel. Ma ei andnudki naisele rohtu sisse selle mõttega, et ta kindlasti magama jääks, vaid selleks, et tal oleks hõlpsam magamist teeselda.)

Pärast seda, kui veendusin, et naine oli uuesti magama jäänud (või teinud näo, nagu ta magaks), asusin oma kõige viimase eesmärgi teostamise juurde. Täna õöl mind naine ei takistanud ja seetõttu olin juba jõudnud teha läbi täiusliku eelmängu ja kütta üles oma kire. Värisin ebatavalises erutuses ning olin võimeline täide saatma midagi, mis ka mind ennast ehmatas. Täna õhtul ei olnud ma selline nagu tavaliselt, närviline ja eneses ebakindel, täna olin ma piisavalt tugev, et saada jagu kõigist tema himudest.

Mõtlesin, et pean alates nüüdsest üritama teda sagedamini purju joota. Kuid mis puutub mu naisesse, siis hoolimata sellest, et ta minuga mitu korda järjest seda asja tegi, tundus siiski, et ta pole täielikult üles ärrganud. Pigem oli ta justkui poolunes. Aeg-ajalt tegi ta silmad poolenisti lahti, aga tundus, et ta ei taju, mida ta näeb. Samuti liigutas ta aeglaselt käsi, ent need olid justkui kuutõbise liigutused. Kusjuures – seda polnud ta varem teinud – ta liigutas oma käsi nii, nagu otsiks ta mu rinda, käsi, põski, kaela ja jalgu. Kuni praeguseni polnud ta mitte kunagi vaadanud või puudutanud mind rohkem kui absoluutselt möödapääsmatu.

Just siis libises tema huultelt üks nagu sonides lausunud nimi: "Kimura-san..." Ta ütles seda tasa, peaaegu märkamatu, ja ainult ühe korra, ent on päris kindel, et ta siiski seda ütles. Kas lausus ta seda tõesti sonides või ainult teeskles sonimist ja ütles seda mulle meelega, ei suuda ma kuni praeguseni taibata. Pealegi võib seda tõlgendada mitut moodi. Kõigepealt võis ta poolunes tõepoolest ette kujutada, et temaga armatsebki Kimura. Aga ta võis seda ka teeselda, üritada jätta mulle muljet, et ta mõtleb: oo, kui tore oleks niimoodi, koos Kimuraga... Ja veel võis ta sedasi mulle mõista anda: kui sa mind meelega purju joodad ja minu kallal selliseid vallatusi korda saadad nagu täna, siis kujutan ma alati ette, et magan parajasti Kimuraga. Nii et jäta parem järele...

...Kimura helistas õhtul kell kaheksa.

"Kuidas teie proua abikaasa ennast pärast eilset tunneb?" küsis ta. "Kas ma võiksin ehk tulla teda korraks vaatama?"

"Ma andsin talle veel pärast unerohtu ja ta magab ikka veel," vastasin mina. "Tundub, et tal kuidagi eriti paha ei ole, nii et muretsemiseks pole põhjust."

JUN'ICHIRO TANIZAKI (1886–1965) sündis Tōkyōs mitte eriti eduka kaupmehe perekonnas ning tema isa äri- ja laadi probleemide tõttu tundus koguni, et tal võib hariduse omandamisega raskusi tekkida. Aga kuna tema andekus seisis juba varajast peale väljaspool kahtlust, leiti siiski võimalus lasta tal lõpetada keskkool ning 1908 astuda ka Tōkyō Keiserlikku Ülikooli jaapani kirjandust õppima. Ülikoolist pidi ta üle jõu käiva õppemaksu tõttu siiski juba paar aastat hiljem lahkuma.

Oma esimesed novellid kirjutas ta juba ülikooli ajal. Neist tuntuim on "Tätöveering" (*Shisei*), mille ilmumine 1909 kindlustas talle kiiresti hea reputatsiooni kirjanduslikes ringkondades. Tollal olid Tanizaki olulisemad kirjanduslikud mõjud pärit Läänest – eriliselt hindas ta Baudelaire'i, Poe'd ja Wilde'i ning tema tekstide atmosfäär, kus saatuslikud naised kimbutavad oma masohhistlike kalduvustega imetlejaid, on mõneti sarnane sajandivahetuse Euroopa kirjanduse hingepildiga. Ometi ei reisinud Tanizaki, erinevalt paljudest oma kaasaegsetest, kunagi Läände – ainuke kord, kui ta Jaapanist lahkus, oli lühike reis Hiinasse aastal 1918.

Oluline pööre Tanizaki ilmavaates leidis aset pärast aastat 1923, kui ta suure Kantō maavärina järel Tōkyōst Kyōtosse elama siirdus. Sellest ajast peale on tema teostes tunda suuremat huvi traditsioonilise Jaapani vastu, tööstusliku kasvu ees taanduva väärtussüsteemi ja kultuurilise paradigma vastu, mille elujõud oli vanas pealinnas Kyōtos ja kaubalinnas Osakas tugevamana säilinud. Moodsa ja traditsioonilise kultuuri konflikti käsitleb ta juba oma 1928 ilmunud romaanis "Ohakasööjad putukad" (*Tade kuu mushi*) ning tema peateos "Õrn lumi" (*Sasameyuki*, inglise keelde tõlgitud kui "Õed Makiokad", 1942–1948) on läbi imbinud nostalgias kaduva maailma vastu. Sõjatsensor keelas selle äärmiselt mitmetasandilise ja stiilipeene romaani ära, kuigi poliitilisi seisukohavõtte seal ei leidu – või õigemini just seetõttu: raamat kirjeldab hääbuva Makioka perekonna daamide ja nende lähikondsete elu, kes mõtlevad ja toimivad sõjast häirimatult oma tasaselt kulgevas traditsioonilises maailmas, kus õdede abieluplaanid on tunduvalt tähtsamad keiserliku armee hiilgavatest võitudest, ning vaid harva mainib keegi tegelastest, et ühe või teise kirkavärvilisema rõiva selgapanek on võib-olla olusid arvesse võttes sobimatu, lõppude lõpuks käib ju sõda. Tanizaki kirjanduslik pärand on korraga nii haruldaselt mahukas kui ka mitmekülgne: teatavas mõttes võib öelda, et selles peegeldub enamik kaasaegse jaapani kirjanduse arengu jaoks olulisi tendentse. Samas on tema tekstid oma stiilisest mitmekülgisusest hoolimata alati äratuntavalt tanizakilikud – ühe neile iseloomuliku joonena võiks märkida tavalisest tunduvalt sügavamast sisemist sidet klassikalise traditsiooniga. See ei tähenda, et Tanizaki oleks

oma loomingus kuigi tihti käsitletud ajaloolisi teemasid või markeerinud oma hoiakuid vana kirjaväsi ja arhailise stiiliga. Pigem vastupidi: tema varasema perioodi teoste taust on rõhutatult modernistlik ning ka hilisemad tekstid paistavad samuti silma vormiekspriimentidega. Nii on näiteks "Vōti" (*Kagi*), mis kuulub viimaste hulka, üsna omapärane narratoloogiline *tour de force*, kus kahe abikaasa väidetavalt "ausate" päevikute vaheldumise ja varjatud dialoogi kaudu on esitatud keeruline kirgede, illusioonide ja (paratamatute) valede sasipundar, mis harutatakse lahti alles romaani viimastel lehekülgedel. See, mis Tanizaki proosat klassikalise jaapani kirjandusega ühendab, on pigem meeleolukeskus, tekstide struktuuri rajamine nüanssides väljendatud meeleolude järgnevusele süžeeikäikude järgnevuse asemel. Meeleolukeskus mõjutab üsna oluliselt ka teksti pindmist taset: see, kuidas räägitakse, on määratult olulisem kui see, millest on jutt. Klassikalise jaapani kirjanduse olulisim teos, 10./11. sajandi vahetuselt pärinev "Genji lugu", vägagi mahukas romaan ning samas sellise kirjutamisviisi markantsemaid näiteid, on ilmselt olnud üks tähtsamaid tekste Tanizaki jaoks üldse, sest ta on selle tõlkinud kaasaegsesse jaapani keelde koguni kolm korda ning ka "Õrna lume" seoseid "Genji looga" on kriitikud mitmel puhul ära märkinud. Esimene tõlge ilmus 26 köites aastatel 1939–1941, teine tõlge 1951–1954 ning kolmas 1959–1960. Aastal 1956 ilmunud "Vōti" jääb seega kahe hilisema tõlke vahele.

Tanizaki loomingu lõpuperioodist väärib mainimist veel "Hullu vanamehe päevik" (*Fūten rōjin nikki*, 1962), mis kirjeldab ühe kõrgesse ikka jõudnud isepäise esteedi fetišistlikku kirge oma minia vastu. Lisaks romaanidele ja novellidele on ta avaldanud ka suure hulga esseid, mõned näidendid ja kirjanduskriitilisi töid.

Lõpetuseks veel märkus kirjapildi kohta: "Vōti" on kirjutatud kahes jaapani silptähestikus, millest ühte kasutavad traditsiooniliselt mehed ja teist naised, kelle keelt iseloomustavad ka mõned grammatilised ja stilistilised erinevused. Seega on kummagi päeviku autorit iga uue lõigu alguses võimalik selgitusteta ära tunda. Kuna ladina tähestikus pole selline eristus võimalik, on naise tekst siin esitatud kursiivis.

R.R.

AIN PROSA

teekond: oidipus, pagev

(katkeid kogust "alfa ja omega")

VI

(teeba)

kõik on veel mäng. valu eesriide praotudes
silmississe valuvalgus. valuvarjude vaatemäng.
mäletan sõnu, minule jäetuid, meenutan
sõnu, minule antuid:

pime ja valge, soojus ja kylm. kaugusse
pagevad linnud, õhtute öömajja sooja. pagema
sõnutud linnud. päevad ja ööd.

kõik

on veel mäng. ent see valu

on päris. kõik selgub eesriide praotudes,

teadmine tuleb, keeles, mis nydsest on minu:

valgus ja tyhjus ja kylm. valus. ning

see pole mäng. see vaikus

on minu.

VIII

(kithairon)

võiksin veel kaua kuulata kustuvat õhtut, võiksin

veel kaua olla see õhtu, olla see laas, olla

see lagendik, kastemärg. võiksin veel kaua kuulata

kiskjate hääletut tantsu ymber mu välu, võiksin veel

veidi kuulata kiskjate varje vilksamas

tyvede taga, võiksin veel pisut

kuulata kiskjaid hingamas näkku: kuumavaid

keeli, kiiskavaid kylmasid kihvu, kurkusid,
ruskajaid kui öö. kaua siis
võiksin, kaua veel võiksin olla
too öö.

XIX **(korinthos)**

kuid ariadne on jääv, ta lõng
on katkemiskindel. otsekui needus, nabanöör.
milleks mu lonkavad jalad? yhtaeugu yks
ja seesama end ilmutab asjades, koos.
end ilmutab ühena, minus.
ning keskaika kokku mind pyhivad võimukad käed.
ent keskaika kokku ei pühi meid
jõuetud käed. selleks mu lonkavad jalad.
välja myyride vahelt, ja näe:
tee –
kõiena, paelana, vööna – lõng,
mida kerida kokku, on otsatu äkki mu ees.
lõng, mida kerides yheks, põgenen tauruste eest
mina, taurus.

XXII **(korinthos – teeba)**

iga hommiku vaikelu teistmoodi varjutab
ruskavaid mooruspuumarju. igaks loojanguks
läbitud maastik on lõplik kui ränduri haud.
minu mälu on päiksesoe sisalik, hääletu
hääletul kääpal, kolpades sahisev
liiv. nende pikkade ehade aegu
mööduv olen kui maastik, nende pikkade koitude paiku
lõputu olen kui tee. nende pikkade
sammude kaudu muutuv mu silmade

piir. oma pikkade sammude kaudu
tunda lähemal lõnnamas merd. alla
keskööde mustavaid marju jääb
mu jälgede testament.

XXIV **(phokis)**

kolm ristuvat teed ja teepervil
tolmunud ristik. kolm ristuvat teed ja lõhnav
ent ometi ristik. mäenõlv, ei yhtegi maja.
järsakul nimetu puu. viivitan. nimetus taevas
on lõppemas nimetu päev. valida. nimetus taevas
tuvi on kirjaga teel. valida. äkitselt taevas
on pistrik.
verepiisk tolmus, ruske kuväär
ning lõhnav veel raskemalt ristik.
valida mäed.

XLIII **(teeba)**

korraga hirm haarab – järgmiste hermide ees.
järgmised verstad ja ristteed? võõrad taas
õhtused leed? oh lausuda kestvaiks alleed, oh
lausuda ringideks need...
palee ees ent lõpeb allee,
ehkki park pole lõppenud, veel. keset vettinud pinke,
poolunes puid ja taltunud tiikeks fontääne
ärkan olema parkide silm. ehmun olema
ainuke, ekslev
ning pageksin teispoelse eest,
et mitte vaid tunda ta und. ent hirmul
on suuremad silmad, neist läbi vaadates
näen.

LXXV

(teeba – kolonos)

vaiksemaks kirikud, kaugemaks. seegi,
neitsile hõiskav ja nuttev, emale, naisele, õele,
vakatab dyynide taha. naba,
mu ainuke silm, avaneb nägema ennast:
lonkav kykloop mere liivasel lävel,
luitunud kodu –
uks – kuu. merikarp juustes, ärevam
yha, vägevam yha ta myha,
kõrvasid lukustav. valjenev kajakakisa.
korruga vaikus.
rannalt saab alguse rahu, lähenev
tasa, minusse vooghaaval, lõputu loits:
thalatta... thalatta... thalatta.

LXXVI

(kolonos)

viimaks varjudeteater sulguval eesriidel, vastu olematut
valgust, võrkkestale sööbivad kujud, viimaks viimased.
kaua joonistan rannale, lainete kiuste, uneliiv silmis,
meresool silmis ja pilved ja hämarus.
yle luidete looklevad maod, ssssiuglevad
lõpmatuid märke. kähku joonistan ringi, veel yhe,
veel ja veel. joonistan ranna, poolitan:
naine ja mees.
yhildan.
ei merd enam, maad. vesiliiv.
vastu lähenevale varjule, suurenevale varjule,
selgitavale varjule, ei tõsta eitatud silmi. kuulan
ta hingetust. syvenevasse yha vaikusse kirjutatan,
vastuseks:
noli turbare circulus meos.
aga ta siiski.

VAPPU VABAR

FILMITUD PÄIKESELOOJANG

Toomikust on raske kirjutada. Et tõesti midagi öelda jõe või tule kohta, mille üle ta mediteerib, peaks võib-olla Herakleitos olema. Vesi ei muutu Toomikul kunagi veiniks – see trikk tunduks tema puhul nagu liiga rafineerituna.

Näib, et ta ei otsi mitte sümboloid, vaid aineid. Tegeleb nendega – mitte familiaarse loodusesõbra pealiskaudsusega – vaid sügava sisseelamisega. Näib, et kui suurem osa meist on oma hariduse ammutanud sellest, mida nimetatakse kultuuriks, siis tema on õpipoisiks olnud ihuüksi kusagil metsade rüpes.

Ühel päeval tõmbas ta gloobusele joone ja hakkas seda mööda minema. Algul oli võimatu aru saada, kuhu ta sihhib – lihtsalt ei saanud uskuda, et kunstitegemine nii kergelt käib. Ei tuleks nagu selle peale, et keegi nii rahuliku südamega peadpöörivat eksperimenti alustab: "...siis näed, kuidas see mõjuma hakkab".

Tartus võttis ta väikese ruumi – kaks korda poolteist meetrit – ja hakkas sellesse peegeldama kevadist Emajõe koos ümbritseva luha, pillirookahina ning kalameeste hõigetega (või olid need ta enda ja abiliste omad?). Seda videot vaadates mõtlesin, et ta on vist ainus kunstnik, kes oskab professionaalina (mitte režissöörina) ära kasutada meedia kõiki võimalusi ja see muutub tema käes võluvahendiks, mis toob meieni kõike, mida võib näha, aga veel rohkem, mida tunda – veesulpsatusega vaikuse sügavust ja märjale peeglile püütud valguse läbipaistvust.

Prahas ujutasime peegelkuupi Vltaval ja juhtus nii, et see tuli ühe vereohvriga lunastada. Realiteetide valusad hõõrdumiskohad kokku puutes vaimu ambitsiooniderohke lennuga. Emajõe luha põõsad, siis Praha püha Vita katedraal ja lõpuks São Paulo kõrghooned sina

ehitatud kuubi peegelduvail külgedel – kas pole see võimsam kui unenägu lendavast vaibast, omaenda abaluudele kasvanud valgetest inglitiibadest või mõnest muust võimatust asjast? Ainult ärge mõistke valesti – miljonilinn ei olnud lennu eesmärk, vaid lõpp-punkt. Eesmärk – see jääb alguse juurde, kust ta veel nähtav on. Ainult need, kes algusest palju kaugemale ei jõua, mäletavad ikka eesmärke, millest võivad lõpuks takistavad seinadki saada. Toomik näitas mulle videot, kus Paavle loitsib ja üks alasti eevatütar armsalt ning rahulikult mööda liiva tatsab. See lõpeb tulekahjuga.

Vee õõtsumisse tõmbas Toomik vaataja Helsingi ARS-näituse videoinstallatsiooni pimedas tunnelis, kutsudes intiimses pimeduses tantsukeerutusele stiihia rüpes kõikuval, võib-olla vajuval laeval – tunne, mis käesoleva aasta kevadel soomlastele veel arvatavasti kõvasti hinge läks.

Alateadlikel hirmudel mängis ka ta sellekevadine dionüüsiline *happening* Tartus. Veendunud selles, et õhtu on piisavalt pime, suunas Toomik filmilindilt tühja maja klaasideta aknale tõmmatud valgele ekraanile suures plaanis võetud gaasileegi. Kuna olen lapsepõlves näinud vastasmaja aknal peegelduvat tõelise tulekahju kuma, läks vaatepilt mulle hinge. Olles piisavalt nautinud seda ilusat ja hirmsat, süütaski Toomik lõpuks ekraani päriselt ja lahkus majast. Hiljem rääkis, et oli tühja toa seinu, lage ja põrandat siiski enne ohtralt veega niisutanud. Pärast Tallinna naasmist jälgisin paar päeva kerge hirmuvärinaga uudiseid, aga Tartu mahapõlemisest ei rääkinud ükski agentuur.

Toomiku *happening*'e vaadates mõtlen tavaliselt, et ta lõbutseb ise neid tehes kõige rohkem esilekutsutud vaatepilti silmitsedes. Võib-olla tegeleb ta selliste vaatamängude korraldamisega iseenda jaoks kogu aeg? Mida ta ise sealjuures tunneb või mõtleb...

Lääneeurooplasele kõnelevad Toomiku tööd liigagi tuntud asjadest. Kõik ihalevad seal vett ja õhku kui olelemisvahendeid ning eks näe nad oma seisukohalt ka Toomiku vett. See, mille puudumine ohustab mugavat eksistentsi, võib saada ka jumaldusobjektiks.

Eestlase suhe looduse ja selle ainetega on vist natuke teine. Ta ei jõua allikale janusse surevana. Ta võtab selle puhtust ja tule tulisust

rahulikult, kuulatades leekide kõnet. Nagu Siim-Tanel Annus kümme-
mekond aastat tagasi Helsingi sadamas maapinda suudles – ja selles
polnud kübetki poosi – võtab Toomik nüüd tule, vee või mõne muu
aine ja näitab, et looduses on kõik pidevas ja peatumatus muutumises.
Samas jääb ta oma loitsudes üksjagu hämaraks ja tumedaks. "Halvad
tunnistajad on inimestele silmad ja kõrvad, kui neil on hing, mis ei
mõista" (Herakleitos). Näib tõepoolest, et Toomik, kelles meie kunsti
mütoloogiline ajastu juba mööda hakkab saama, vajab siiski veel
viimaselt päritud, herakleitiliselt lihtsustatud tervikut, mille ta teatud
suvalisusega oma avaras fantaasias loob.

Tema ürituses on isemeelsust nagu Väikesel Printsil, kes nihutas
tooli, et vaadata veel üht päikeseloojangut. Elasin kunagi merele
avanevate akendega korteris ja vaatasin loojanguid. Hiljem olen
mõelnud, et võib-olla pidanuksin need kõik ühele filmilindile salves-
tama, et saaksin seda filmi hiljem kaasas kanda ja vajalikul hetkel salaja
enda jaoks käivitada. Teen seda nii või teisiti mõnikord mõttes, kui
igapäev nõuab loojakut, aga päike vajub merre minust liiga kaugel.

Toomik ei takerdu juba videokaamera puudumise või mõne muu
pisiasja taha. Tema videolindil täiendavad teineteist öö ja päev, vesi
ja taevast ning valgus ja leek. Pind vajub jalge all sellest hoolimata, et
olete kuival maal, kuna kõigis meis on alles veeuputuse hirm.

UMBERTO ECO

IGIKESTEV FAŠISM

1942. aastal, kui olin kümme aastat vana, anti mulle Ludi provintsi noortekonkursil – Itaalia noorfašistide (see tähendas kõiki Itaalia noori) vabatahtlikul sunniviisilisel võistlusel – esimene auhind. Arendasin kõneosavalt teemat "Kas Mussolini ausära ja Itaalia surematuse nimel tasub surra?". Andsin jaatava vastuse. Olin nutikas poiss.

Kaks noorusaastat veetsin SSi, fašistide, vabariiklaste ja üksteist tulistavate partisanide keskel ning õppisin, kuidas kuulide eest kõrvale hoida. Hea õppetund oli.

1945. aasta aprillis võtsid partisanid Milanos võimu. Kahe päeva pärast saabusid nad väikelinna, kus ma tollal elasin. See oli tujuküllane hetk. Peaväljak oli täis laulvaid ja lippe lehvitavaid inimesi, kes nõudsid valjul häälel Mimot, selle piirkonna partisanide juhti. Mimo, endine karabinjeeride *maresciallo*, oli liitunud Mussolini järglase kindral Badoglioga ja ühel esimesel kokkupõrkel Mussolini vägede riisemetega jalast ilma jäänud. Kahvatu, kargule toetuv Mimo ilmus raekoja rōdule ning püüdis rahvast käeviipega rahustada. Ootasin tema kõnet, sest kogu mu lapsepõlve olid täitnud Mussolini suured ajaloolised kõned, mille ilmekamaid lõike me koo-

lis pähe õppisime. Vaikus. Mimo rääkis käheda häälega, vaevu kuuldavalt. Ta ütles: "Kodanikud, sõbrad. Siin me nüüd oleme ... pärast paljusid raskeid ohvreid. Au vabaduse eest langenutele." Ja oligi kõik. Mimo läks raekotta tagasi. Rahvahulk rōkkas, partisanid tõstsid püssid ja lasid aupauke. Meie, lapsed, tormasime ihaldusväärseid padrunikesi üles korjama, aga ühtlasi olin teada saanud, et sõnavabadus tähendab ilukõnest vabanemist.

Mõni päev hiljem nägin esimesi Ameerika sõdureid. Nad olid afroameeriklased. Esimene jänki, keda kohtasin, oli Joseph, mustanahaline mees, kes tegi mind tuttavaks Dick Tracey ja Li'l Abneri imeliste seiklustega. Tema kirkavärvilised koomiksid lõhnasid meeldivalt. Üks ohvitser (major või kapten Muddy) võeti kostile villasse, mille kaks peretütart olid mu kooliõed. Kohtasin teda nende aias, kus mõned kapten Muddy ümber kogunenud daamid ajasid algelises prantsuse keeles juttu. Ka kapten Muddy purssis prantsuse keelt. Minu esimene pilt Ameerika vabastajaist — pärast paljusid mustades särkides plasse nägusid — oligi selline, et kollakasrohelise mundriga must haritud mees ütleb: "Oui, merci beaucoup,

Madame, moi aussi j'aime le champagne..." Šampanjat kahjuks polnud, aga kapten Muddy käest sain oma elu esimese tüki närimiskummit, mida ma mälusin päev otsa. Ööseks panin kamba veeklaasi, et ta oleks ka järgmisel päeval värske.

Maikuus saime kuulda, et sõda on läbi. Rahu tekitas minus iseäraliku tunde. Mulle oli öeldud, et lakkamatu sõdimine on Itaalia nooruki normaalne seisund. Järgnevail kuudel avastasin, et vastupanuliikumine pole üksnes kohalik, vaid kogu Euroopat hõlmav nähtus. Õppisin tundma uusi, erutavaid sõnu nagu *résau*, *maquis*, *armée secrète*, *Rote Kapelle*, *Varssavi geto*. Nägin esimesi fotosid holokaustist ja mõistsin selle tähendust, enne kui teadsin sõna. Taipasin, millest meid vabastati.

Itaalias on tänapäeval inimesi, kes kahtlevad, kas vastupanuliikumine sõja kulgu tõsiselt mõjutas. Minu põlvkonna seisukohalt on see küsimus asjakohatu: meie mõistsime otsekohe vastupanuliikumise kõlbelist ja psühholoogilist tähendust. Meile oli uhkuseasi teada, et meie, eurooplased, ei jäänud vabastamist ootama, käed rüpes. Ja noortele ameeriklastele, kes maksid meie vabaduse taastamise eest oma verrega, oli tähtis teada, et tulejoone taga on eurooplased, kes tasuvad oma võlga ette.

Itaalias on tänapäeval neid, kes ütlevad, et vastupanuliikumise müüt on kommunistide vale. Vastab tõele, et kommunistid kasutasid vastupanu ära nii, nagu oleks see nende isiklik omand, kuna nad mängisid selles peaosas; aga mina mäletan, et oli olemas mitut värvi rätidega partisans. Öösiti surusin kõr-

va vastu raadiot — aknad olid suletud, pimendamine täitis väikese ruumi raadio ümber üksildase helendava nimbusega — ja kuulasin teateid, mida "Londoni Hää!" partisanidele saatis. Need olid ühtaegu krüptilised ja poeetilised ("Ja päike tõuseb", "Roosid puhkevad õitsema") ja nende enamik oli "messaggi per la Franchi". Keegi sosistas mulle kõrva, et Franchi on Loode-Itaalia kõige võimsama salavõrgu juht, legendaarselt vapper mees. Franchist sai mu kangelane. Franchi (õige nimega Edgardo Sogno) oli monarhist ja nii äge antikommunist, et pärast sõda liitus ta üpris parempoolsete rühmitustega ning teda süüdistati osavõtus tagurliku riigipöörde katsest. Ja mis siis? Sogno jääb ikkagi mu lapsepõlve unelmate kangelaseks. Vabastamine oli erinevate tööekspidamistega inimeste ühine üritus.

Itaalias on tänapäeval neidki, kes ütlevad, et vabastussõda oli traagiline lõhestumise aeg ning me kõiki vajame rahvuslikku leppimist. Nende hirmsate aastate mälestus tuleks maha suruda, *refouler*, *verdrängen*. Aga *Verdrängung* tekitab neuroosi. Kui lepitus tähendab kaastunnet ja tähelepanu kõigi vastu, kes heas usus omaenda sõda pidasid, siis andeks anda ei tähenda unustada. Ma võin ju möönda, et Eichmann uskus oma missioonisse siiralt, aga ma ei saa öelda: "Tead mis, tule õige tagasi ja hakka uuesti pihta." Oleme olemas selleks, et mitte unustada ja pühalikult öelda, et "nemad" ei tohi uuesti pihta hakata.

Aga kes on "nemad"?

Kui me mõtleme tagasi totalitaarsetele valitsustele, kes Euroopat enne Teist maailmasõda juhtisid, kipume kerge-

käeliselt ütlemata, et muutunud ajaloolises olukorras on neil raske samal kujul uuesti esile tõusta. Kuivõrd Mussolini fašism põhines karismaatilise juhi ideel, korporatiivsusel, Rooma imperiaalse saatuse utoopial, imperialistlikul tungil uusi maid vallutada, haavatud rahvustundel, kogu rahvuse mustadesse särkidesse unifitseerimise ideaalil, parlamentaarse demokraatia väljapaakimisel ja antisemitismil, siis pole minulgi raske kinnitada, et tänapäeva Itaalia *Alleanza Nazionale*'l, mis on sündinud sõjajärgsest fašistlikust parteist MSIst ja on kahtlemata parempoolne partei, on praegu õige vähe ühist endise fašismiga. Kui samas vaimus jätkata, siis ehkki ma pole siin-seal Euroopas, kaasa arvatud Venemaal tärpanud natsismilaadsete liikumiste vastu erilist huvi ilmutanud, ei usu ma, et natsism saaks oma esialgsel kujul üldrahvusliku liikumisena uuesti esile tõusta.

Ja ometi: poliitilised režiimid võib kukutada ning ideoloogiad arvustamisele võtta ja hüljata, aga režiimi ja tema ideoloogia taga seisab mõtte- ja tundealaad, hulk kultuuritavasid, hämaraid instinkte ja põhjatuid impulsse. Kas ikka veel üks tont käib mööda Euroopat (teistest maailmajagudest rääkimata)?

Ionesco on kunagi öelnud, et "loevad üksnes sõnad ja kõik muu on tühipaljas loba". Keelelised tavad on tihtipeale põhiliste tunnete tähtsad sümptomid. Nii siis tasub küsida, miks mitte üksnes vastupanuliikumisest, vaid üldse Teisest maailmasõjast räägitakse enamasti kui fašismivastasest võitlusest. Hemingway "Kellele lüüakse hingekeha" üle lugedes avastate, et Robert Jordan

samastab oma vaenlasi fašistidega, kuigi peab silmas Hispaania falangiste. Ja FDR arvas, et "Ameerika rahva ja tema liitlaste saabuv võit on võit fašismi ja despotismi minevikuarvu üle, mida fašism esindab".

Teise maailmasõja ajal nimetati Hispaania sõjas osalenud ameeriklasi "enneaegseteks antifašistideks" — mis tähendas seda, et neljakümnendail aastail oli iga hea ameeriklase kõlbeline kohus Hitleri vastu võidelda, aga liiga varajasel, kolmekümnendail aastail toimunud võitlusel Franco vastu oli hais küljes, sest sellega tegelesid peamiselt kommunistid ja teised vasakpoolitsetjad... Miks sõimasid Ameerika radikaalid kolmkümmend aastat hiljem politseinikku, kellele nende suitsetamiskombed ei meeldinud, fašistlikuks seaks? Miks ei öelnud nad "cagoulardlik siga", "falangistlik siga", "ustašisiga", "kvislingisiga" või "natslik siga"?

"Mein Kampf" on tervikliku poliitilise programmi manifest. Natsismil oli oma rassi- ja valitud aaria rahva teooria, mandunud kunsti, *entartete Kunst*'i täpne määratlus, valitsemistahte ja üliinimese filosoofia. Natsism oli resoluutselt ritsisusu-vastane ja uuspaganlik, kuna Stalini dialektiline materialism (Nõukogude marksismi ametlik versioon) oli räägelt materialistlik ja ateistlik. Kui mõelda totalitarismi all režiimi, mis allutab üksikisiku iga teo riigile ja selle ideoloogiale, siis olid niihästi natsism kui ka stalinism tõelised totalitaarsed režiimid.

Itaalia fašism oli mõistagi diktatuur, aga ta polnud täiesti totalitaarne, ja mitte oma leebuse tõttu, vaid pigem oma ideoloogia filosoofilise nõrkuse pärast.

Vastupidi üldlevinud arusaamale polnud Itaalia fašismil oma filosoofiat. Mussolini signatuuriga fašismiartikli Treccani Encyclopedia's oli kirjutanud või põhiliselt inspireerinud Giovanni Gentile, aga selles kajastub hilishegeliaanlik absoluutse ja eetilise riigi käsitus, mida Mussolini kunagi päriselt ei taibanud. Mussolinil puudus filosoofia, tal oli üksnes retoorika. Ta oli esialgu võitlev ateist, aga hiljem kirjutas alla kokkuleppele kirikuga ja tervitas piiskoppe, kes õnnistasid fašistlikke vimplesid. Usutava legendi järgi palunud ta ükskord oma varajastel kirikuvastastel aastatel, et Jumal ta oma olemasolu tõestuseks kohapeal maha lööks. Hiljem kasutas Mussolini kõnedes alati Jumala nime ega vaielnud vastu, kui teda nimetati jumaliku ettenägevuse saadikuks.

Itaalia fašism oli esimene Euroopa riigis kehtestatud parempoolne diktatuur, mis kõigile hilisematele samalaadsetele liikumistele Euroopas oli olemoodi arhetüübiks. Itaalia fašism oli esimene, millel oli oma sõjaväeline liturgia, rahvaluule, isegi riietumisviis — ta oli oma mustade särkidega hoopis mõjukam kui Armandi, Benetton või Versace seda iial suudavad. Teised fašistlikud liikumised tekkisid alles kolmekümnendail aastail — Suurbritannias eesotsas Mosleyga, samuti Lätis, Eestis, Leedus, Poolas, Ungaris, Rumeenias, Bulgaarias, Kreekas, Jugoslaavias, Hispaanias, Portugalis, Norras ning isegi Lõuna-Ameerikas. Just Itaalia fašism viis paljud Euroopa liberaalsed juhivad veendumusele, et uus režiim teostab huvitavat sotsiaalset reformi ning pakub

mõõdukat revolutsioonilist alternatiivi kommunismiohule.

Ometi ei näi ajalooline prioriteet mulle küllaldane põhjus seletamaks, miks on sõna "fašism" muutunud sünekdohiks, see tähendab sõnaks, mida saab kasutada erisuguste totalitaarsete liikumiste kohta. See ei johtu sellest, nagu sisaldanuks fašism iga hilisema totalitarismivormi kõiki osiseid nii-öelda puhtaimal kujul. Vastupidi, fašismil puudus puhas kuju. Fašism oli *laialivalgus* totalitarism, mitmesuguste filosoofiliste ja poliitiliste ideede kollaaž, vastuolude sasipundar. Kas on võimalik kujutleda tõeliselt totalitaarset liikumist, mis suudab endas ühendada monarhia ja revolutsiooni, kuningliku sõjaväe ja Mussolini isikliku *milizia*, kirikule tagatud eesõigused ja vägivalda ülistava riikliku hariduse, täieliku riikliku kontrolli ja vabaturu? Sündides hoopis fašistlik partei, et ta kehtestab uue revolutsioonilise korra; aga tema rahastajad olid kõige konservatiivsemad maaomanikud, kes ootasid hoopis kontrrevolutsiooni. Esialgu oli fašism vabariiklik. Sellest hoolimata vandus ta kaksikümmend aastat truudust kuninglikule perekonnale, samal ajal kui *duce* (vaieldamatu Ülim Juht) käis käsikäes kuningaga, kellele ta pakkus ka keisri tiitlit. Aga kui kuningas 1943. aastal Mussolinile ust näitas, koondus partei kahe kuu pärast Saksamaa toel jälle "sotsiaalse vabariigi" lipu alla, lastes uuesti käiku vana revolutsioonilise steenaariumi, mida nüüd ehtisid peaaegu jakobiinlikud ülemhelid.

Oli üksainus natslik arhitektuur ja üksainus natslik kunst. Kui natside arhitekt oli Albert Speer, polnud enam

kohta Mies van der Rohele. Ning kui Stalini võimu all oli õigus Lamarckil, polnud enam kohta Darwinile. Muidugi leidis Itaalias fašistlikke arhitekte, aga nende pseudokolosseumide lähistel kerkis rohkesti Gropiuse moodsast racionalistist inspireeritud hooneid.

Polnud olemas fašistlikku Ždanovit, kes oleks rangelt kindlaks määranud kultuuri põhisuuna. Itaalias oli kaks tähtsat kunstiauhinda. *Premio Cremona*'t jagas fanaatiline ja harimatu fašist Roberto Farinacci, kes propageeris kunsti propaganda osana. (Meenuvad selliste allkirjadega maalid nagu "Kuuates raadiost *duce* kõnet" või "Fašismi loodud vaimuseisundid".) *Premio Bergamo*'t spondeeris haritud ja arukalt tolerantne fašist Giuseppe Bottai, kes kaitses niihästi kunst kunsti pärast kontseptsiooni kui ka mitmeid avangardkunsti avaldusi, mis Saksamaal olid mandunute ja krüptokommunistlikena keelatud.

Rahvuspoet oli D'Annunzio — keigar, kes Saksa- või Venemaal oleks mahalaskmisele saadetud. Režiimi laulikuks peeti teda rahvusluse ja kangelasekultuse tõttu, aga tegelikult oli ta läbi imbutatud sajandilõpu prantsuse dekadentsi mõjudest.

Või võtkem futurism. Võiks arvata, et seda peeti koos ekspressionismi, kubismi ja sürrealismiga *entartete Kunst*'i näiteks. Aga varased itaalia futuristid olid rahvuslased; esteetilistel põhjustel pooldasid nad Itaalia osalemist Esimeses maailmasõjas; nad ülistasid kiirust, vägivalda ja riski, mis kõik tundusid mingil kombel seostuvat fašistide noorusekultusega. Kuigi fašism samastas ennast Rooma impeeriumiga ja taastas

talupoeglikud traditsioonid, nimetati Marinetti (kes kuulutas, et auto on Samotrake Nikest ilusam ja tahtis koguni kuuvalguse hävitada) ometi Itaalia Akadeemia liikmeks, mis suhtus kuuvalgusse ülima aupaklikkusega.

Paljud tulevased partisanid ja kommunistliku partei intellektuaalid said koolitust GUFis, fašistlike üliõpilaste ühenduses, mis pidi olema fašistliku kultuuri hälliks. Neist klubidest tuli omamoodi intellektuaalne sulatusahi, kus uued ideed ringlesid ilma mingi ideoloogilise suunamiseta. Mitte seda, et parteilased oluksid radikaalse mõtte vastu sallivad, aga vähestel neist oli intellektuaalseid võimeid, et seda kontrolli all hoida.

Nende kahekümne aasta jooksul kujunes vastukaaluks režiimi ülespuhutud stiilile Montale ja teiste "Ermetici" rühmaga seotud kirjanike luule ning kirjanikel lubati elevandiluust tornis oma kirjanduslikku protesti avaldada. "Ermetici" luuletajate meeleolu oli täpselt vastupidine fašistide optimismi- ja kangelasmeele kultusele. Režiim kannatas nende valjuhääle, ehkki ühiskondlikult tühise ketserluse välja, sest fašistid ei pööranud niisugusele salakeelele lihtsalt tähelepanu.

See kõik ei tähenda, et Itaalia fašism oli salliv. Gramsci pandi kuni surmani vanglasse; opositsioonijuhid Giacomo Matteotti ja vennad Rossellid mõrvati; vaba ajakirjandus hävitati; ametiühingud saadeti laiali ja poliitilisi teisitimõtlejaid hoiti kaugeatel saartel. Seadusandlikust võimust sai tühipaljas fiktsioon ja täitevvõim (mis juhtis niihästi õigusemõistmist kui ka massiteavet) kehtestas otseselt uusi seadusi, sealhul-

gas rassipuhust nõudvaid seadusi (Itaalia formaalne žest holokausti toetusks).

Vastuoksuslik pilt, mida ma kirjeldan, polnud sallivuse, vaid poliitilise ja ideoloogilise peataoleku tulemus. Aga see peataolek oli jäik, segadus struktureeritud. Fašism oli filosoofiliselt liigestest lahti, aga emotsionaalselt mõningates arhetüüpsetes alustes tugevasti kinni.

Nii olemegi jõudnud minu teise teema juurde. Oli üksainus natsism. Me ei saa Franco hüperkatoliiklikku falangismi natsismiks pidada, sest natsism on põhialuselt paganlik, polüteistlik ja ristiusu-vastane. Aga fašismi nime kandvat mängu saab mängida mitut moodi, ilma et mängu nimi muutuks. Selline arusaam fašismist sarnaneb Wittgensteini arusaamaga mängust. Mäng võib olla võistlus või seda mitte olla, mäng võib huvi pakkuda ühele või mitmele isikule, mäng võib nõuda erioskusi või neid mitte nõuda, mängu võib kaasata raha või seda mitte kaasata. Mänge on mitmesuguseid ja neil on üksainus "perekonnatunnus", nagu Wittgenstein on öelnud. Vaadelgem järgnevat järjendit:

1	2	3	4
abc	bcd	cde	def

Oletagem, et tegemist on poliitiliste rühmituste reaga, milles esimest rühmitust iseloomustavad tunnused *abc*, teist rühmitust tunnused *bcd* ja nõnda edasi. Teine rühmitus sarnaneb esimese rühmitusega, sest neil on kaks ühistunnust; samal põhjusel sarnaneb kolmas rühmitus teisega ja neljas kolmandaga. Panda-

gu tähele, et ka kolmas rühmitus sarnaneb esimese rühmitusega (neil on ühine tunnus *c*). Kõige huvipakkuvat juhtumit esindab neljas rühmitus, mis ilmselt sarnaneb teise ja kolmandaga, aga millel pole ühtki ühistunnust esimese rühmitusega. Aga et tegemist on katkematu kahanevate sarnasuste reaga esimese ja neljanda rühmituse vahel, tekib omamoodi petlik ülekanne, perekonnasarnasus neljanda ja esimese rühmituse vahel.

Fašismist sai kõikehaarav termin, sest fašistliku režiimi tunnuste hulgast võib eemaldada ühe või mitu tunnust, aga režiim jääb ikkagi fašistlikuks. Võtke fašismilt imperialism ja te saate ikkagi Franco või Salazari. Võtke temalt kolonialism ja te saate ikkagi Balkani ustašide fašismi. Lisage Itaalia fašismile radikaalne kapitalismi ründamine (mis Mussolinit kunagi ei kõitnud) ja te saate Ezra Poundi. Lisage talle keldi mütooloogia ja müstilise graali kultus (ametlikule fašismile täiesti tundmatud) ja te saate ühe kõige auväärsema fašismiguru Julius Evola.

Aga kogu sellest segadikust hoolimata arvan, et on võimalik visandada nende tunnuste nimekiri, mis on tüüpilised igikestvale fašismile või põlisfašismile, kui seda nii võib nimetada. Neid tunnuseid ei saa süsteemiks korrastada; paljud on üksteisega vastuolus ning on samamoodi tüüpilised mõnele muule despotismile või fanatismile. Aga piisab sellest, kui üks tunnus on olemas, et selle ümber saaks kalgestuda fašism.

1. Põlisfašismi esimene tunnus on *traditsioonikultus*. Traditsioonimeelsus on mõistagi fašismist palju vanem. Ta

pole iseloomulik mitte üksnes kontrerevolutsioonilisele katoliiklikule mõttele pärast Prantsuse revolutsiooni, vaid on sündinud juba hilishellenistlikul ajastul vastukaaluks klassikalisele kreeka ratsionalismile. Vahemere piirkonnas hakkasid erineva usutunnistusega inimesed (enamik neist tunnistas vabatahtlikult Rooma jumalaid) unelema inimajaloo koidikul saadud ilmutusest. Ilmutus oli traditsionaalse müstika järgi kauaks ajaks jäänud unustatud keelte varju — egiptuse hieroglüüfidesse, keldi ruunidesse, vähetuntud Aasia alade kirjarulidesse.

Uus kultuur pidi olema sünkreetiline. Sünkretism pole pelgalt "mitmesuguste usu või praktika vormide kombinatsioon", nagu sõnaraamat väidab; see kombinatsioon peab võimaldama vastuolusid. Igas algsõnumis on kübeke elutarkust, ja kui näibki, et nad väidavad erinevaid või ühtesobimatuid asju, johtub see üksnes sellest, et nad kõik vihjavad ühele ja samale ürgsele tõeale allegooriliselt.

Järelikult pole õppimisest kasu. Tõde on ükskord juba igaveseks välja öeldud ja meil jääb üle üksnes tema hämarat sõnumit tõlgendada.

Tarvitseb vaid pilk heita mingi fašistliku liikumise õppekavale, et peamised traditsioonimeelsed mõtlejad üles leida. Natside gnoosis toitus traditsionaalsetest, sünkretistlikest ja okultsetest elementidest. Julius Evola, Itaalia uusparempoolsete mõjukaim teoreetiline allikas, on kokku sulatanud Püha Graali ja "Siioni tarkade protokollid", alkeemia ning Saksa Rahva Püha Rooma impeeriumi. Juba see fakt iseendast, et Itaalia parempoolsed on oma avarapil-

gulisuse osutamiseks äsja oma õppekava laiendanud, arvates sinna De Maistre'i, Guenoni ja Gramsci teosed, on selge sünkretismi näide.

Kui tuhnida Ameerika raamatukaupluste riulitel, millel on silt *New Age*, leiab sealt isegi Püha Augustinuse teoseid, kes ju polnud fašist, niipaljukest kui mina tean. Aga Püha Augustinuse ja Stonehenge'i kombinatsioon — see on küll põlisfašismi sümptom.

2. Traditsioonimeelsus toob kaasa *vastuseisu modernismile*. Niihästi fašistid kui ka natsid olid armunud tehnikasse, kuigi traditsionaalsed mõtlejad lükkavad selle kui vaimsete püsiväärtuste eituse tavaliselt tagasi. Ja ehkki natsism oli oma tööstuslikele saavutustele uhke, oli tema modernism pelgalt verele ja mullale (*Blut und Boden*) toetuva ideoloogia pealispind. Vastuseisu tänapäeva maailmale maskeeriti vastuseisuga kapitalistlikule elulaadile, aga peajasjalikult tähendas see ikkagi vastuseisu 1789. (ja mõistagi 1776.) aasta vaimule. Valgustust, mõistuseaega peetakse uusaegse rikutuse alguseks. Selles mõttes võib põlisfašismi määratleda ka irratsionalismina.

3. Irratsionalistlik on ka kultus, mis hindab *tegevust tegevuse pärast*. Tegevus on juba iseenesest kaunis ja tegutseda tuleb, enne kui kaalutlema hakkad või ka ilma kaalutlemata. Mõtlemine on üks emaskulatsiooni vorme. Seetõttu on mõtlemine kahtlane, kuna ta on samastatav kriitilise hoiakuga. Umbusk intellektuaalse maailma vastu on alati olnud põlisfašismi sümptomeid, alates Göringile omistatavast lausest ("Kui ma kuulen sõna "kultuur", haarab mu käsi püstoli järele") ja lõpetades selliste sage-

daste väljenditega nagu "mandunud intellektuaalid", "munapead", "viljatud snoobid", "ülikoolid on punaste pesad". Ametlikud fašistide intellektuaalid tegelesid peaausjalikult moodsa kultuuri ja liberaalse intelligentsi ründamisega, kes on reetnud traditsioonilised väärtused.

4. Ükski sünkreetiline usutunnistus ei talu kriitilist analüüsi. Kriitiline vaim eritleb, aga eritlemine on modernismi märk. Uue aja kultuuris tõstab teadlaskond teadmiste täiendamise teena esile erimeelsust. Põlisfašismi seisukohalt on erimeelsus reetmine.

5. Muu hulgas on erimeelsus mitmekesisuse märk. Põlisfašism kasvatab ja otsib üksmeelt, kasutades ära loomuliku *hirmu erinevuste ees* ja seda teravdades. Fašistlik või eelfašistlik liikumine tõmbab ligi kõigepealt võõramaalaste vastaseid. Nõnda on põlisfašism kindla- piiriliselt rassistlik.

6. Põlisfašism kasvab välja isiklikust või ühiskondlikust pettumusest. Just seetõttu oli ajaloolise fašismi üks tüüpilisemaid tunnuseid *pettunud keskklassi peibutamise*, selle klassi poole pöördumine, kes kannatas majanduskriisi või poliitilise alandamise tunde käes ja keda madalamate sotsiaalsete kihtide surve hirmutas. Tänapäeval, kui vanad "proletaarlased" hakkavad väikekodanlasteks muutuma (ja lumpen on poliitika-areenilt suurelt jaolt kadunud), leiab homse päeva fašism oma publiku selle uue enamuse hulgast.

7. Inimestele, kes tunnevad, et nad on selge poliitilise identiteedi kaotanud, ütleb põlisfašism, et neil on üksainus ja üpris lihtne eesõigus — nad on sündinud just sellel maal. Siin peituvad nationalismi juured. Rahvusele aga saavad

identiteedi anda ainult tema vaenlased. Niisiis on põlisfašistliku hingeelu aluseks *sundkujutelm vandenõust*, mis võib olla ka rahvusvaheline. Liikumise pooldajad peavad tundma, et nad on ümber piiratud. Kõige lihtsam on vandenõuga hakkama saada ksenofoobia abil. Aga vandenõu peab ühtlasi tulema seestpoolt: parimaks märklauaks on tavaliselt juudid, kellel on see eelis, et nad on korruga sees ja väljas. Ameerika Ühendriikides on silmapaistvaks vandenõu kinnismõtte näiteks Pat Robertsoni "Uus maailmakord", aga nagu äsja nägime, leidub palju teisigi näiteid.

8. Liikumise pooldajad peavad tundma, et neid alandab tervis ja jõud, millega vaenlane hoopis. Juba poisikesest peast õpetati mind inglasi pidama rahvaks, kes sööb viis korda päevas. Nad sõid sagedamini kui itaallased, kes olid vaesed, aga pidasid mõõtu. Juudid on jõukad ja toetavad üksteist oma salavõrgu kaudu. Ometi peavad pooldajad olema veendunud, et nad suudavad vaenlasi alistada. Niisiis on retoorilise fookuse pideva nihutamise tõttu vaenlased ühtaegu üleliia tugevad ja üleliia nõrgad. Fašistlikud valitsused on määratud sõjad kaotama, sest nad on juba loomu poolest võimetud vaenlase jõudu objektiivselt hindama.

9. Põlisfašism ei tunnista võitlust olemasolu eest, vaid olemasolu ongi seesama mis võitlus. Seega *patsifism mängib vaenlasega kokku*. Ja see on halb, sest elu on permanentne sõda. Aga see toob omakorda kaasa Armageddoni kompleksi. Et vaenlased tuleb purustada, peab toimuma otsustav lahing, ja pärast seda hakkab meie liikumine maailma valitsema. Aga seesugune "löplik lahen-

dus" vihjab tulevasele rahuajale, kuldajastule, mis räägib vastu permanentse sõja põhimõttele. Ühelgi fašistlikul juhil pole õnnestunud seda vastuolu lahendada.

10. Iga tagurliku ideoloogia iseloomulik tahk on elitism, kuivõrd selline ideoloogia on fundamentaalselt aristokraatlik, ning aristokratism ja sõjaline elitism viitab julmalt *nõrkade põlgamisele*. Põlisfašism saab toetada üksnes rahvalikku elitismi. Iga kodanik kuulub maailma parima rahva hulka, partei liikmed on parimad kodanike hulgast, igast kodanikust võib (või peaks) saama partei liige. Aga patriitse ilma plebeideta ei saa olla. Õigupoolest Juht, kes teab, et võim pole talle demokraatlikult antud, vaid on jõuga võetud, taipab sedagi, et kogu ta jõud tugineb rahvahulkade nõrkusele; rahvahulgad on nii nõrgad, et vajavad ja on ära teeninud valitseja. Et inimrühmad on korrastatud hierarhiliselt (sõjaväe eeskujul), põlgab iga alam valitseja oma alluvaid, ja neist põlgab igaüks omakorda oma alamaid. See kindlustab massielitismi tunnet.

11. Niisuguse väljavaatega *kasvatatakse kõiki kangelaseks*. Igas mütoloogias on kangelane erandlik olend, aga põlisfašistlikus ideoloogias on kangelaslikkus normiks. Sangarikultus on otseselt seotud surmakultusega. Pole juhus, et falangistide juhtlauseks oli "Viva la Muerte" (elagu surm). Mittefašistlikus ühiskonnas öeldakse vähiklikule avalikkusele, et surm on ebameeldiv, aga talle tuleb väärikalt vastu minna; usklikele öeldakse, et surm on valuline tee üleloomuliku õnneni jõudmiseks. Põlisfašistlik sangar, vastupidi, ihaldab

kangelassurma, mis on kuulutatud parimaks tasuks kangelasliku elu eest. Põlisfašistlik kangelane ootab kärsitult surma. Oma kärsituses saadab ta tihti peale surma teisi inimesi.

12. Et nüühästi permanentset sõda kui ka kangelasmeelt on raske mängida, nihutab põlisfašist oma valitsemistahte seksuaalalale. Siit pärineb *machismo* (mis tähendab nii naiste alavääristamist kui ka sallimatust hälbivate seksuaalvade vastu ja nende hukkamõistu, alates sugulisest karskusest ja lõpetades homoseksualismiga). Aga et sekski on raske mäng, püüab põlisfašistlik kangelane mängida relvadega — sellest saab ersatsfalliline toiming.

13. Põlisfašism põhineb *selektiivsel*, võiks isegi öelda *kvalitatiivsel populismil*. Demokraatias on kodanikel isiklikud õigused, aga kodanikkonna kui terviku poliitiline mõju on üksnes kvantitatiivne — üksik allub enamuse otsustele. Aga põlisfašismi jaoks pole üksikisikutel üksikisikutena õigusi ja rahvas moodustab kvaliteedi, monoliitse üksuse, mis väljendab Ühist Tahet. Et ühelgi suurel inimhulgal ei saa ühist tahet olla, siis taotleb Juht olla selle tõlgendaja. Delegeerimisjõust ilma jäänud kodanikud ei tegutse; neilt nõutakse ainult rahva osa täitmist. Nii on rahvas üksnes teatraalne fiktsioon. Et leida kvalitatiivse populismi kohta head näidet, pole enam vaja Piazza Venezia Roomas ega Nürnbergi staadioni. Meie tulevik kuulub televisiooni- või internetipopulismile, milles valitud kodanike rühma emotsionaalseid reaktsioone saab esitada Rahva Hääle pähe.

Kvalitatiivse populismi tõttu peab põlisfašism *vastustama "mädasid" par-*

lamentarseid valitsusi. Üks esimesi Mussolini lauseid Itaalia parlamendis oli: "Selle kurdi ja pimedade koha muudama oma maniipulite välilaagriks" — maniipul oli traditsioonilise Rooma leegioni allüksus. Tõepoolest, ta leidis oma maniipulitele otsekohe parema ulualuse, aga pisut hiljem saatis parlamendi ikkagi laiali. Seal, kus poliitik paneb kahtluse alla parlamendi legitimsuse, sest see ei esinda enam Rahva Häält, lehkab alati põlisfašismi järele.

14. Põlisfašism kõneleb uuskeelt. Uuskeele leiutas Orwell romaanis "1984" ingsotside, Inglise sotsialismi ametliku keelena. Aga põlisfašismi tunnused on ühised mitmesugustele diktatuuri vormidele. Kõigis natside ja fašistide õpikutes kasutati kärbitud sõnavara ja algest süntaksit, et piirata keeruka ja kriitilise arutluse instrumentariumi. Aga peame olema valmis ka teistsuguseid uuskeeli ära tundma, isegi kui nad on võtnud populaarse *talk show* näiliselt süütu kuju.

27. juuli hommikul 1943 öeldi mulle, et raadiouudiste andmeil on fašism langenud ja Mussolini vahi alla võetud. Kui ema saatis mind ajalehti ostma, panning tähele, et lähima kioski ajalehtedel olid erinevad pealkirjad. Veel enam, pärast pealkirjade lugemist sain aru, et iga leht räägib ise juttu. Otsin ühe juhusliku lehe ja lugesin esiküljelt viie või kuue partei poolt alla kirjutatud teadet — nende hulgas kristlikud demokraadid, kommunistlik partei, sotsialistlik partei, *Partito d'Azione* ja liberaalne partei.

Seni olin uskunud, et igal maal on üks partei ja Itaalias on selleks *Partito Nazionale Fascista*. Nüüd hakkasin avasta-

ma, et Itaalias võib ühtaegu tegutseda mitu erakonda. Et ma olin taibukas poiss, sain otsekohe aru, et nii paljud parteid ei saanud sündida üleöö ja nad on mõnda aega eksisteerinud salaorganisatsioonidena.

Rindeteade tähistas diktatuuri lõppu ja vabaduse — sõnavabaduse, ajakirjandusvabaduse, ühinemisvabaduse tagasitulekut. Neid sõnu — "vabadus", "diktatuur", "õigused" — lugesin esmakordselt elus. Nende uudsete sõnade mõjul sündisin uuesti vaba lääne inimesena.

Peame olema valvel, et nende sõnade taju jälle ei ununeks. Põlisfašism ümbritseb meid endiselt, vahel ka erarõivais. Meil oleks palju lihtsam, kui maailmaareenile ilmuks keegi, kes ütleks: "Ma tahan Auschwitzi väravad jälle valla lüüa, ma tahan, et mustsärklased Itaalia väljakutel jälle paraadi korraldaksid." Aga elu pole nii lihtne. Põlisfašism võib naasta ilmsüütuis valerõivais. Meie kohus on tal hilbud maha rebida ja igal uuel juhul uuesti näpuga näidata — iga päev, igas maailmajaos. Tasub meenutada Franklin Roosevelti sõnu 4. novembrist 1938: "Ma sõandan väljakutsuvalt väita, et kui Ameerika demokraatia lakkab elava jõuna edasi liikumast, kui ta lakkab otsimast nii päeval kui ööl rahumeelseid teid meie kodanike enamiku hüvanguks, siis võtab meie maal võimust fašism." Vabadus ja vabastamine on ülesanded, mis ei lõpe iialgi.

Lõpetaksin Franco Fortini luuletusega:

Sillakäsipuu kätes

Nende pead kes on poodud

Mullidena keeb lättes

Nende sülg kes on poodud.

Prügitavad basaari
Nende küüned kes hukat
Katavad heinakaari
Nende hambad kes hukat.

Õhusse, kivisse hambad suruda
Liha luudel meil enam ei ole
Õhusse, kivisse hambad suruda
Südant rinnus meil enam ei ole.

Tõde kes näinud on koolnute pilkudes
Vabadust kandma kasvab neil jaks
Rusikais käkras on koolnute pihkudes
Õiglane kohus või kättemaks.

Inglise keelest tõlkinud Udo Uibo

GEORGE ORWELL

ADOLF HITLERI "MEIN KAMPF"

"Mein Kampf" täielik tõlge, mille Hursti ja Blacketti kirjastus avaldas alles aasta tagasi, on toimetatud Hitleri-meelsest vaatevinklist, ja see näitab, et sündmused arenevad kiiresti. Tõlkija eessõna ja märkuste ilmne siht on leevendada teose julmust ja esitada Hitlerit võimalikult soodsas valguses. Sest tollal oli Hitler veel respektaabel. Ta oli purustanud Saksamaa töölisliikumise ja selle eest olid varakad klassid valmis talle peaaegu kõike andestama. Niihästi pahem- kui ka parempoolsete ühine pealiskaudne arvamus oli, et natsionaalsotsialism on lihtsalt konservatismi teisend.

Ja siis järsku selgus, et Hitler polegi respektaabel. Selle ühe tulemusena pakiti Hursti ja Blacketti üllitis uude ümb-

ripaberisse, millel selgitatakse, et kõik müügitulud annetatakse Punasele Ristile. Ometi teeb "Mein Kampfi" sisu raskeks uskuda, et Hitleri sihiasetustes ja arusaamades oleks toimunud reaalseid muutusi. Kui võrrelda tema umbes aastataguseid sõnavõtte nendega, mis ta on teinud viisteist aastat varem, siis vapustab just tema vaimne jäikus, see viis, kuidas tema maailmavaade *ei arene*. Tegemist on monomaani pindunud nägemusega, millele jõupoliitika ajutised manöövrid vaevalt mõju avaldavad. Võimalik, et Hitleri enda arust ei tähenda Vene-Saksa pakt midagi muud kui ajakava muutumist. "Mein Kampfis" on esitatud plaan lüüa kõigepealt puruks Venemaa, ja on vihjatud, et seejärel tuleb purustada Inglismaa. Nagu nüüd on

George Orwell. Review of Mein Kampf by Adolf Hitler. Rmt: G. Orwell, The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell (Harmonds worth: Penguin, 1983) 2.kd, lk 27-30.

selgunud, tuli kõigepealt ette võtta Inglismaa, sest neist kahest oli Venemaale kergem pistist pakkuda. Aga kui Inglismaa mäng on mängitud, jõuab kätte Venemaa kord — pole kahtlust, et Hitler arvab just nõnda. Kas kõik täpselt niimoodi välja kukub, on loomulikult iseasi.

Kujutagem ette, et Hitleri programm viidaks ellu. Tema nägemus saja aasta pärast saabuvast tulevikust on 250 miljonile sakslasele kuuluv avara "eluruumiga" (st Afganistani või sinnakanti ulatuv) hügelriik, hirmus ajudeta imperium, milles sisuliselt ei toimu midagi muud peale noormeeste sõjaks drillimise ja lõputu värske kahuriliha aretamise. Kuidas see juhtus, et Hitleril õnnestus selline koletu otsus läbi viia? On lihtne öelda, et mingis karjääri järgus finantseerisid teda rasketöösturid, nähes temas meest, kes purustab sotsialistid ja kommunistid. Aga nad polnuks teda toetanud, kui tema sõnad poleks juba võimsat liikumist elule äratanud. Jah, Saksamaal, kus oli seitse miljonit töötut, oli olukord demagoogidele tõepoolest soodus. Aga vaevalt oleks Hitler oma rohkeid konkurente seljatanud, kui teda poleks toetanud isiksuse võlu, mida on tunda isegi "Mein Kampf" kohmakate kirjaridade põhjal ja mis tema kõnesid kuulates vallutab kahtlemata vastupandamatu jõuga. Tahaksin selgelt välja öelda, et ma pole kunagi suutnud Hitlerit vihata. Tema võimule tulekust alates — enne seda petsin end nagu enamik inimesi mõttega, et tühja sest Hitlerist — olen omaette mõelnud, et kui ma Hitleriga kokku satun, siis ma ta kindlasti tapan, aga isiklikult vihata ma teda ei suuda. Temas on tõepoolest

midagi väga kütkestavat. Seda tunned iga kord, kui vaatad tema fotosid — ning ma soovitan iseäranis Hursti ja Blacketti väljaande avafotot, mis kujutab Hitlerit pruunsärkluse algupäevil. Tal on kaastunnet äratav koeranägu, sellise mehe nägu, kes kannatab kirjedamatu ülekohtu käes. Liigagi inimlikult kordab see loendamatute ristilöödud Kristuse piltide ilmet ja on vähe kahtlust, et just nõnda näeb Hitler ennast ise. Mis on see isiklik algpõhjus, miks ta on maailmaga pahusis, seda võib üksnes oletada, aga pahusis ta igatahes on. Ta on märter, ohver. Kalju külge aheldatud Prometheus, ennastohverdav kangelane, kes võitleb ihuüksi ülekaaluka vaenlase vastu. Kui ta tapaks hiire, teaks ta, kuidas seda draakonina paista lasta. Nagu Napoleoni puhulgi on tunda, et ta võitleb saatuse vastu, et ta *ei saa* võita, aga ometi on ta võidu mingil moel ära teeninud. Mõistagi on see äärmiselt kütkestav poos; seda kasutavad pooled filmid, mida meile näidatakse.

Samuti on Hitler taibanud, et hedonistlik eluhoiak on võlts. Peaaegu kogu läänemaailma mõte — igal juhul kogu "eesrindlik" mõte — on pärast viimast sõda vaikides eeldanud, et inimene ei himusta midagi peale mugavuse, turvalisuse ja valust hoidumise. Niisuguse elunägemise puhul ei leidu kohta näiteks patriotismile ja sõdurivoorustele. Sotsialist, kes avastab, et tema lapsed mängivad tinasõduritega, läheb tavaliselt tujust ära, aga tinasõdurite asemele midagi muud ta välja mõelda ei suuda; tinast rahuvõitlejad millegipärast ei kõlba. Hitler, kes oma rõõmutus meeles tunnetab seda kõike erakordse jõuga,

George Orwell

teab, et inimesed *ei taha* ainult mugavust, turvalisust, lühikest tööaega, puhust, pereplaneerimist, ja kui üldistada, siis tervet mõistust; nad tahavad ka — vähemalt vahelduse mõttes — võitlust ja eneseohverdust, trummidest, lippudest ja lojaalsusrongkäikudest rääkimata. Olgu nad majandusteooriana mis nad on, aga psühholoogiliselt on fašism ja natsism palju usaldusväärsemad kui mis tahes hedonistlik elukontseptsioon. Sama kehtib arvatavasti ka Stalini militariseeritud sotsialismivariandi kohta. Kõik kolm suurt diktaatorit on võimu suurendanud, asetades rahva turjale talumatu koorma. Seal, kus sotsialism ja

tõrksamalt isegi kapitalism ütlevad inimestele: "Ma pakun teile head elu", seal ütleb Hitler: "Ma pakun teile võitlust, ohte ja surma", ja kogu rahvus viskub tema jalgade ette. Võib-olla saab rahval sellest hiljem villand ja ta muudab meelt nagu eelmise sõja lõpul. Pärast aastatepikkust tapatööd ja nälga võib "Suurel hulgal õnne suurtele hulkadele" olla hea loosung, aga praegu jääb võit loosungile "Parem õudne lõpp kui lõputu õudus". Ajal, mil me selle loosungi autori vastu võitleme, ei tohi me tema emotsionaalset veetlust alahinnata.

21. III 1940

WELLS, HITLER JA MAAILMARIIK

"Maikus või aprillis, ütlevad tarkpead, saab Britannia kohutava hoobi osaliseks... Millega Hitler selle peaks andma, seda ma küll ette ei kujuta. Tema üha kahanevad laiali paisatud sõjalised ressursid ei ole praegu vist palju suuremad kui Itaalia, enne kui need Kreekas ja Aafrikas proovile pandi."

"Saksa õhujõud on suurelt jaolt omadega läbi. Nad on ajast ja arust ning parimad mehed on enamasti surma saanud, julguse kaotanud või välja kurnatud."

"1914. aastal oli Hohenzollernitel maailma parim sõjavägi. Selle väikese vääraka selja taga, kes Berliinis käratseb, midagi seesugust ei seisa... Ometi vaidlevad meie "sõjandusspetsialistid" selle üle, milline koll meid ees ootab. Nende ettekujutuse järgi olevat Saksa

sõjavägi eeskujulikult varustatud ja vanakumatu distsipliiniga. Kord annab ta Hispaania ja Põhja-Aafrika kaudu "otustava löögi", kord marsib üle Balkani, Doonault Ankarasse, Pärsiasse, Indiasse, kord "purustab Venemaa", kord "valgub" Brenneri kaudu Itaaliasse. Mööduvad nädalad, aga koll ei tee seda ega teist — ja seda ühelainsal heal põhjusel. Koll pole sel kujul lihtsalt olemas. Suurem jagu kõlbmatuid relvi ja laskemootna on tal juba käest võetud või ära raisatud Hitleri kohtlastes Britanniase tungimise petterünnakutes. Ja ka tema tahumatu distsipliin laguneb nagu kaardimajake, kui pikapeale selgub, et välksõjal on ots käes ja sõda on pöördunud selle algataja vastu."

Tsitaadid ei pärine ratsaväežurnalist, vaid härra H. G. Wellsi käesoleva

George Orwell, Wells, Hitler, and the World State. Rmt: G. Orwell, The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell (Harmonds worth: Penguin, 1983) 2.kd, lk 116-172.

aasta algul kirjutatud ajaleheartiklite sarjast, mis nüüd on taasavaldatud raamatuna "Teejuht Uude Maailma". Pärast nende kirjapanekut on Saksa armee ületanud Balkani ja tagasi vallutanud Kürenaika, ta võib millal heaks arvab läbi Türgi ja Hispaania marssida ning on alustanud sissetungi Venemaale. Ma ei tea, kuhu see kampaania välja viib, aga väärrib märkimist, et Saksa kindralstaap, kelle arvamus peaks ju midagi väärt olema, oleks seda vaevalt ette võtnud, kui ta poleks olnud üpris kindel, et sõda lõpeb kolme kuuga. Niipalju siis ettekujutusest, mille järgi Saksa armee on ainult hirmutis, tema varustus kõlbmatu, võitlusvaim murdumas jne.

Mida on Wellsil pakkuda vastukaluks "väikesele väärakale, kes Berliinis käratseb"? Tavalist loba maailmariigist pluss Sankey deklaratsioon, totalitarismivastase suunitlusega katse kindlaks määrata põhilised inimõigused. Kui kõrvale jätta see, et Wellsi huvitab praegu iseäranis õhuruumi valitsemine föderaalset maailmariigi poolt, on ta viimased nelikümmend aastat peaaegu vahet pidamata korrutanud üht ja sama juttu, näol alati pahur hämmeldus, et on olemas inimesi, kes nii lihtsast asjast aru ei saa.

Mis kasu on jutust, et meil on vaja föderaalset õhukaitset? Kogu küsimus on selles, kuidas seda saavutada. Mis kasu on sõnadest, et maailmariik on soovitatav? Asja otsustab see, et mitte ühelgi viiest suurest militaarjõust pole vähimatki kavatsust sellele alluda. Kõik arukad inimesed on möödunud aastakümneil olnud Wellsiga sisuliselt samal arvamusel; aga arukatel inimestel pole võimu ja üleliia sageli puudub neil ka

ohvrivalmidus. Hitler on vaimuhaige kurjategija, aga Hitleri taga seisab miljonitest meestest, tuhandetest lennukitest ja kümnetest tuhandetest tankidest koosnev armee. Tema nimel on suur rahvus olnud valmis kuus aastat nõrkemiseni tööd rügama ja seejärel veel kaks aastat sõda pidama, samal ajal kui tervele mõistusele tugineva, sisuliselt hedonistliku maailmavaate järgi, mida Wells välja pakub, polevat ükski inimene päri tilkagi verd valama. Enne kui maailma ümberkorraldamisest või isegi rahust üldse rääkima hakata, tuleb kõrvaldada Hitler, ja see tähendab liikumapaneva jõu loomist, mis ei tarvitse olla samasugune nagu natsidel, aga mida "valgustatud" ja hedonistlikel inimestel on vist küll niisama võimatu aktsepteerida. Mis on Inglismaad viimase aasta jooksul püsti hoidnud? Osalt kahtlemata ebamäärane mõte paremast tulevikust, aga peamiselt ikkagi atavistlik patriotismitunne, ingliskeelsetes inimestes juurdunud veendumus, et nad on välismaalastest paremad. Viimased kaksikümmend aastat on inglise vasakpoolsete põhieesmärk olnud see tunne hävitada, ja kui see oleks neil õnnestunud, vaataksime praegu võib-olla pealt, kuidas Londoni tänavatel patrullivad SS-lased. Ning sama asi: miks võitlevad venelased nagu lövid Saksa sissetungi vastu? Osalt võib-olla mingite ähmaselt meenuvate utoopiliste sotsialismiideaalide pärast, aga peasjalikult ikkagi selleks, et kaitsta Püha Venemaad ("Isamaa püha pind" jne jne), mille Stalin on ainult veidi muudetud kujul ellu äratanud. Energia, mis maailma tegelikult kujundab, lähtub tunnetest — tõuuhkusest, juhikultusest, usuveendumustest,

sõjaihast —, mida liberaalsed intellektuaalid peavad anakronismideks ja mille nad on endas tavaliselt nii põhjalikult hävitanud, et on kaotanud kogu oma teotahte.

Inimesed, kes peavad Hitlerit Antikristuseks, või vastupidi, Pühaks Vaimuks, seisavad tõe mõistmisele lähemal kui intellektuaalid, kes on kümme pikka aastat arvanud, et Hitler on tühipaljas koomilise ooperi tegelane, keda tõsiselt võtta pole tarvis. Selle mõtte taga ei seisa tegelikult midagi muud kui Inglismaa elu ohustamatus. Niisamuti nagu Rahutõotuse Liit on mereväe sünnitatud, oli Vasakpoolne Raamatuklubi sisuliselt Scotland Yardi sünnitatud. Üks viimase aastakümne arenguid on "poliitilise raamatu", omamoodi laiendatud kihutusbrošüüri muutumine oluliseks kirjandusliigiks, milles on ühendatud ajalugu ja poliitiline kriitika. Aga selle ala parimatest autoritest — Trotski, Rauschning, Rosenberg, Silone, Borkenau, Koestler ja teised — pole ükski inglane ja peaaegu kõik on mingi äärmuspartei renegaadid, kes on näinud totalitarismi oma silmaga ja teavad, mida tähendavad pagulus ja tagakiusamine. Ainult ingliskeelsetes maades oli moeasi kuni sõja puhkemiseni uskuda, et Hitler on tähtsusetu ullike ning et Saksamaa tankid on papist. Eespool toodud tsitaatidest selgub, et härra Wells usub seda enam-vähem praegugi. Ma pole veendunud, et pommid või Saksamaa kampaania Kreekas on tema vaateid muutnud. Eluaegne mõttekramp ei lase tal Hitleri jõudu mõista.

Wells kuulub nagu Dickenski ebasõjakasse keskklassi. Kahurikõma, kannuste kõlin, klomp kurgus vana lipu

möödakandmisel jätavad ta ilmselgelt külmaks. Ta tunneb ületamatut viha võitluse, jahti, elu arutu külje vastu, mida kõigis ta varasemates teostes sümboliseerib äge hobustevastane kihutustöö. Tema teose "Ajaloos põhijooned" peamine kelm on sõjaline seikleja Napoleon. Kui heita pilk tema viimase neljakümne aasta jooksul kirjutatud teostele, läbib neid peaaegu kõiki üks ja sama mõte: eeldatav teadlase ja tagurlase vastasseis, kellest üks töötab, et luua maailmariik, mida juhib plaan, ja teine püüab taastada minevikku, milles puudub kord. Enam-vähem sama vastasseis koorub välja romaanidest, utopiatest, esseedest, filmidest ja brošüüridest. Ühel pool teadus, kord, progress, internationalism, lennukid, teras, betoon ja tervishoid, teisel pool sõda, natsionalism, usk, monarhia, talupojad, kreeka keele õpetajad, luuletajad ja hobused. Ajalugu, nii nagu Wells seda näeb, on teadlaste poolt romantikute üle saavutatud võitude rida. Tõepoolest, küllap on Wellsil õigus oletades, et võit jääb varem või hiljem "arukale", plaanipärasele ühiskonnakorrale, mida posijate asemel juhivad teadlased, aga see on hoopis teine asi kui eeldada, et selline ühiskond on meid juba nurga taga ootamas. Nii või teisiti pole lõppenud see huvitav poleemika, mida Wells pidas Vene revolutsiooni ajal Winston Churchilliga. Wells süüdistas Churchilli selles, et ta ei usu tegelikult omaenda propagandat, nagu oleksid bolševikud verest nõretavad koletised jne, vaid lihtsalt kardab, et nad kavatsevad kehtestada terve mõistuse ja teadusliku juhtimise ajastu, kus Churchill-taoliste lipulehvitajate jaoks pole enam kohta.

Ometi läks Churchilli hinnang bolševikele rohkem tække kui Wellsi oma. Varajased bolševikud võisid olla inglid või deemonid, kuidas keegi soovib, aga arukad inimesed nad igatahes polnud. Nad ei kehtestanud Wellsi Utoopiat, vaid puritaanide võimu, mis oli samuti nagu puritaanide võim Inglismaal sõjaline despotism, mida elavdasid nõia-protssid. Äraspidisel kujul ilmneb sama väärarusaam Wellsi suhtumises natsidesse. Hitler on ajaloo kõik sõjapealikud ja posijad ühes isikus. Järelikult, väidab Wells, on Hitler absurdsus, kummitus minevikust, peaaegu silmapilkselt kaduma määratud olend. Aga kahjuks ei pea teaduse ja terve mõistuse samastamine tegelikkuses paika. Seda tõsiasja sümboliseerib lennuk, mida tema tsiviliseeriva mõju tõttu rõõmuga oodati, aga mida on tegelikult harva kasutatud muuks kui pommide pildumiseks. Tänapäeva Saksamaa on Inglismaast palju teaduslikum — ja palju barbaarsem. Suur osa sellest, millest Wells on fantaseerinud ja mille nimel ta on töötanud, on natsi-Saksamaal füüsiliselt olemas. Kord, planeerimine, riigi toetus teadusele, teras, betoon, lennukid — see kõik on olemas, aga see kõik teenib kiviaegseid ideaale. Teadus ja ebausk võitlevad ühes leeris. Aga Wellsil on seda ilmselt võimatu tunnistada. See oleks vastuolus maailmavaatega, millel tema teosed põhinevad. Sõjapealikud ja posijad *peavad* äparduma, terve mõistuse maailmariik, nii nagu seda näeb 19. sajandi liberaal, kelle süda ei löö sõjasarve huiget kuuldes põksuma, *peab* võitma. Kui reetmine ja defetism arvestamata jätta, siis Hitler *ei saa* ohtlik olla. Tema lõplik võit tähendaks

niisama võimatut ajaloo tagasikäiku nagu jakobiitlik restauratsioon.

Aga vahest on see omamoodi isatapmine, kui minuvanune (38aastane) inimene H. G. Wellsil vigu leiab? Mõnes mõttes on selle sajandi vahetuses sündinud mõtlevad inimesed Wellsi loodud. Võib ju küsida, kui palju üks tühipaljas kirjanik ikka sündmuse mõjutab, eriti "rahvalik" kirjanik, kelle teosed kiiresti mõjule pääsevad, aga ma kahtlen küll, et ükski teine, kes 1900. ja 1920. aasta vahel vähemalt inglise keeles raamatuid kirjutas, oleks noori nii palju mõjutanud. Meie kõigi mõttemaailm ja seetõttu ka füüsiline maailm oleks hoopis teine, kui Wellsi poleks olnud. Aga mõtlemise üheülbalisus, fantaasia ühekülgusus, mis laskis tal Edwardi ajal paista inspireeritud prohvetina, teeb temast praegu pinnapealse ja ebaadekvaatse mõtleja. Kui Wells oli noor, polnud teaduse ja tagurlikkuse vastandamine ekslik. Ühiskonda juhtisid kitsa silmaringiga, ilma igasuguse uudishimuta inimesed, ärimeestest rõõvliid, juhmid mõisnikud, piiskopid, poliitikud, kes oskasid tsiteerida Horatiust, aga algerast polnud kuulnudki. Loodusteadusel oli selgelt halb maine ja usk oli kohustuslik. Alalhoidlikkus, rumalus, snobism, isamaalus, ebausk ja sõjahiha tundusid kõik olevat ühes leeris; läks vaja inimest, kes võtaks vastupidise seisukoha. Sajandivahetusel poisikesena H. G. Wellsi avastada oli suur elamus. Oli aeg, kus elati pedantide, kirikhärrade ja golfimängijate maailmas, kus tulevased tööandjad andsid nõu "teha tööd või teha sääred", kus vanemad sekkusid pidevalt lapse suguelu ja kus poole aruga koolmeistrid itsitasid ladinakeelseid

kõnekäände lugedes; ja ennäe, sealt tuli üks imeline mees, kes oskas rääkida teiste planeetide ja merepõhja asukatest, kes *teadis*, et tulevik ei tulegi säherdune, nagu ontlikud inimesed ette kujutavad. Kümmeaastat enne seda, kui tehniliselt sai võimalikuks lennukit ehitada, teadis Wells, et peagi suudab inimene lennata. Ta teadis, sest ka ta ise *tahtis* lennata, ja sellepärast oli ta kindel, et sellesuunalised uuringud jätkuvad. Ja ometi oli minu poisipõlves, kui vennad Wrightid oma lennumasinaga viiekümne üheksaks sekundiks õhku tõusid, üldlevinud arusaam, et kui Jumal oleks inimese lendamist soovinud, oleks ta andnud inimesele tiivad. 1914. aastani oli Wells üldiselt tõeline prohvet. Füüsikalistes detailides on tema uue maailma nägemus hämmastavas ulatuses täitunud.

Aga et Wells kuulus 19. sajandisse ning ebasõjakasse rahvusesse ja klassi, ei suutnud ta taibata, milline hügeljõud on vanal maailmal, mida tema vaimuilmas sümboliseerisid rebaseid jahtivad toolid. Ta ei suutnud — ega suuda ka praegu — mõista, et natsionalism, religioosne sõgedus ja feodaalne truudus on hoopis tugevamad jõud kui need, mida tema terveteks jõududeks peab. Pimedatest aegadest pärit olendid on

tunginud tänasesse päeva, ja kui nad on vaimud, siis on nad igatahes niisugused vaimud, millest jagusaamiseks läheb vaja võimsat nõiakunsti. Kõige paremini on fašismist suutnud aru saada inimesed, kes on tema käes kannatanud või kelle enda iseloomus on fašistlikke kalduvusi. Selline peaaegu kolmkümmend aastat tagasi kirjutatud kohmakas raamat nagu Jack Londoni "Raudne kand" on tõepärasem tulevikuennustus kui "Hea Uus Ilm" või "Mida tulevik toob". Kui Wellsi kaasaegsete hulgast tuleks valida kirjanik, kes teda korrigeerib, võiks valik langeda Kiplingile, kelle kõrv polnud kurt jõu ja sõjalise "hiilguse" saatanlikele häälele. Kipling võinuks Hitleri või isegi Stalini lummusest aru saada, milline tema suhtumine neisse ka polnuks. Wells on vaimselt liiga terve, et tänapäeva maailma mõista. Tema suurim saavutus, sari alama kesk-klassi romaane, lõppes järsku eelmise sõjaga ega ole õieti kunagi uuesti alanud, ja alates 1920. aastast on Wells oma annet raisanud paberlohede tapmisele. Aga eks ole seegi suur asi, kui on üldse annet, mida raisata.

August 1941

Inglise keelest tõlkinud Udo Uibo

RICHARD RORTY

SAATEKS

Richard Rorty (sünd. 1931) nimi ei tohiks eestikeelsele lugejale päris tundmatu olla. 1993. aasta 1. ja 2. Akadeemias on talt ilmunud programmiline kirjatükk "Pragmatism ja Filosoofia". Selle saatesõna "Richard Rorty lahe ironia" annab ülevaate Rorty vaadetest ja kohast nüüdisaegses filosoofias. Tegemist on küllap kõige laiahaardelisema Ameerika mõtlejaga, kes alustas üpris konventsionaalse analüütilise teadus- ja teadusfilosoofina, kuid viimasel ajal käsitleb peamiselt poliitilisi ja eetilisi ideid ning peab dialoogi juhtivate mandri-Euroopa mõtlejatega. Nisugusena on ta Ameerika akadeemilisel maastikul jäänud tihti kahe tule vahele. Konservatiive ärritavad tema vaated tõe, objektiivsuse ja tunnetuse suhtes ning aupakmatu suhtumine nn püsiväärtustesse, ideoloogiatesse ja religiooni. Rorty meelest on need kõik lihtsalt tööriistad maailmaga kohanemiseks, millest mõned on juba pikka aega tagasi saanud pigem tülinaks. Rafineeritud teooriasse ja apokalüptilisse vimma takerdunud vasakradikaale vihastavad aga Rorty reformistlikud vaated, mille järgi on Lääne demokraatia põhiinstitutsioonides olemas vajalikud ressursid vabaduse ja õigluse tagamiseks. Rorty on kritiseerinud ka vasakradikaalidele nii armsat tegelikuse ja ideoloogia vastandust. Kuid kõige nõrritavamad on viimaste jaoks tema

korduvad väited, et praegusel ajal pole sotsiaalse õigluse eest võitlemiseks teooriast suurt tolku, kannatajate olukorra leevendamiseks pole tarvis radikaalset teooriat, rohkem on selles vallas abi kujutlusvõimest: ajakirjanduslikest reportaažidest ja romaanidest, mis aitavad inimesi tundlikumaks muuta.

Parempoolsed nimetavad Rortyt vastutustundetuks, vasakpoolsed aga muga-nenuks. Rorty ise nimetab end liberaaliks, kuid ärgem unustagem, et ameerika keeles tähendavad liberaal ja sotsiaal-demokraat enam-vähem ühte ja sedasama. Rorty meelest ei vaja Lääne liberalism ja demokraatlikud institutsioonid enam mingit religioosset või filosoofilist õigustust, nende õiguspäras-tamiseks pole tarvis filosoofilisi ja uni-versaalseid suuri lugusid, piisab konkreetsetest ajaloolistest narratiividest. Sellegipoolest võib olla raske mõista, kuidas saab koostada mingit sidusat lugu, kui kõik sündmused selles lihtsalt juhtuvad üksteise järel, nii nagu see Rorty sõnutsi on. Aristotelesest peale on ju teada, et lool peab olema algus, keskpaik ja lõpp, ja sel peab olema ka mingi mõte. Narratiivis peab ju sündmuste järjestus olema kuidagi motiveeritud, muidu poleks lool saba ega sarvi, ta laguneks lihtsalt kroonikaks. Õigupoolest tundub, et ka Rorty filosoofilisi lugusid toestab mingi teooria, mis on

inspireeritud Thomas Kuhni teadusloolistest vaadetest ja elufilosoofiast: eluvormid või paradigmad on teineteise järel sündinud mõnest ootamatust metafoorist või välgatusest. Seejärel lähevad need metafoorid tavalisse kasutusse ja muutuvad mõisteteks, kuni mõni uus metafoor nad välja tõrjub. Küsimusele, kust need üllatavad metafoorid või välgatused tulevad pole Rorty meelest võimalik vastata teoreetiliselt, vaid ainult mõne uue metafoori abil. Ei saa luua üllatuste teooriat, mis haaraks kõiki olnud ja tulevasti üllatusi. Kuid isegi siis, kui vaielda Rorty ajaloofilosoofiaga, peab tunnistama, et tema Orwelli-interpretatsioon on väga tundlik, läbinägelik ja vaimukas. Kindlasti tundub Orwell pärast Rorty käsitlese läbilugemist veelgi sümpaatsema inimese ja kirjanikuna.

Siin tõlgitud essee on võetud raamatu "Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus" III osast "Julmus ja solidaarsus". (Orwelli-käsitlesele eelnev peatükk interpreteerib Vladimir Nabokovit, peaaesjalikult tema romaane "Lolita" ja "Kalbetuli", kui käsitlesi sellest, kuidas privaatsuse esteetilise õndsuse püüd võib viia välja julmusteni teiste inimeste suhtes.) Tõlgitud teksti keskne sõna "sattumuslikkus" on vististi tõlkija enda väljamõeldis, et vahendada filosoofiliselt üliolulist inglise sõna contingency. Sattumuslik ehk kontingentne on kõik see, mis võib ka olemata olla, mille olemasolu pole paratamatu ega võimatu. Alliksaare kuulsat luulerida võiks siis ümber öelda nii: olematus on sattumuslik. "Juhuslik" seda tähendust nagu hästi ei vahenda.

Rorty kasutab veel mõningaid termineid, millele ta on ise sisu andnud ja mida raamatu eelnevates peatükkides määratlenud. Tema määratlusi tundmata võib lugejal olla raske taibata, mida peetakse silmas näiteks lõppsõnavara, ironisti või metafüüsiku all. Seega olgu esitatud mõned seletused.

"Kõik inimesed kannavad endaga kaasas teatud sõnu, mida nad kasutavad oma tegude, uskumuste ja elude õigustamiseks. Nende sõnadega formuleeritakse kiitust sõpradele ja põlgust vaenlaste suhtes, pikaajaseid plaane, sügavamaid kõhklusid ja kõrgemaid lootusi. Neis sõnades me jutustame oma elulugu, kord edasi-, kord tagasi vaateliselt. Neid sõnu ma nimetan inimese "lõppsõnavaraks". Tegemist on lõppsõnavaraga selles mõttes, et kui niisuguste sõnade väärtus kahtluse alla seatakse, siis pole nende kasutajal kusagilt võtta mittetsirkulaarseid argumente nende õigustamiseks. Need sõnad on viimane piir, kuhu keeles minna saab; teisel pool lõppsõnavara on ainult abitu passiivsus või toores jõud. Üks pisike osa lõppsõnavarast koosneb õhukestest, paindlikest ja kõikjaleulatuvatest terminitest nagu "tõde", "hea", "õige" ja "kaunis". Suurem osa aga sisaldab tihedamaid, jäigemaid ja kildkondlikumaid termineid nagu "Kristus", "Inglismaa", "professionaalsuse mõõdupuud", "korralikkus", "sõbralikkus", "revolutsioon", "Kirik", "progressiivne", "range", "loominguline". Nende kildkondlike terminite kanda on suurem koormus.

Ma määratlen ironisti kellenagi, kes täidab kolme tingimust: (1) tal on radikaalseid ja pidevaid kahtlusi selle lõppsõnavara suhtes, mida ta parasjagu

Richard Korty

kasutab, kuna talle on avaldanud muljet ka teised sõnavarad, mida on pidanud lõplikuks inimesed ja raamatud, kellega ta on kokku puutunud; (2) ta mõistab, et tema praeguses sõnavaras sõnastatud argument ei suuda neid kahtlusi ei kinnitada ega hajutada; (3) kui ta peaks oma olukorra üle filosoferima, siis ta ei arvaks, et tema sõnavara on reaalsusele lähemal kui mõni teine, et see on kokkupuutes mõne muu väega peale tema enda. (...)

Ma nimetan sedasorti inimesi ironistideks, sest nad mõistavad, et iga asja

saab panna paistma hea või halvana, kui seda teisiti kirjeldada. Ja kuna nad ei pea võimalikuks formuleerida kriteeriume, mille põhjal üht lõppsõnavara teisele eelistada, siis nad ei suuda kunagi võtta end tõsiselt, sest nad teavad, et sõnad, milles nad end kirjeldavad, võivad alati muutuda. Nad on alati teadlikud oma lõppsõnavarade – ja seega ka oma minade – sattumuslikkusest ja haprusest." (Contingency, Irony, and Solidarity, lk 73-74).

M.V.

EUROOPA VIIMANE INTELEKTUAAL: ORWELL JULMUSEST

Orwelli kaks viimast romaani on hea näide kirjandusest, mille kohta Nabokov oleks öelnud "päevakajaline rämps", sest nende tähtsus tuleneb suurtest praktilistest murrangutest, mille nad kaasa töid. Me ei loeks ega imetleks praegu Orwelli esseid, ei uuriks ta biograafiat ega püüaks võtta omaks tema moraalsete tõekspidamiste sõnavara, kui ta poleks kirjutanud *Loomafarmi* ja 1984. Nabokovi *Lolita* ja *Kalbe tuli* jäävad püsima nii kaua, kuni leidub andekaid ja kinnismõttelisi lugejaid, kes

samastavad end Humberti või Kinbote'iga. Kuid isegi Irving Howe, kes kirjutas ühe varasema ja parima käsitluse 1984st, mõönab, et Orwell on üks neid kirjanikke, "kes kõige tähenduslikumad on omaenda ajale".¹

Orwelli parimaid romaane loetakse laialdaselt ainult nii kaua, kuni me 20. sajandi poliitikat kirjeldame nii nagu Orwell. Kui kaua see nõnda on, sõltub meie poliitilise tuleviku sattumustest: missugused on need inimesed, kes hakkavad meie peale tagasi vaatama, milli-

---

Richard Rorty, *The Last Intellectual in Europe: Orwell on Cruelty*. Rmt: R. Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 8.ptk, lk 169 - 188.

¹ Irving Howe kirjutab: "On võimalik, et niisugused kirjanikud ei ela oma ajast kauem, sest see, mis teeb nad oma kaasaegsete jaoks nii väärtuslikuks ja kalliks – too segu meeleheitlikust päevakajalisusest ja meeleheitlikust õrnusest –, ei pruugi olla kõrgeimale kunstile tunnuslik joon. Kuid meid ei peaks häirima võimalus, et Orwell ei paista tulevikus nii olulisena, kui ta meie ajal paljude jaoks on. Me teame, mida ta on meie heaks teinud, ja mida ükski teine, ka temast suurem, kirjanik meie heaks teha ei suuda" (I. H o w e, 1984: *History as Nightmare*. Rmt: *Twentieth Century Interpretations of 1984*. Ed. S.Hynes. Englewood Cliffs, N.J., 1971, lk 53).

ses valguses näitavad meid järgmise sajandi sündmused, kuidas otsustatakse hakata kirjeldama bolševistlikku revolutsiooni, külma sõda, Ameerika lühiaegset hegemooniat ja Brasiilia ning Hiina taoliste maade rolli. Orwell arvas, et meie sajand on ajastu, mil "inimeste võrdsus oli saanud tehniliselt võimalikuks" ja kus samal ajal "...tavad ja kombed, mis olid juba ammu kõrvale jätud, mõnel juhul sadu aastaid tagasi, – vangistamine ilma kohtuta, sõjavangide orjana kasutamine, avalikud hukkamised, piinamised ülestunnistuste saamiseks, pantvangide võtmine ja tervete rahvaste küüditamine – vähe sellest, et muutused üldiseks, nendega leppisid ja neid koguni õigustasid inimesed, kes pidasid end valgustatuks ja edumeelseteks".¹

Ühel päeval võib selline 20. sajandi kirjeldus tunduda lühinägelik või ühekülgne. Kui nii, siis hakatakse käsitlema Orwelli mehena, kes sajatas kurjust, millest ta täielikult aru ei saanud. Meie järglased hakkavad teda lugema nagu meie loeme Swifti – imetledes meest, kes teenis inimeste vabadust, kuid püüdmata omaks võtta viisi, kuidas ta klassifitseeris poliitilisi tendentse, või tema moraalseid ja poliitilisi tõekspidamisi. Mõned tänapäeva vasakpoolsed Orwelli-kriitikud (nt Christopher Norris) arvavad, et me võime juba praegu vaadelda Orwelli ühekülgse ja lühinägelikuna. Nad arvavad, et fakte, millele

ta tähelepanu juhtis, saab juba praegu paigutada konteksti, milles nad paistavad hoopis teistsugusena. Erinevalt Norrisest ei arva ma, et meil leiduks mingit paremat, alternatiivset konteksti. Orwelli kirjutistest möödunud neljakümne aasta jooksul pole minu meelest keegi pakkunud paremat viisi, kuidas kirjeldada meie ees seisvaid poliitilisi alternatiive. Kui pidada silmas varajase Orwelli hoiatusi ahnete ja rumalate konservatiivide eest ja tema hilisemaid hoiatusi kommunistlike oligarhide suhtes, siis on tema kirjeldus meie poliitilise olukorrast – selle ohtudest ja võimalustest – ikka veel kasutuskoõlblikum kui ükski teine.

Nabokov arvas, et niisuguse vältimatult ajutise kasulikkuse taotlemine näitab "kirjanikuks" nimetatud kujule olemuslike annete puudumist või raiskamist. Ka Orwellil oli tollest müütilisest kujust oma arusaam ja see oli Nabokovi arusaamale üpris vastandlik. Mina arvan, et peaksime need mõlemad arusaamad kõrvale heitma. Eri kirjanikud tahavad eri asju. Proust taotles autonoomsust ja ilu; Nietzsche ja Heidegger püüdisid autonoomsust ja ülevust; Nabokov taotles ilu ja surematust; Orwell tahtis tuua kasu kannatajatele. Igaühe tahtmine läks täide, kõik nad olid säravalt ja võrdselt edukad.

Orwelli tahtmine sai teoks, sest ta kirjutas täpselt õigeid raamatuid täpselt õigel ajal. See, kuidas ta kirjeldas üht

1 G. Orwell, 1984. Tlk Elias Treeman. Tallinn, 1990. Lk 141. (Edaspidi on viited sellele raamatule teksti sees, tõlget on mõnes kohas muudetud. M.V.) Pangem tähele, et niisugused teguviisid olid 19. sajandil üsna harilikud väljaspool Euroopat – näiteks Aafrikas ja Aasias. Kuid Orwell kõneleb Euroopast. Nagu minagi oma kirjatöös, oli ka Orwell teadlikult provintslik, kirjutades üht kindlat liiki inimestest, keda tundis, ja nende moraalsest olukorrast. Algselt pidi 1984 pealkiri olema *Euroopa viimane inimene*.

kindlat ajaloolist sattumust, osutus täpselt selleks, mida oli tarvis, et muuta liberaalse poliitika tulevikku. Ta murdis bolševistliku propaganda võimu inglise ja ameerika liberaalsete intellektuaalide üle. Sellega aitas ta viia meid kakskümmend aastat ette meie prantsuse kolleegidest, kes pidid ära ootama *Gulagi arhipelaagi* ilmumise, enne kui lakkasid arvamast, et liberaalne lootus nõuab usku, et asjad raudrimba taga lähevad paratamatult paremaks, ja et kapitalismivastane solidaarsus nõuab kommunistliku oligarhia tegude ignoreerimist. Kui Nabokov muutis oma lugeja tundlikuks võimaluse suhtes, et privaatne õndsuspüüe võib tuua kaasa pidevaid pisijulmusi, siis Orwell muutis lugeja tundlikuks nende vabanduste suhtes, millega teatud grupp õigustas julmusi, selle suhtes, kuidas silmapaistvalt eduka kurjategijate-jõuguga liitunud intellektuaalid kasutasid ära näiteks "inimeste võrdsuse" retoorikat.

See, et Orwell tegi meid ettevaatlikuks nende vabanduste suhtes ja kirjeldas teistmoodi Teise maailmasõja järgset poliitilist situatsiooni – kirjeldades teistmoodi Nõukogude Liitu, oli Orwelli suur praktiline panus. Sellest – Howe'i sõnutsi – "meeleheitliku õrnuse ja meeleheitliku päevakajalisuse" kombinatsioonist *Loomafarmis* ja 1984 kahes esimeses kolmandikus piisas, et seda piiratud, praktilist eesmärki saavutada. Kuid 1984 viimane kolmandik annab meile midagi muud – midagi, mis pole päevakajaline, vaid pigem ettenägev kui

kirjeldav. Pärast seda, kui Winston ja Julia lähevad O'Brieni korterisse, muutub 1984 raamatuks O'Brienist, mitte 20. sajandi totalitaarsetest riikidest. See osa raamatust keskendub tsitaatidele *Oligarhilise kollektivismi teooriast ja praktikast* (mille üheks kaasautoriks O'Brien on) ja O'Brieni seletustele, miks Winstonit tuleb piinata, selle asemel et ta lihtsalt maha lasta ("Piinamise eesmärk on piinamine"). See on juba nägemus sellest, mida Howe nimetab posttotalitarismiks.¹ Mitte enam hoiatus maailmas parasjagu toimuva eest, vaid niisuguse tegelase loomine, kes illustreeriks, mis kunagi veel võib juhtuda. Orwell polnud esimene, kes juhtis tähelepanu võimalusele, et mingi väike kurjategijate kamp võib moodsad riigid oma kontrolli alla saada ja tänu moodsale tehnoloogiale igavesti võimul püsida. Kuid ta oli esimene, kes küsis, kuidas intellektuaalid siis ennast ette kujutaksid niisuguses riigis, kui on juba selgunud, et liberaalsetel ideedel pole enam inimkonna tulevikuga midagi pistmist. O'Brien ongi Orwelli vastus sellele küsimusele.

Tahaksin käsitleda eraldi neid kaht saavutust, millega Orwell oma kahes viimases romaanis hakkama sai – Nõukogude Venemaa teisitikirjeldamine ja O'Brieni väljamõtlemine. Alustan esimesest ja O'Brienini jõuan hiljem. Orwelli imetlejad väidavad tihti, et see teisitikirjeldamine õnnestus tal seetõttu, et ta meenutas meile mõnd lihtsat tõde – kõlbelist tõde, mille ilmselgus on

1 Howe kirjutab: "Oluline on silmas pidada, et 1984 maailm ei ole niisugune totalitarism, nagu meie seda tunneme. Rangel võttes tuleks Okeaania ühiskonda nimetada posttotalitaarseks" (1984: *History as Nightmare*, lk 53).

võrreldav lausega "kaks pluss kaks on neli". Kuid too teine saavutus teeb Orwelli-imetlejad sageli närviliseks ja nad kalduvad – nagu ütleb Howe – alahindama 1984 "apokalüptilist meeleheidet" ja kiitma selle asemel "Orwelli humaansust ja tema "headust"". ¹ Sellega kaasneb ka tendents väita, et Orwell ei olnudki just eriti silmapaistev kirjanik, kuid ta headus korvas tema kunstilised puudujäägid. Näiteks Lionel Trilling ütleb: "Orwelli loomupärased anded ei olnud transtsendentaalset laadi; nende juured on ühes vaimuomaduses, mis on üsna silmapaistmatu, kuid peaks olema palju levinum. Seda omadust võib nimetada teatavaks moraalikesksuseks, teatud otsesuhteks moraalse – ja poliitilise – faktiga."²

Trillingi kõneviis kajab vastu ka Orwellilt eneselt. Essee "Miks ma kirjutan?" ühes paljutsiteeritud lõpulõigus ütleb Orwell, et "sa ei suuda kirjutada midagi loetavat, kui sa ei pinguta pidevalt, et oma isiksust maha kustutada. Hea proosa on nagu aknaklaas".³ Eespool samas essees loeb ta raamatute kirjutamise nelja võimaliku motiivi seas üles ka "ajaloolise impulsi", mis seisneb "soovis näha asju sellistena, nagu nad on, leida õigeid fakte ja talletada neid

järelopõlve tarvis" (CEJL, I,4). Neid ja teisi nendesuguseid kirjakohti Orwelli esseedes kõrvutatakse tihti näiteks järgmise lõiguga 1984st:

"Partei keelab sul uskuda oma silmi ja kõrvu. See on nende lõplik, kõige olulisem nõue. (...) Tal [=Winstonil] võttis südame alt külmaks, kui ta mõtles sellele muserdavale jõule, mis seisis tema vastas, kergusele, millega iga Partei intellektuaal vaidluses temaga peale jääks (...). Ja ikkagi on temal õigus! (...) Silmanähtavaid, lihtsakoelisi ja tõeseid asju tuleb kaitsta. Truismid on tõesed ja neist tuleb kinni hoida! Käegakatsutav maailm on olemas, selle seadused ei muutu. Kivid on kõvad, vesi on märg, lahtised esemed langevad Maa keskpunkti poole. Tundega, nagu räägiks ta O'Brieniga ja nagu püüaks ta ühtlasi tähtsat aksioomi sõnastada, kirjutab ta: "Vabadus on vabadus öelda, et kaks pluss kaks on neli. Kui see on võimalik, tuleb kõik muu iseenesest"" (lk 58–59).

Nende ja teiste seesuguste lõikude⁴ tähtsustamine on pannud mitmeid kommentaatoreid järeldama, et Orwell õpetab meid vastustama kõiki neid riualikke intellektuaale, kes püüavad meile seletada, et tõde ei ole midagi meist väljaspoolset, et see, mis läheb

1 "Inglismaal avalikumalt ja Ameerikas ettevaatlikumalt on intellektuaalide seas tärganud soov pisendada Orwelli saavutust, tihti tema humaansuse ja "headuse" kiitmise varjus. Neile valmistab tuska raamatu apokalüptiline meeleheide ja seepärast nad kahtlevad, kas see pole ehk pisut ülepingutatud ja huumorivaene. Nad arvavad isegi, et sel on teatav surivõõruse varjund. Ja ei saagi ju eitada, et me tunneksime end palju mugavamalt, kui seda raamatut poleks" (1984: History as Nightmare, lk 42).

2 L. Trilling, Orwell on the Future. Rmt: Twentieth Century Interpretations of 1984, lk 24.

3 The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell, I, 7. Harmondsworth, 1983. Edaspidi tähistab viidet sellele teosele lühend CEJL. (Eestikeelsed tsitaadid antud esseest pärinevad Mati Sirkli tõlkest rmt-s: G. O r w e l l, Loomade farm. Tallinn, 1988, lk 82-88. M.V.)

4 Vt nt CEJL, III, 119.

arvesse võimaliku tõena, on sinu kasutatava sõnavara funktsioon, ja see, mis läheb arvesse tõena, on sinu ülejäänud arvamuste funktsioon. Ühesõnaga Orwelli on tõlgendatud kui filosoofilist realisti, terve mõistuse kaitsjat selle haritud ja irooniliste põlastajate vastu.¹

Selle tõlgenduse järgi on Orwelli mõtlemises keskseks opositsiooniks tavapärane metafüüsiline vastandus konstrueeritud nähtumuse ja alasti reaalsuse vahel. Toda viimast ähmastab halb, ebaselge proosa ja halb, tarbetult keerukas teooria. Kui aga aknaklaasilt kogu mustus maha nühkida, siis saab selgeks tõde moraalse ja poliitilise olukorra kohta. Ainult need, kes on lasknud enda isiksusel (iseäranis vimmal, sadismil ja võimujanul) varjutada oma nägemist, ei suuda taibata lihtsaid moraalsete tõsiasju – nagu näiteks see, et olla hea on parem kui piinata. Ainult niisugused inimesed püüavad mööda hiilida lihtsatest epistemoloogilistest ja moraalsetest tõsiasjadest riikalike filosoofiliste manöövrite abil (nagu nt tõe koherentsusteooria ja holistlik keelefilosoofia). Niisugusteks faktideks on muuhulgas see, et tõde on inimteadvusest ja keeltest "sõltumatu" ja et gravitatsioon ei ole "relatiivne" mõnest inimlikust mõtteviisist.

Mina ei arva, et meist väljaspoolses maailmas leiduks mingeid lihtsaid mo-

raalifakte või mingeid keelest sõltumataid tõdesid või ka mingit neutraalset alust, millel seistes saaks väita, et üks kahest, kas piinamine või headus, on eelistatavam kui teine. Niisiis ma tahaksin esitada teistsuguse Orwelli-tõlgenduse. Mitte, et ma tahaksin teda mingis filosoofilises vaidluses enese poolele värvata. Nagu Nabokovil nii ka Orwellil polnud niisuguseks argumentatsiooniks ei soont ega oskust.² Pigem tahaksin rõhutada, et Orwelli ja Nabokovi ühisest saavutusest – muuta oma lugejad tähelepanelikuks selliste julmuse ja alandamise juhtumite suhtes, mida need polnud varem märganud, – pole mõtet rääkida kui näivuste kõrvaldamisest ja reaalsuse paljastamisest. Sellest on mõttekam rääkida kui toimunu või toimuda võiva teisitikirjeldamisest – mida ei tule võrrelda mitte reaalsusega, vaid alternatiivsete kirjeldustega samadest sündmustest. Orwell ja Solženitsõn kohtlesid kommunistlikke oligarhe sel moel, et andsid meile alternatiivse konteksti, alternatiivse vaatenurga, mille kaudu meie, liberaalid – inimesed, kes arvavad, et julmused on halvim, mida me korda saata võime – saaksime kirjeldada meie sajandi poliitilist ajalugu.

Küsimus, kuidas valida nende kirjelduste vahel, mida meile 40ndate aastate lõpul pakkusid Sartre ja Orwell, nagu ka küsimus, kas eelistada Fredric Jame-

1 Näiteks Samuel Hynes võtab 1984 morali kokku järgmiselt: "Winston Smithi tõekspidamised on sama lihtsad nagu kaks pluss kaks on neli: minevik on muutumatu, armastus on privaatne asi ja tõde kestab üle muutuste. Neil tõekspidamistel on üks ühisjoon: nad seavad piirid inimese vägevusele; nad osutavad faktile, et on asju, mida muuta ei saa. See tõdemus ulatub kaugemale poliitikast – see on inimsuse olemuslikuks aluseks" (S. H y n e s, Introduction. Rmt: Twentieth Century Interpretations of 1984, lk 19).

2 Orwelli saamatuse kohta filosoofia alal vt B. C r i c k, George Orwell: A Life. Harmondsworth, 1980. Lk 25, 305, 343, 506. Vt ka CEJL, III, 98.

soni või Irving Howe'i kirjeldust meie kaasaegsest poliitilisest olukorrast – see küsimus ei taandu sellele, kas vaadatakse painavatele ja ebameeldivatele tõsiasjadele silma või keeldutakse silma vaatamast. Ka pole siin tegu sellega, kas keegi on ideoloogiast pimestatud või mitte. Tegemist on ühtede stsenaariumide, projektide ja kirjelduste väljamängimisega teiste vastu.

Teisitikirjeldused, mis muudavad meie arusaamu poliitilistest olukordadest, ei ole aknaklaasid. Vastupidi, nad on sedasorti asjad, mis õnnestuvad vaid väga erilise andega autoritel, kes kirjutavad just õigel ajal ja just õigel moel. Oma parematel hetkedel loobus ka Orwell sellest läbipaistvuse-retoorikast ja tunnistas, et ta teeb sama liiki tööd mis tema vastased, Stalini apoloogidid. Loetagu kas või järgmist lõiku:

"Ilukirjanduslik" kirjutamine on justkui külgrünnak positsioonidele, mida otserünnakuga vallutada ei saa. Kirjanikul, kes taotleb midagi, mis poleks külmalt "intellektuaalne", pole palju peale hakata sõnadega nende esimeses tähenduses. Ta saavutab oma mõju – kui üldse – ainult sõnu kavalalt, ümber nurga kasutatades" (CEJL, II, 19).

Loomafarmis seisnes Orwelli kavalus selles, et ta seadis vasakpoolsete poliitiliste diskussioonide uskumatult keerulise ja rafineeritud iseloomu absurdsesse valgusse, jutustades meie sajandi poliitilise ajaloo ümber lastelegi mõisteta-vaits terminis. See trikk läks tal korda,

sest püüdlused näidata, et on olemas suur vahe Stalini ja Hitleri vahel, ja jätkata poliitilise lähiajaloo eritlemist terminite abil nagu "sotsialism", "kapitalism" ja "fašism" olid muutunud kohmakaiks ja teostamatuiks. Thomas Kuhni sõnapruuki kasutades võib öelda, et oli kuhjunud nii palju anomaaliaid, mis nõudsid liiga paljude epitsüklite lisamist, nii et kogu see ülepaisutatud struktuur vajas vaid teravat hoopi õigesse punkti, õiget sorti pilget õigel ajal. Sellepärast suutiski *Loomafarm* liberaalide mõtteviisi ümber pöörata. Mis selle raamatu võimsaks tegi, polnud mitte tema suhe reaalsusse, vaid tema suhe hiljutiste sündmuste kõige populaarsematesse alternatiivsetesse kirjeldustesse. Ta oli strateegiliselt paigutatud kang, mitte peegel.

Oma imetlejate, näiteks Trillingi jaoks pakkus Orwell värsket vaadet ilmsetele moraalselele tõsiasjadele. Oma marxistlike kaasaegsete (nagu Isaac Deutscher) ja tänapäeva marxistide jaoks (nagu Norris) oli ta parimal juhul lihtsameelne.¹ Minu meelest polnud Orwelli meel ei läbipaistev ega lihtne. See, kuidas kirjeldada Teise maailmasõja järgset poliitilist situatsiooni, polnud kaugeltki ilmselge ega ole ilmselge ka praegu. Sest kasutuskõlblik poliitiline kirjeldus peaks ju tarvitama sõnavara, mis pakuks vastuseid küsimusele "Mida teha?", niisama nagu kasutuskõlblik teaduslik kirjeldus on esitatud sõnavaras, mis suurendab meie võimet sünd-

1 Sedasorti reaktsiooni näitena vt Isaac D e u t s c h e r i käsitlust Orwellist: *The Mysticism of Cruelty*. Rmt: *Twentieth Century Interpretations of 1984*. Näitena Orwellile renegaadi sildi-keepimisest ja kahtlemisest tema filosoofiaalastes teadmistes vt Christopher N o r r i s e s s e e d : *Language, Truth and Ideology: Orwell on the Post-War Left*. Rmt: *Inside the Myth*. Ed. Chr. Norris. London, 1984.

musi ette näha ja kontrollida. Orwell ei andnud meile mingit vihjet, kuidas Tšernõševski küsimusele vastata. Ta kõigest ütles meile, kuidas sellele vastata ei maksa, millise sõnavara kasutamine tuleks lõpetada. Ta vaid veenis meid, et meie senine poliitiline sõnavara on uues poliitilises olukorras kohatu, kuid ta ei andnud meile uut sõnavara. Ta saatis meid tagasi joonestuslaua juurde ja seal me oleme tänini. Keegi pole veel leiutanud sellist avarat mõistestikku, mille abil seostada meie suured ja ähmased lootused inimestevahelisele võrdsusele maailma tegeliku võimujaoitusega. Kapitalistid on jäänud niisama ahneks ja lühinägelikuks ning kommunistlikud oligarhid niisama küüniliseks ja korrumpeerunuks (kui just Gorbatšov meile üllatust ei valmista) kui Orwelli ajal. Maailma ei ole ilmunud ühtki kolmandat jõudu ja ei uuskonservatiivid ega ka postmarxistlik vasakpoolsus ole suutnud välja tulla millegi muuga peale nostalgiliste etüüdide. Võimalus, et saame juba Orwelligi tagasi vaadata kui ühekülgsel ja lühinägelikule kirjamehele on – paraku – puhtteoreetiline. Sest keegi pole tulnud lagedale usutava stsenaariumiga "inimeste võrdsuse tehnilise võimalikkuse" realiseerimiseks.

Teise maailmasõja eelsed liberaalid arvasid, et nende käsutuses on niisugune stsenaarium. 30ndatel oli aegu, mil Orwell ise arvas, et teab niisugust stsenaariumi. Kuid ta ennustuste korduv luhtamine ning arusaamine, et "marxistlik teooria" kui Vene poliitika tööriist on tema põlvkonna haneks võtnud, ning ta jälestus James Burnhami taoliste küüniliste prohvetite vastu pani ta kirjutama *Loomafarmi* ja 1984 esimest

kaht kolmandikku. Need raamatud ei saavutanud oma eesmärki mitte sellega, et seadsid meid vastamisi moraalsete tõsiasjadega, vaid sellega, et tegid meile selgeks, et me ei saa enam kasutada oma vanu poliitilisi ideid ja et meil polegi ideid, mis aitaksid juhtida sündmusi liberaalsete sihtide suunas. Kõik süüdistused "masohhistlikus meeletuses" ja "küünilises lootusetuses", mis Orwelligi on osaks saanud, on alusetud senikaua, kui keegi pole tulnud lagedale mõne uue stsenaariumiga.

Kuid Orwelligi läks korda midagi rohkemat kui see negatiivne – ehkki vajalik ja kasulik – saavutus (saata meid tagasi joonestuslaua juurde). See õnnestus tal 1984 viimases kolmandikus – osas, mis on O'Brienist. Seal visandas ta alternatiivse stsenaariumi, mis viib valesse suunda. Ta veenis meid, et on täiesti võimalik, et needsamad arengud, mis on teinud tehniliselt võimalikuks inimeste võrdsuse, võivad teha võimalikuks ka igavese orjuse. Ta tegi seda, pannes meid uskuma, et tõe, inimese või ajaloo loomuses ei ole midagi, mis suudaks seda stsenaariumi tõkestada, niisama nagu neis ei leidu ka midagi, mis annaks garantii sellele stsenaariumile, mida liberaalid olid sõdadevahelisel ajal pruukinud. Ta veenis meid, et kõik need intellektuaalsed ja poeetilised anded, mis on teinud võimalikuks kreeka filosoofia, uusaegse teaduse ja romantilise luule, võivad ühel päeval leida rakenduse Tõe Ministeeriumis.

Minu tõlgenduse järgi ei ole Orwelligi O'Brienile mingit vastust ja ta ei püüagi talle vastata. Nii nagu Nietzsche meelest nii on ka O'Brieni jaoks kogu käsitus "vastatud olemisest", mõttevahe-

tusest, üheskoos arutlemisest - pelgalt nõrkuse tunnus. Orwell ei mõtelnud O'Brienit välja selleks, et teha tast dialektalist näidet, just nagu moodsat vastet Thrasymachosele. Ta mõtles ta välja selleks, et meid tema eest hoiatada, nii nagu hoiatatakse taifuuni või hullunud elevandi eest. Orwell ei võta filosoofilist positsiooni, vaid püüab teha usutavaks ühe konkreetse poliitilise võimaluse vastates kolmele küsimusele: "Kuidas kirjeldaksid intellektuaalid end ühes võimalikus tulevikus?", "Mida nad endaga seal peale hakkaksid?", "Kuidas hakatakse rakendama nende andeid?" Ta ei käsitle O'Brienit, nagu oleks too hull, hälbinud, eksiteooria lummuses või pime moraalseste tõsiasiade suhtes. Ta näeb teda lihtsalt ohtlikuna ja võimalikuna. Orwelli teine suursaavutus selle kõrval, et ta Nõukogude propaganda absurdseks muutis, oligi meie veenmine selles, et O'Brien on tõepoolest võimalik.

Tõendamaks, et 1984 viimase osa niisugune lugemine pole päris kistud, võin tsiteerida artiklit, mille Orwell kirjutas 1944. aastal. Seal lahkab ta "väga ohtlikku eksimust, mis on praegu laialt levinud maades, kus totalitarism pole end veel maksma pannud":

"See eksimus seisneb usus, et diktaatori tingimustes võib olla vaba seesmiselt... Suurim viga on uskuda, et inimene on autonoomne indiviid. Salajane vabadus, mida oletatavasti võivat despootliku võimu all nautida, on täielik nonsens, sest su mõtted ei ole kunagi täielikult sinu enda omad. Filosoofid, kirjanikud, kunstnikud ja isegi teadlased ei vaja mitte üksnes julgustust oma

publikult, nad vajavad pidevat stimuleerimist teiste inimeste poolt. (...) Kui võtta ära sõnavabadus, siis kuivavad ka loomevõimed kokku" (CEJL, III, 133).

Kuidas klappib see kokku kirjajohaga Winstoni päevikust, mida ma eelpool tsiteerisin ja mis lõpeb lausega: "Vabadus on vabadus öelda, et kaks pluss kaks on neli. Kui see on võimalik, siis tuleb kõik muu iseenesest"? Ma rõhutan: neid kahte kirjakohta võib käsitada nii, nagu ütleksid nad mõlemad, et pole tähtis, kas "kaks pluss kaks on neli" on tõsi, ja veelgi tähtsusetum on, kas see tõde on "subjektiivne" või "vastab välisreaalsusele". Ainus, mis loeb, on see, et kui sa seda usud, siis pead sa saama seda ka välja öelda, ilma et sulle liiga tehtaks. Teisisõnu, tähtis on, et sa saaksid rääkida teistele inimestele sellest, mis näib sulle tõene, ja mitte see, mis on tegelikult tõde. Kui meie hoolitsemise vabaduse eest, siis saab tõde ise enda eest hoolt kanda. Kui me oleme juba piisavalt iroonilised iseenda lõppsõnavarade suhtes, ja piisavalt huvitunud teiste omadest, siis ei pruugi meil enam muretseda, kas oleme otsekontaktis moraalse reaalsusega või hoopis ideoloogias pimestatud või kergelt "relativistlikud".

Minu meelet on Orwelli väide, et pole olemas midagi seesugust nagu seesmine vabadus või "autonoomne indiviid", seesama, mille esitavad historitsistlikud, sh ka marxistlikud "liberaalse individualismi" kriitikud. See tähendab, et kellelgi meist pole seesmuses midagi sügavat, ei mingit ühtset inimloomust, ei mingit kaasündinud inimlikku solidaarsust, mida saaks võtta moraali läh-

tepunktiks.¹ Inimestes pole midagi muud kui see, mida on neisse sotsialiseeritud - nende võime kasutada keelt ja selle abil vahetada teiste inimestega oma mõtteid ja soove. Orwell kordab seda mõtet, öeldes, et "klassivahede hävitamine tähendab hävitada tükike isendast", ja lisab, et kui ta ise peaks "saama välja oma klassi raamidest", siis oleks ta vaevalt "äratuntav kui seesama inimene". Olla persoon tähendab kõneleda mingit partikulaarset keelt, mis võimaldab arutleda partikulaarsete arvamuste ja soovide üle teatud liiki inimestega. See, kas meid on sotsialiseerinud neandertallased, vanad hiinlased, Eton, Summerhill või Tõe Ministeerium, on ajalooline sattuimus. See, et me oleme inimesed, ei tähenda veel, et meid seoks midagi ühist. Sest see, mis meil on ühist teiste inimestega, on seesama, mis meil on ühine kõigi teiste loomadegagi – võime tunda valu.

Üks viis sellele tõdemusele reageerida oleks avardada meie moraalisonavara nii, et see kataks inimeste kõrval ka loomi. Parem viis oleks siiski välja eraldada see miski, mis eristab inimese valu looma valust. Ja siin tulebki meil tege mist O'Brieniga. O'Brien meenutab meile, et inimestel, kes on sotsialiseeritud – ükskõik siis, mis keelde või kultuuri –, on ühine võime, mida teistel loomadepole. Nad võivad tunda erilist valu: neid kõiki saab alandada, kui rebida puruks need partikulaarsed keeleja uskumustruktuurid, millesse nad on sotsialiseeritud (või mille kohta nad

uhkusega arvavad, et on need ise enda jaoks loonud). Ühesõnaga, neid saab ja loomi ei saa tarvitada selleks, et rahuldada O'Brieni soovi "rebida inimteadvus tükikideks ja panna see uuel kujul oma suva järgi kokku".

Mõtet, et sadism taotleb pigem alan dust kui lihtsalt valu tekitamist, on detailselt arendanud Elaine Scarry raamat *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. Scarry arutlustest järeldub, et halvim, mida võib kellelegi teha, mitte ei ole panna teda valust kisendama, vaid kasutada seda valu nii, et isegi siis, kui valu on möödas, ei suuda piinatu ennast taastada. Asja mõte on panna teist tegema või ütlema selliseid asju, ja – kui võimalik – ka uskuma ja soovima selliseid asju ning mõtlema selliseid mõtteid, et ta hiljem ei suudaks enam kohaneda faktiga, et ta nii on teinud või mõelnud. Niiviisi saab teise inimese maailma lammutada, sest too ei suuda enam kasutada keelt selleks, et kirjeldada, milline ta on olnud.

Selle teooria abil saab seletada ka episoodi, kus O'Brien paneb Winstoni lühikeseks ajaks uskuma, et kaks pluss kaks on viis. Esiteks tasuks silmas pida da, et erinevalt lausest "Rutherford mängis kokku Euraasia kindralstaabi ga", polnud see lause midagi niisugust, millesse O'Brien ise oleks uskunud. Ja ka Winston ei usu seda, kui on juba murtud ja vabaks lastud. See ei ole ega saagi olla Partei doktriin. (Raamat, mille kaasautoriks O'Brien oli, *Oligarhilise kollektivismi teooria ja praktika*, mär-

1 Ma lisaksin isegi, et meie seesmuses pole ka midagi sellist, mida võtta lähtepunktiks selgetele ja distinksetele ideedele selle kohta, et kaks pluss kaks on neli. Kuid see on juba filosoofiline vaidlus matemaatilise tõe "staatuse" üle, mida siin ei pruugi üles võtta.

gib, et "püssi või lennuki konstrueerimisel" peab kaks pluss kaks olema neli – vt 1984, lk 137.) Ainuke eesmärk Winstonit veenda, et kaks pluss kaks on viis, on tema murdmine. Panna kedagi ilma mingi põhjenduseeta mingit uskumust salgama on esimene samm tema mina hävitamise suunas, sest siis ta ei saa enam kududa oma uskumustest ja soovidest sidusat võrku. See muudab ta irratsionaalseks üsna sõna otseses mõttes. Ta ei suuda enam anda oma uskumusele põhjendust, mis klapiks kokku tema teiste uskumustega. Ta ei ole irratsionaalne selles mõttes, et oleks kaotanud sideme reaalsusega, vaid selles mõttes, et ta ei ole enam võimeline mõistuspäraselt põhjendama – end iseenese ees õigustama.

Panna Winston lühikesekski ajaks uskuma, et kaks pluss kaks on viis, täidab sedasama murdmisfunktsiooni, mis katse panna teda kas või hetkeks soovima, et rotid näriksid pigem Julia kui tema enda nägu. Kuid see viimane episood erineb varasemast selle poolest, et tähendab juba lõplikku ja pöördumatut lammutamist. Teadmise, et ta on kunagi, teatud ebaharilikel tingimustel koraks uskunud, et kaks pluss kaks on viis, võib ehk Winston oma elu ja karakteri kohta käivasse sidusasse lukku veel mahutada. Ajutine irratsionaalsus on midagi, mille ümber võib süiski kududa veel loo. Kuid teadmist, et ta on kunagi tahtnud, et nad teeksid seda Juliaga, ei saa kududa ühtegi lukku. Sellepärast hoidiski O'Brien rotid parimaks palaks, selleks vaatuseks, kus Winston pidi nägema, kuidas ta puruneb tükkideks, samas teades, et ei suuda neid tükke enam kunagi uuesti kokku panna.

Kordan veel kord oma põhilist mõtet: tõsiasi, et kaks pluss kaks pole viis, ei ole asja olemus. Tähtis on, et Winston on sellest teinud enda jaoks sümboli, ja O'Brien teab seda. Kui oleks olemas olnud mingi tõde, millesse uskumine oleks Winstoni murdnud, siis samahästi oleks O'Brien võinud panna Winstonit uskuma seda tõde. Oletagem, et Julia oli olnud (nii nagu too nn vanakraamikaupmees, Mr. Charrington) Mõttepolitsei pikaajne kaastööline. Oletagem, et O'Brien oli teda instrueerinud, kuidas Winstonit võrgutada. Oletagem, et O'Brien ütleb seda Winstonile, toomata mingeid tõendeid peale omaenese, ilmselt mitteusaldusväärse kinnituse. Oletagem veel, et Winstoni armastus Julia vastu on niisugune, et ainult samasugune piinamine, mis oli pannud ta uskuma, et kaks pluss kaks on viis, suudaks panna ta uskuma, et Julia on O'Brieni agent. Mõju oleks seesama ja O'Brieni jaoks ongi oluline ainult mõju. Tõde ja väärus on kõrvalised.

O'Brien tahab tekitada Winstonile nii palju valu kui võimalik ja selleks on oluline sundida Winstonit taipama, et ta on laiali lagunenu, et ta ei suuda enam keelt sidusalt kasutada, et tal puudub isedus. Kuigi me võime öelda: "Ma uskusin midagi väärat", ei saa keegi iseendale öelda: "Just praegu ma usun midagi väärat". Niisiis ei saa kedagi alandada millegi väära uskumise hetkel, samuti ei piisa alanduseks paljast faktist, et keegi kunagi on midagi väärat uskunud. Kuid piinajad loodavad, et inimesed võivad kogeda ülimalt alandust tagantjärele, siis kui nad enesele

ütlevad: "Nüüd, kus ma olen uskunud või soovinud seda, ei saa ma enam kunagi olla see, kes ma lootsin olla või kes ma arvasin, et olen. See lugu, mida ma enda kohta endale jutustasin – minu ettekujutus endast kui ausast, truust või siirast inimesest –, on kaotanud mõtte. Mul ei ole enam mina, mil oleks mingigi tähendus. Pole ka enam mingit maailma, milles ma võiksin kujutleda end elamas, sest pole enam sellist sõnavara, milles saaksin enda kohta rääkida sidusat lugu." Winston jaoks oli niisuguseks lauseks, mida siiralt välja öelnuna ta poleks saanud pärast seda end enam uuesti kokku koguda, – "Tehke seda Juliale!", ja halvimaks asjaks maailmas olid talle rotid. Kuid arvatavasti on meil kõigil mõni lause ja mõni asi, millega meil on samasugune suhe.

Kui keegi selle võtmelause ja selle võtmeasja avastab, siis saab ta – nagu O'Brien ütleb – rebida su teadvuse tükikideks ja selle uuel kujul oma suva järgi kokku panna. Kuid selle ettevõtmise eesmärgiks ei ole mitte teadvust uuesti kokku panna, vaid kuulda rebenemise kärinat. Oluline on murdmine. Kokkupanemine on ainult veel üks lisatrikk. Kui Winston hakkab Suurt Venda armastama, siis pole enam oluline, et Suur Vend tegelikult armastusväärne pole. Tähtis on hoopis see, et pole mingit kahesuunalist teed Suurt Venda armastava Winston ja selle Winston vahel, kes armastas Juliat, hellitas klaasist kirjapressi ja mäletas ajaleheväljalõiget, mis näitas, et Rutherford on süütu. Winston murdmise mõte ei olnud panna Winston Partei ideelist joont järgima. Sisepartei ei piina Winstonit

sellepärast, et kardaks revolutsiooni või et teda häiriks mõte, et keegi Suurt Venda ei armastagi. Ta piinab Winstonit selleks, et teha talle valu ja seega suurendada oma liikmete, iseäranis O'Brieni rõõmu. O'Brieni seitsmeaastase intensiivse Winstonijälgimise ainus eesmärk oli teha võimalikuks see külluslik, keerukas, peen ja haarav hingelise valu etendus, mida Winston pakkus. Ainus tagamõte jätta see murtud olend Kastani kohvikusse mõneks ajaks elusana istuma on selles, et ta võib veel tunda valu, kui teleekraan mängib "All kõrguva kastanipuu ma müüsin su, sa müüsid mu". Piinamise eesmärk pole panna teisi inimesi kuuletuma ega uskuma valesid. Nagu O'Brien ütleb, "Piinamise eesmärk on piinamine".

Posttotalitaarses kultuuris elava andeka ja tundliku intellektuaali jaoks on see lause analoogiline fraasidega "Kunst kunsti pärast", "Tõde tõe enese pärast", sest piinamisest on nüüdseks saanud ainus kunstivorm ja ainus intellektuaalne distsipliin, mida niisugusel isikul on võimalik harrastada. See lause on 1984 keskne lause. Kuid samas on just seda kommentaatoritel kõige raskem olnud käsitleda. Paljud on nõustunud John Stracheyga, et:

"Hetkest, kui Winston ja Julia paratamatult tabatakse ja algab nende ülekuulamine ja piinamine, käib raamat alla (...). Orwell polnud füüsilise piinamise teema käsitlemiseks ette valmistatud – olgugi et see selgesti oli üks tema kinnismõtteid. Teda polnud kunagi piinatud rohkem kui enamikku meist. Ja

need, kel pole sellealast isiklikku kogemust, ei tea sellest mitte kui midagi.¹

Strachey viimasele väitele on minu meelest üpris lihtne vastata. Strachey ei märka, et 1984 viimane kolmandik on O'Brienist ja mitte Winstonist, piinamisest ja mitte piinatud olemisest.

See tähelepanematus johtub loomupärasest soovist Orwelli ja Winstonit samastada. Kui me sellele soovile järele anname, siis saavad romaani keskmeks sellised kohad raamatus nagu too varem siteeritu, kus Winston rõhutab, kui tähtis on uskuda, et kaks pluss kaks on neli. Romaani viimane kolmandik oleks sel juhul kõigest hüsteeriline ja tarbetu sabaots. Ja minu poolt rõhutatud kohti – neid, kus O'Brien räägib, kuidas asjad paistavad sisepartei poolt vaadatuna – loetakse siis kui O'Brieni dialektilise positsiooni viimist absurdini või nii, nagu neid tõlgendas Raymond Williams. Tema meelest tähendab lause "Piinamise eesmärk on piinamine. Võimu eesmärk on võim", et (kui kasutada väljendit, mida Orwell pruukis James Burnhami seisukohtade iseloomustamiseks) "võimujanu on looduslik instinkt, mis ei vaja seletust".

Williams saab aru, et liiga lihtne oleks Orwelli ja Winstonit samastada, kuid

arvab, et Orwelli samastumine O'Brieniga oli vaid viimse-hetke-enesereetmine. Williams märgib:

"Pole vaja salata, et on olemas tagakiusamist, võimunäitamist ja piinamist "nende eneste pärast" ja et seda esineb isegi üsna sageli, kuid sellegipoolest ei maksa eitada võimu ja praktiliste taotluste vahelist seost. Selle sideme eitamisest tuleb hoiduda, kas või ainult selle pärast, et muidu oleks mõttetu püüda teha vahet eri ühiskonnasüsteemide vahel või analüüsida, mis oli ühe või teise süsteemi headuse ja halbuse põhjuseks."²

Williams arvab, et kui Burnhamil oleks õigus ja võimujanu oleks looduslik instinkt, siis poleks enam mingeid "tõsiasju", mingit "objektiivset tõde" selle kohta, et sotsiaaldemokraatia oleks parem kui fašism. Ta ütleb, et Burnhami seisukoht "diskrediteerib kõiki tegelike poliitilisi tõekspidamisi ja püüdlusi, sest need oleksid siis paratamatult vaid alasti võimu ja võimujanu maskid. See teeb mõttetuks ka uurimise ja argumentatsiooni ning seega ka tõe võimalikkuse". Williamsi meelest võttis Orwell viimasel hetkel korraks omaks hukatusliku vaate, nagu poleks sellist võimalikkust olemas. Nagu Stracheygi arvab

1 J. S t r a c h e y, *The Strangled Cry. Rmt: Twentieth Century Interpretations of 1984*, lk 58–59. Arvan, et Orwell on juba andnud Stracheyle vastuse, kirjutades: "Inimesed, kes kõige paremini on fašismi mõistnud, on kas need, kes on ise selle all kannatanud, või siis need, kel on endal teatavaid fašistlikke kalduvusi" (CEJL, II, 172). Orwelli biograafid on maininud Orwelli sadismipuhanguid. Vt eriti B. C r i c k, *George Orwell*, lk 275 ja lk 504, 572. Vt samuti D. P a t a i, *The Orwell Mystique: A Study in Male Ideology*. Amherst, 1984. Patai väidab, et sadism oli Orwelli iseloomus üsnagi määrav joon; minu meelest ei suuda ta oma väidet veenvalt põhjendada, kuigi toob esile palju sellekohaseid näiteid. Orwellil oli silma ka teiste sadismi peale; vt nt tema tähelepanekuid George Bernard Shaw sadismist (CEJL, III, 222). O'Brieni nime valik ja O'Brieni väljanägemise kirjeldus 1984-s võis olla ka teadlik või ebateadlik kõrvakiil Shaw'le.

2 R. W i l l i a m s, *Orwell*. London, 1984. Lk 124–125.

Williams, et romaan läheb lõpuosas rööpast välja.

Williams tsiteerib Orwelli etteheidet Burnhamile – "Võimu kummardamine ähmastab poliitilise otsustusvõime, sest viib peaaegu vältimatult arusaamani, et praegused suundumused kestavad ka edaspidi" – ja lõpetab oma raamatu Orwelli kohta järgmiselt:

"Paraku Orwell, kes oli alati olnud privileegide ja võimu vastu, võttis ilukirjanduses omaks just niisuguse alistuva hoiaku. Hoiatus, et maailm võib minna sellist teed, sai tema ettekujutuse absoluutsuses kujutuslikuks alistumiseks sellele paratamatusele. Ja nende ahelate pidev kolistamine näitab tema vähest austust nende paljude meeste ja naiste suhtes, – kelle sekka tuleks arvata ka Orwell ise, – kes on võidelnud ja võitlevad hävingu- ja pimedusjõudude vastu, mis on praegugi vägevad, ja kellel on olnud jõudu kujutleda inimväarikust, vabadust ja rahu ning nende nimel vaeva näha."¹

Williamsi vihje "jõule kujutleda inimväarikust, vabadust ja rahu" toob tagasi mu väite juurde, et me oleme ikka alles joonestuslaua taga. Ma kahtlen, kas meie, liberaalid, suudame praegu kujutleda tulevikku, kus valitseks "inimväarikus, vabadus ja rahu". See tähendab, et me ei suuda jutustada endale lugu, kuidas jõuda tegelikust olevikust niisugusesse tulevikku. Me võime kujutleda mitmesuguseid sotsiaalmajanduslikke korraldusi, mis oleksid eelistatavamad kui praegused. Kuid meil pole selget

arusaamist, kuidas jõuda tegelikust maailmast neisse teoreetiliselt võimalikesse maailmadesse, ja seega me ei tea, mida teha. Meil tuleb võtta lähtepunktiks Orwelli poolt 1984-s näidatud maailm: maailm, mis on jagunenud jõukaks, vabaks, demokraatlikuks, isekaks ja ahneks esimeseks maailmaks, muutumatuks teiseks maailmaks, mida valitseb vallutamatu ja halastamatu sisepartei; ja nälgivaks, ülerahvastatud ja lootusetuks kolmandaks maailmaks. Meil, liberaalidel, pole ühtki tõsiselt võetavat suurt stsenaariumi, kuidas muuta maailma nii, et "inimestevahelise võrdsuse tehniline võimalikkus" realiseeruks. Meil pole analoogi sellele stsenaariumile, mis oli maailma muutmiseks olemas Nabokovi isal ja meie vanaisadel 1900. aasta paiku.

Meie võimetus kujutleda, kuidas jõuda siit sinna, ei tähenda niivõrd kõlbeline kindlameelsuse kadumist või teoreetilist pealiskaudsust, enesepettust või enesereetmist. Me ei saa seda olukorda parandada suurema kindlameelsusega, otsekohesema stiiliga, paremate filosoofiliste inimese-, tõe- või ajalookäsitustega. Asjad lihtsalt on niimoodi välja kukkunud. Mõnikord selgub, et asjad ongi just nimelt nii halvad, kui nad algul paistsid. Orwell aitas meil formuleerida poliitilise situatsiooni pessimistliku kirjelduse, mida neljakümne hilisema aasta kogemus on ainult kinnitanud. See halb uudis jääb kaasaegsete poliitiliste spekulatsioonide jaoks niisuguseks suureks ümberlökkamatuks tõ-

1 Sealsamas, lk 126.

siasjaks, mis blokeerib kõik liberaalsed stsenaariumid.¹

Erinevalt Strachey ja Williamsi seisukohast, et oleks olnud parem, kui see raamat oleks varem lõppenud, arvan ma, et kujutus lõputust piinamisest – oletus, et tulevik on "saabas, mis trambib inimese näol – igavesti" – on 1984 jaoks keskne ja küsimus tõe võimalikkusest on kõigest tähelepanu kõrvalejuhtija. Ma visandaksin oma vaatenurga, vaieldes Williamsile vastu kolmes punktis.

Esiteks, ma ei arva, et mingi seisukoht, mis väljendub kujul "poliitilised uskumused on tegelikult..." või "inimloomus on tegelikult..." või "tõde on tegelikult..." – ükskõik milline suurejooneline filosoofiline väide – suudaks diskrediteerida mõnd poliitilist uskumust või püüdlust. Ma ei arva, et oleks psühholoogiliselt võimalik loobuda poliitilisest liberalismist mõne filosoofilise seisukoha põhjal, käigu see siis inimloomuse, tõe või ajaloo kohta. Need seisukohad võivad olla inimesele vajalikud oma moraalse identiteedi väljakujundamiseks ja sel teel enesest teadlikuks saamiseks, mitte aga selle identiteedi õigustustena või siis relvadena, mis võiksid selle hävitada. Peab olema küll väga kummaline tegelane, et muuta oma poliitilisi vaateid üksnes seepärast, et ollakse jõudnud näiteks veendumusele, et tõe koherentsusteooria on eelistatavam kui vastavusteooria. Teiseks, ükski niisugune filosoofiline vaade ei

tühista uurimist, argumentatsiooni ja tõeotsingut – nii nagu see ei suuda tühistada toidu või armastuse otsingut. Ainult vägivald võib seda kõike tühistada, mitte filosoofia. Kolmandaks, O'Brienit ei tuleks tõlgendada, justkui oleks ta mõni Burnham – filosoof, kes esitab suurejoonelisi väiteid sellest, mis on "loomulik". O'Brien ei ütle, et kõik on võimutahte mask. Ta ei ütle, et see on inimese, võimu või ajaloo loomus, mis garanteerib, et saabas jääb igavesti inimnäol trampima, vaid ta ütleb pigem, et see lihtsalt juhtub nõndaviisi, et jääb. Ta ütleb ka, et on lihtsalt juhtunud nii, et asjad on nõndaviisi välja kukkunud, ja et lihtsalt on juhtunud nii, et seda stsenaariumi ei saa enam muuta. See, et meie tulevik saab olema niisugune, on lihtsalt sattumuslik tõsiasi – niisama sattumuslik kui mõni komeet või viirus.

See on minu meelest ainus tõlgendus, mis on kooskõlas tõsiasjaga, et just O'Brieni käsitus tulevikust on see osa 1984st, mis meil kõige paremini meeles seisab, on see kõige õudsem osa. Kui me ei käsita O'Brienit mitte suurte üldistuste tegijana, vaid spetsiifiliste empiiriliste ennustuste vahendajana, siis ta on palju kohutavam tegelane. Me kõik adume kuidagi, et filosoofilisel peened vaidlused selle üle, kas inimloomus on sünni poolest hea või sadistlik, debatid Euroopa ajaloo sisemise dialektika, inimõiguste, objektiivse tõe või keele representatiivse funktsiooni üle – kõik

1 Minu meelest on Euroopa ja Ameerika vasakpoolsed püüdnud sellest faktist mööda hiilida, põgenedes teoreetilistesse peensustesse – tehes näo, justkui polekski praktilised stsenaariumid vajalikud, justkui intellektuaal saaks täita oma poliitilist kohust lihtsalt üha "radikaalsema" teoreetilise sõnavara abil ilmseid pahesid kritiseerides. Vt minu artiklit: Thugs and Theorists: A Reply to Bernstein. *Political Theory*, 1987, lk 564-580.

see on üsna ohutu värk. O'Brien kui teoreetik põhjustaks tõenäoliselt samavähe tõelist, füüsiliselt tajutavat õõva kui Burnham või Nietzsche. Kuid O'Brien kui suurte teadmistega, heal positsioonil, hästi kohanenud, intelligentne, tundlik ja haritud sisepartei liige on midagi enam kui lihtsalt kohutav. Temast hirmsamat tegelast on raske kirjandusest leida. Orwellil, kes meile osavalt meenutas ja üldistas seda, mis oli juhtunud tõeliste inimestega tõelistes paikades, õnnestus meid veenda ka selles, et O'Brien on mõeldav kaju võimalikus tulevikuuhiskonnas, kus intellektuaalid on leppinud sellega, et liberaalsetel lootustel pole enam teostumissõnsse.

Meie esimene kaitsereaktsioon selle oletuse suhtes oleks öelda, et O'Brien on psühholoogiliselt ebausutav tüüp. Niisuguse seisukoha järgi on piinajad ainult tundetud, labased inimesed nagu Eichmann, Gradus ja Paduk. Sel, kes kohendab oma prille "kummaliselt kultiveeritud moel", lihtsalt ei saa olla neid kavatsusi mis O'Brienil. O'Brien on teadmishimuline ja tähelepanelik intellektuaal – nagu me isegi. Meiesugused inimesed aga ju seda sorti asju ei tee.

Orwell näitas meile, kuidas seda esimest kaitseliigutust tõrjuda, kui ütles H.G. Wellsi kohta, et too oli "vaimselt liiga terve, et moodsat maailma mõista". Orwell mõtles selles kontekstis, et Wellsil puudus see, mida Orwell nimetas "fašistlikuks kalduvuseks", mis tema sõnul oli olemas Kiplingil ja Jack Londo-

nil, ja mis oli vajalik selleks, et pidada fašismi mõistetavaks.¹ Ma arvan, et Orwell oli poolteadlikult uhke selle üle, et temal nagu Kiplingilgi on see kalduvus olemas. Ta oli uhke, et tal jätkub kujutlusvõimet näha, et ajalugu ei pruugi tingimata minna seda teed, mida mööda tema tahtis, et ajalugu läheks, ja mida mööda ajalugu Wellsi meelest pidi minema. Orwelli teatav ebateoreetiline kallak, mille poolest ta sarnaneb Nabokoviga ja mille tõttu kumbki ei suutnud marxistlikku teooriat tõsiselt võtta, andis talle kindlust arvata, et enamasti võivad asjad minna nii nii- kui naapidi, et tulevik on lahtine.

Et taibata, mida Orwell silmas pidas, kui ütles, et Wells oli "vaimselt liiga terve", tuleks kujutleda üht optimistlikku Rooma intellektuaali, kes elab Antoniuste ajal ja tegeleb inimkonna progressi kaardistamisega alates ratsionaalse mõtlemise algmetest Ateenas kuni omaenda valgustatud ajastuni. Juhtumisi satub tema kätte hiljuti kokkukogutud ja toimetatud kristliku pühakirja koopia. Teda jahmatab seal Jeesuseks nimetatud tegelase psühholoogiline ebaveenvus ja moraalne madalus – umbes samadel põhjustel nagu see hiljem jahmatab Nietzschet. Kui talle aga nüüd üks kujutlusvõimeline sõber ütles, et püüdlused seda tegelast jäljendada panevad aluse impeeriumidele, mis on suuremadki kui Rooma impeerium, ja et neid protsesse hakkavad juhtima inimesed, "kes peavad end valgustatuks ja edumeelseks", siis ei usuks ta seda. Ja

1 Vt CEJL, II, lk 172 (eesti keeles käesolevas Vikerkaares, lk 80). Orwelli võime kasutada oma sadismi selleks, et luua O'Brieni karakter, näib mulle enesetunnetuse ja eneseületuse triumfina.

tema sõber ütleks siis, et ta on vaimselt liiga terve, et aduda maailma pöördumise võimalust.¹

Selle analoogia mõte on näidata, et kristlusega seotud ideedekimp – näiteks idee, et vastastikune kaastunne võib olla poliitilise ühenduse piisav alus; idee, et sellistes asjades nagu "vangistamine ilma kohtuta, sõjavangide orjana kasutamine, avalikud hukkamised, piinamised ülestunnistuste saamiseks, pantvangide võtmine ja tervete rahvaste küüditamine" on midagi olulist valesti; idee, et erinevused rikkuses, andekuses, jõus, soos ja rassis pole avaliku poliitika silmis olulised, – et need ideed olid kunagi niisama ebausutavad fantaasiad kui O'Brieni oligarhilise kollektivismiga seostuvad ideed. Kunagi ammu oleksid ka Wilberforce'i ja Milli taolised inimesed tundunud mõne fantaseerija ebaterve kujutluse talumatult hüsteeriliste projektsioonidena. Orwell aitab meil mõista, et see lihtsalt juhtus nii, et Euroopas läks mõjuvõim nende kätte, kes tundsid kaasa alandatutele ja unistasid inimeste võrdsusest, ja et kunagi võib lihtsalt juhtuda nii, et võim maailmas läheb nende kätte, kel sellised tunded ja mõtted puuduvad. Tahan veel kord rõhutada, et sotsialiseeritus ulatub kõikjale, ja see, kes on sotsialiseerijaks, sõltub tihti peale sellest, kes kelle esimesena maha lööb. Kui kunagi peaks võidule pääsema oligarhiline kollektivism, siis mitte selle pärast, et inimesed on põhiolemuselt halvad, et nad polegi tegelikult vennad, et neil tegelikult ei ole-

gi loomulikke õigusi – nii nagu ka kristlus ja poliitiline liberalism ei pääsenud võidule (niivõrd kui nad on pääsenud) mitte selle pärast, et inimesed on loomu poolest head, et nad on tõesti vennad või et neil on tõepoolest loomulikud õigused. Ajalugu võib sünnitada inimesi nagu O'Brien ja anda nende kätte võimu niisamasuguse juhuse läbi, mis kuni viimase ajani niisuguste inimeste olemasolu takistas – samasuguse juhuse läbi, mis sünnitas ja tegi mõjukaks inimesed nagu J. S. Mill ja Orwell ise. Et kunagi hakatakse pidama läbini halvaks seda, kui mõned lõbustavad end selle vaatamisega, kuidas loomad inimesi lõhki kisuvad, oli kunagi niisama uskumatu ajalooline sätumus nagu O'Brieni oligarhiline kollektivism. Orwell aitab meil mõista, et asjaolu, et Euroopa hakkas väärtustama heatahtlikke tundeid ja ühise inimsuse ideed, võis olla lihtsalt kokkusattumus, ja et samamoodi võib lihtsalt juhtuda, et maailm läheb niisuguste inimeste võimu alla, kellel niisugused tunded ja niisugune kõlblus puuduvad.

Orwelli seisukoht, et pole olemas säärast asja nagu autonoomne indiviid, on minu käsituse järgi osa laiemast väitest, et pole olemas midagi fundamentaalset väljaspool aega ja ruumi, midagi sellist, millest võiks loota, et see takistaks niisuguseid sätumusi või pööraks nad ümber. Tekstikohad nagu too, kus Winston kirjutab oma päevikusse vajadusest rõhutada, et kaks pluss kaks on

---

1 Minu terminoloogia järgi oleksid nii Wells kui ka kujuteldav roomlane metafüüsikud – inimesed, kes ei pea oma lõppsõnavara sätumuslikuks ja seega kalduvad uskuma, et reaalsuse olemuses on miskit, mis seda sõnavara alal hoiab.

neli, pole niisiis minu meelest mitte Orwelli nõuanded, kuidas O'Brieneid nurka ajada. Pigem on tegemist kirjeldusega, kuidas püsida pinnal siis, kui asjad täbaraks lähevad. Me püüame siis pinnal püsida teiste inimestega kõneledes - püüdes leida kinnitust oma identiteedile oma identiteeti teiste jaoks sõnastades. Me loodame, et nood teised ütlevad midagi niisugust, mis aitab meil oma arvamuste ja soovide võrku sidusana hoida. Pange tähele, et kui Winston kirjutab oma päevikusse, et "kõik tuleneb" vabadusest öelda, et kaks pluss kaks on neli, siis on tal tunne, nagu kõneleks ta O'Brieniga. Iseenda kohta ütleb ta, et "kirjutab oma päevikut O'Brieni jaoks – O'Brienile: see oli nagu lõpmatu kiri, mida keegi kunagi ei loe, aga mis on adresseeritud ühele kindlale inimesele ja omandab selle tõttu erilise värvingu" (1984, lk 58). Pange samuti tähele, et kui Winston vahistatakse, ütleb O'Brien talle, et Winston on alati teadnud, et O'Brien pole tema poolel, ja Winston nõustub.

Kuna ühes varasemas peatükis ütles Winston, et ta "teadis kindlamini kui kunagi enne, et O'Brien on tema poolel", siis on seda nõustumist raske mõista. Parim seletus sellele vastuolule leidub ühes hilisemas lõigus, kus O'Brien, olles pannud Winstoni lühikesteks ajaks uskuma, et kaks pluss kaks on viis, küsib:

"Kas te mäletate, et kirjutasite oma päevikusse, et pole tähtis, kas ma olen sõber või vaenlane, peaasi et ma olen inimene, kes mõistab teid ja kellega võib rääkida? Teil oli õigus. Ma räägin

teiega hea meelega. Mulle meeldib teie vaimulaad. Me oleme sarnased, selle vahega, et teie olete juhtumisi vaimuhaige" (lk 176).

See lõik toob meelde O'Brieni esmakordse mainimise romaanis. Seal öeldi, et Winston

"tundis tema vastu sügavat huvi, ja mitte ainult sellepärast, et teda köitis kontrast O'Brieni tsiviliseeritud maneeride ja tema poksijavälimuse vahel. Eeskätt toitit tema huvi salajane veendumus – või ehk siiski mitte veendumus, vaid lootus – et O'Brieni poliitiline õigeusklikkus pole täiuslik. Miski tema näos sisendas seda vastupandamatult. Ja võib-olla polnud see siiski ketserlus, mis oli kirjutatud tema näkku, vaid lihtsalt intelligents" (lk 11).

Lõpuks saame teada, et tegemist oligi pigem lootuse kui veendumusega ja pigem intelligentsuse kui ketserlusega.

Oleks ahvatlev väita, et see lõik nii nagu ka Winstoni püsiv armastus O'Brieni vastu väljendab lihtsalt Winstonini masohhismi, tema sadismi teist poolt.¹ Kuid sellega me alavääristaksime liiga lihtsalt seda armastust. Tegelikult meenutab see lõik meile, et ironistil – inimesel, kellel on kahtlusi oma lõpp-sõnavara, oma moraalse identiteedi ja võib-olla isegi oma mõistuslikkuse suhtes - on meeletult tarvis teiste inimestega rääkida, ta vajab seda sama hädasti, kui inimesed vajavad armuvalhekordi. Tal on tarvis rääkida, sest ainult vestlus aitab tal tulla toime oma kahtlustega, ennast tervikuna hoida, hoida oma uskumuste ja soovide võrku piisavalt sidusana, et saada üldse tegut-

1 Winstonini sadismi kohta vt 1984, lk 72, 86, 96.

seada. Need kahtlused ja need vajadused on tal seepärast, et mingil põhjusel pole sotsialiseerumine teda üleni puudutanud. Kuna tema lausungid käivad läbi ajast – ega tule nagu prääkpruuk otse hästiprogrammeeritud kõnetraktist –, siis on tal teatud kahtlusi omandatud lõppsõnavara suhtes.¹ Nii laskub ta pidevalt – nagu Sokrates või Proust – oma vestluspartneritega erootilisse vahekorda. Mõnikord on need vahekorrad masohhistlikud nagu Marceli esimene suhe Mme de Guermantes'iga. Mõnikord on need sadistlikud nagu Charlusi igatsetud maiootiline suhe Marceliga. Kuid ükskõik millised need suhted ka poleks, oluline on, et need on suhted inimestega, kes on piisavalt intelligent- sed, et mõista, millest jutt, – inimestega, kes suudavad taibata, miks kellelgi on niisuguseid kahtlusi, sest nad teavad, missugused need kahtlused on, ühesõnaga inimestega, kes ise on ironia küt- kes.

Seda rolli täidab Winstoniga jaoks O'Brien. Kuid kas saab O'Brienit pida- da ironistiks? Orwell on andnud talle kõik oma noorusaja tüüpilise briti intel- lektuaali tunnused. õigupoolest on mul (tõestamatu) aimus, et O'Brien on osa- liselt loodud George Bernard Shaw' – Orwelli põlvkonnale tähtsa sokraatilise kuuju – järgi. Kuid erinevalt Shaw'st, kes nagu Nietzschegi armastas ajaloolist

ülevust, on O'Brien leppinud tõsiasja- ga, et tulevik sarnaneb täpselt lähimine- vikuga – mitte, et tegu oleks metafüüsi- lise paratamatusega, vaid sellepärast, et Partei on lihtsalt töötanud välja tehnika muutuste vältimiseks. O'Brien on omandanud topeltemõtlemise ja teda ei vaeva kahtlused enese ja Partei suhtes.² Niisiis pole ta ironist selles mõttes, mida ironist minu jaoks tähendab. Kuid tal on siiski andeid, mis ajal, mil topeltemõt- lemine polnud veel leiutatud, oleksid teinud temast ironisti. Ja ainus võimalik asi, mis nende annetega peale hakata, on kasutada neid niisuguse vahekorra loomiseks Winstoniga nagu romaanis kirjeldatud. Arvatavasti on Winston ai- nult üks väga paljudest inimestest, kelle vaimulaad sarnaneb O'Brieni omale, kelle O'Brien on välja nukkinud ja keda O'Brien on eemalt uurinud, lõpuks tea- da saades, kuidas tema piinamist nauti- da. Igaühega neist on ta laskunud pikaajalisse, lähedasse ja intensiivsesse vahekorda, et lõpuks tunda mõnu talle sarnaste annetega vaimu eriliste, peide- tud ja õrnade osade väänamisest ja murdmisest. Ainult tema ja võibolla mõned vähesed ta Tõe Ministeriumi kolleegid teavad, kuidas neid vaimuosi avastada ja piinata. Selles, piiratud mõt- tes võime kõneleda O'Brienist kui Eu- roopa viimasest ironistist – kellestki, kes on leidnud endale rakendust sel

1 Prääkpruugi kohta vt 1984, lk 215. Vt ka, kuidas kirjeldatakse piinatavat Winstonit, lk 165: "Ta muutus lihtsalt üheks suuks, mis ütles, ja käeks, mis kirjutas alla – ükskõik, mida talt ei nõutud"; ja vrd seda E. S c a r r y, *The Body in Pain*, lk 49–51.

2 Ma käsitan topeltemõtlemist kui teadlikult esile kutsutud skisofreeniat, kahe erineva uskumuste- ja soovidesüsteemi üheaegset asumist ühes kehas. Üks neist süsteemidest saab rääkida Winstoniga oma kahtlustest; teine seda ei suuda. O'Brien pendeldab mitmete adlikult nende kahe süsteemi vahel, umbes nii nagu lõhestunud isiksusega inimesed võivad lülituda ühelt isiksusest teisele, kui vaja.

ainsal moel, mis on võimalik pärast liberaalsete lootuste lõppu.

Mu meelest seisneb Orwelli sõnum järgmises: see, kas meie tulevikuvalitsejad on rohkem O'Brieni või J.S. Milli moodi, ei sõltu süvafaktidest inimloomuse kohta – nagu arvaksid Burnham, Williams ja metafüüsikud üleüldse. Sest nagu näitavad O'Brien ja Humbert Humbert, on vaimuanded – intelligent-sus, otsustusvõime, teadmishimu, kujutus, ilumeel – niisama vormitavad kui seksuaalinstinkt. Neid võib rakendada niisama mitmel viisil kui inimese kätt.

Neil ajukühmudel, millel niisugused anded põhinevad, on sama vähe seost mingi keskse iseduse-piirkonnaga – loomuliku minaga, mis eelistaks headust piinamisele või piinamist headusele, – kui seda on meie jäsematel või genitaalidel. See, millised on meie tulevased valitsejad, ei sõltu mingitest suurejoonelistest tõdedest selle kohta, milline on inimloomus ja kuidas on ta seotud tõe ja õiglusega, vaid hoopis suurest hulgast pisikestest sattumuslikest faktidest.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

JÜRI EINTALU

PSÜHHOPAATILISE FILOSOOFIA MANIFEST

"...siis pole ka intellektuaalset erinevust tervelt mõtleva inimese ja hullu vahel"
Bertrand Russell¹

"Filosoofia" tähendab sõna-sõnalt tarkusearmastust, "psühhopaat" aga vaimuhaiget. Psühhiaatrid nimetavad psühhopaadiks inimest, kelle tundening tahteelu on tasakaalustamata ja liialdustesse kalduv. Ent kas pole filosoofia asi määratleda, milline vaim on normaalne, milline haige, mis on tasakaalustatus ja mis liialdus? Või kindlaks teha säärase määratluste puudumine? Kas on arsti asi otsustada, mis on maailmas olemas, et mitteoleva nägijat hai-

geks pidada? Kas normaalne inimene otsib tõe ja kas pole nii, et tõe inimesed hulluks ajab? "See, kes jõhkralt ning hoolimatult teistele psühhotraumasid tekitab ja sellega nende vaimset tervist rikub, on psühhohuligaan," kirjutab Juhhan Sõerd². Igasugune tõeline filosoofia on selles mõttes psühhopaatiline. Mitte iga maniakk pole veel filosoof, küll aga vastupidi: iga ehtne filosoof on intellektuaalne maniakk.

1 B. Russell, Istorija zapadnoi filosofii. Moskva, 1959. Lk 691.

2 J. Sõerd, Psühholoogia kõigile. Tallinn, 1992. Lk 84

Minu eesmärgiks pole aga kiita destruktivistset filosoofiat selle sõna tavalises tähenduses. Hoopiski vastupidi: kutsun lugejaid üles rajama uut filosoofiat, mis meid vastutustundetute filosoofide kahjuliku mõju eest kaitseks. Ainus tõhus abinõu on siin hüpnootiline kontrafilosoofia, mis ruineerib andekate filosoofide ajusid. Kuna käesolev kirjatöö pretendeerib psühhopaatilise filosoofia näiteks, peab iga võimekas filosoof seitse korda järele mõtlema, enne kui seda lugema asub.

1. Sokrates oli psühhohuligaan

Siin ei käsitle ma kuulsat filosoofi Sokratese (470/469–399 e.m.a) filosoofiat ega meetodit, vaid tema isiksust, kuigi nimetatud kolm on omavahel seotud, mida ma õigupoolest näidata tahangi. Oma kohtukõnes Platoni "Sokratese apoloogias"¹ ei kaitse Sokrates end talle esitatud ametlike süüdistuste vastu, vaid küsib hoopiski põhjuste järele, miks talle süüdistus esitati. Nii võitleb ta süüdistuse asemel "esimeste süüdistajatega", kes on ohtlikumad ja olulisemad kui ametlik süüdistus, mille kujundajaks ja põhjuseks "esimene süüdistus" tegelikult on. Kontseptsioon "esimestest süüdistajatest" on väga tähtis, aga raskesti ühildatav Sokratese (Platoni) teooriaga üldmõistetest, mille määratlemist Sokrates nii pealetükki-

valt nõudis. Kaasaegse filosoofia kõnekeeles seostub see kontseptsioon "relativismi", "historitsismi" ja "psühhologismiga", seega anti-sokraatlike (väljakujunenud tähenduses) suundadega. Ent miski ei sega meid rakendamast Sokratesele tema enda võtteid. Niisiis ei uuri ma siin veel Sokratese filosoofiat ja selle psühhopaatilist, vaid esitan Sokratesele "esimese süüdistuse", jälgides tema isiku psühhopaatilist, saamaks jälile tema filosoofia kujunemisele. Sest kõigepealt peame end ju selle "esimese süüdistuse" vastu kaitsma, mis on kõige ohtlikum ja olulisem. Kui õigeks osutub kontseptsioon "esimestest süüdistajatest", pole nn sokraatiline meetod ja Sokratese üldmõistetete teooria mitte niivõrd filosoofia, kuivõrd kurikaval relv intellektuaalse maniaki arsenalis.

On saanud ajalooliseks traditsiooniks Sokratese kiita. Madis Nurmik² omistab Platoni (kes peaks olema meie kõige usaldusväärsem allikas) ütluse: "Me võime kindlasti öelda, et ta oli parim, targim ja õiglaseim inimene, keda oleme tunnud." Bertrand Russell, kes Sokratese filosoofiasse skeptiliselt suhtub³, seab oma loengus "Miks ma ei ole kristlane?"⁴ Sokratese kõrgemale Jeesus Kristusest, kuna viimane olevat inimesi ähvardanud ja hirmutanud (seda põhjendab Russell evangeeliumi tsitaatide abil). Russell kirjutab: "Te ei leia niisugust suhtumist teisitimõtlejatesse näiteks Sokratesel. Sokrates suhtus ini-

1 P l a t o n, *Pidusöök. Sokratese apoloogia*. Tlk A. Kurismaa. Tallinn, 1985. Edaspidi viited sellele väljaandele tekstis. *J.E.*

2 M. N u r m i k, *Sokrates ja Diogenes*. Tallinn, 1930.

3 B. R u s s e l l, *Istoriija zapadnoi filosofii*.

4 B. R u s s e l l, *Potšemu ja ne hristianin*. Moskva, 1987.

mestesse, kes ei soovinud teda kuulata, heatahtlikult..." Ent enne surma ütleb Sokrates oma hukkamõistjatele: "Kinnitan teile, ateenlased, kes te mind surma olete mõistnud, et kohe pärast minu hukkamist, vannun Zeusi nimel, tabab teid palju raskem karistus kui see surm, mille mulle olete määranud" (Apoloogia 39C). Just Sokratese suhtumine teisitimõtlejatesse ning neisse, kes ei soovinud teda kuulata, lubab kindlustundega öelda, et ta oli psühhopaat ja sügavalt ebaeetiline inimene. Autorid, kes püüavad Sokratesest jumalikustada, maalivad meie silme ette ideaal-Sokratese, lähtudes ise kurjast jumalast ja ebainimlikust ideaalist. Nii paneb Madis Nurmik oma raamatus Sokratese suhu sõnad: "Kõik me rühmame ja otsime endile ikka hääd, aga kui lähemalt vaatame, siis märkame, et hää asemel teeme koguni paha. Ja keegi ei tea, mis on inimesele hää." Samas ka sõnad: "Mina olen õppinud teadma, mis on tõsi ja hää, ma pean õpetama seda ka teistele, et neil oleks hää olla". Üsna hirmuäratav absurdsus, mis on viinud ususõdade ja teiste koledusteni. Platoni dialoogide põhjal on aga lihtne veenduda, et see absurdsus on Sokratese isiksusele ja õpetusele olemuslik.

Sokrates oli psühhopaat. Ta oli inimene, kelle käitumine teisi ärritas; inimene, kelle tegevuse eesmärgiks oli teisi endast välja viia; inimene, kes tundis teiste rööpast väljalöömisest salajast naudingut ja rõõmu.

Populariseerija Will Durant kirjutab: "Üle kahe tuhande kolmesaja aasta võime ikka näha ta kohmakat, alati kortsu-

nud tuunikasse rietatud kuju, jõude ja lutamas üle turu. Segamatult poliitikute lärmitsustest viib ta kaasa oma saagi, korjab noori ja õpetatuid enda ümber, meelitab nad mõne templi sammastiku varjulisse nurka ja nõuab neilt (selle koha peal kahtlustame me perverssust; tegelikult see ongi nii – J.E.) mõistete määratlemist..."¹. Lõpuks paljastab naiivne Durant tegeliku tõe Sokratesest kui psühhohuligaanist: "Mõned, kes kannatasid selle "sokraatilise meetodi" pärast...süüdistasid teda, et ta...jätab inimesed vaimselt veel suuremasse segadusse, kui nad olid enne."

Tõepoolest: nn sokraatiline meetod on eelkõige psühhopaatiline meetod.

Kuidas peaksime suhtuma mehesse, kes inimese nõnda kaugele viib, juba varahommikust peale ja supelasutises, et inimene mõrvast unistama hakkab (vt Pidusöök 215E)? Kas saame olla heatahtlikult meelestatud seksuaalse ahistamise suhtes (vt Pidusöök 218–219C)? Kuigi tugev isiksus ja võimas vaim võivad ka tahtmatult kõrvalolijate psüühikat lummata ja ruineerida, peaks tark ja vana mees seda kõike ometi teadma ning arvestama; Sokratese puhul on aga ilmsesti tegemist tahtliku vampiris-miga. Kirjeldatud kirgede mäng on ebainimlik mehe-naise suhetes, küsimus homoseksuaalsete suhete perverssusest ei tõstatugi veel (teoreetiliselt on ju võimalik, et filosoofia õpetamine nõuab vaimude ühinemist, see aga osutub võimalikuks vaid füüsilise teineteisemõistmise pinnal). Nii erootika kui tõe kui erootiline tõearmastus on psühhopaatilised, seda enam, kui nen-

1 W. D u r a n t, Lood filosoofia ajaloost. I kd. Tartu, 1936.

põgeneda kuskile. Kui, siis ehk ainult tänavale, pättide keskele. Mitte igaühel pole julgust nagu matemaatikageenius Galois'l, kes eksamil õppejõudu, kes "meetodit" rakendas, viskas tindipotiga.

Kuidas näeb tegelikkuses välja paljukiidetud "sokraatiline meetod"? Lugevatul arvul pseudotarkasid ja poolintelligente on läbi aegade terroriseerinud oma üliõpilasi, õpilasi, alluvaid ning lapsi. Nad on ruineerinud nende elujõudu, enesekindlust, tahet ja julgust midagi korda saata, ära teha, tahet midagi olla või kellekski saada. Hirmuga mõtlen, kas tõesti kõik pedagoogilised võtted on topeltnelsonid.

Eksamil katkestab küündimatu terrorist üliõpilase vastuse poolelt lauselt: "Aa, te tahate seda öelda...", kuigi keegi pole tahtnud seda öelda (pärast katkestust paraku ei saa enam sedagi tõestada). Siis: "See ei ole õige... Ma näen, et..." – kuigi midagi ei paista, mis näha oleks. Terrorist viib eksamineeritava täiesti endast välja, kuni viimane segadusseastuna lausub ebatäpse formuleeringu; kaarnana sööstab vampiir siis oma ohvri kallale, "paljastades" vastuolusid ning tõestades (!) vaesekesele, et ta on rumal (millest "järeljub", et eksamineerija on tark). Males käike tagasi ei võeta, öeldut enam parandada ei saa: "Ise te ütlesite, et..." Advokaat intelligendikuues kindlustab endale alibit. "Ma saan lähtuda ainult sellest, mida te ütlesite." Mingil juhul pole võimalik lähtuda sellest, mida keegi mõtleb. Siin sobivad sellisedki ülekuulamisvõtted, nagu näiteks küsimuste esitamine saksa keeles vahetult pärast seda, kui on sel-

gunud, et küsitlev saksa keelt ei valda. Nõnda pressib gestaapolane oma vangilt välja valetunnistuse, mis "näitab", et väljapressija on tark, teistest targem igal juhul. Et koer just siia maetud on, ilmneb, kui ülekuulata endast välja ei lähe. Siis teeb seda ülekuulaja: alul irooniliselt, hiljem ägestudes süüdistab ta ohvrit, et see ennast "liiga targaks" peab. Tüüpiline küsimus: "Kas te peate ennast õige geeniusseks või?" (Kas teie oletegi või?!) Alatooniga: mida sa endast õige mõtled? Kõik kardavad mind.

Mõni, kes on omandanud filosoofilise terminoloogia, nimetab seda sülgepriitsivat manipuleerimist "sokraatiliselt meetodiks". Filosoofia täiesti eba-filosoofilise kihu tööriistaks. Paraku see ongi Sokratese leiutatud meetod, mis kulmineerub nõudega määratleda üldmõisteid.

Eksamineerija katkestab kõneleja poolelt sõnalt: "Aga mida tähendab 'A'?" Ta küsib seda välkkiirelt, silmi vidutades, nautides ette kõneleja peatset frustratsiooni, kollapsit. – "'A' all pean silmas 'B'-d, mis..." püüab kõneleja end täpsustada, olles hämmeldunud, et kuulaja niivõrd lihtsat asja ei taipa. Ta ise ei taipa – ülekuulaja ei soovigi midagi taibata, kuna see tähendaks mängu lõppemist. (Säärastest jõhkra-test psühholoogilistest mängudest on kirjutanud psühholoog Eric Berne.¹ Akadeemilistes ringkondades nimetatakse seda mõnikord teaduslikuks või filosoofiliseks dispuudiks.) Niisiis, ülekuulaja katkestab sellegi vastuse järsult: "Aga mida tähendab 'B'?" Ja nii edasi. Kuni mõni taiplikum piinatav rikub

1 E. B e r n e, Igrõ, v kotorõje igrajut ljudi. Leningrad, 1992.

suhted ülemusega (ta on ilmselt "konfliktne" isiksus), pärides: "Aga mida tähendab 'Aga mida tähendab?'" Tähenduse tähendust küsis Ludwig Wittgenstein ("Philosophical Investigations"), katkestades nii aastatuhandeid väldanud "sokraatilise" mõttetu spordi.

Nimetatud spordis on eesmärgiks tõestada enda tarkust ning üleolekut võrreldes teistega. Kaugeltki mitte pole eesmärgiks teiste õpetamine või nende targaks tegemine, mis tõelise eesmärgi ohtu seaks. Ka mitte oma tarkuse või mõtte edasiandmine (enamasti seda polegi). Tarkus on kiiresti kahanev varandus, mida kiivalt tuleb säilitada. Tarkus on kaup. Isegi mitte mingi tarkuse või teadmiseni jõudmine pole eesmärgiks, kui, siis ehk vaid vahendiks. Pigem on eesmärgiks konkureerivate ajude ruikeerimine, säilitamiseks oma positsiooni. "Peeglike-peeglike seina peal, no ütle siis mulle, kes on targim mees meie küla peal." Tarkus on siin eelkõige edevuse asi ja teise inimese aju paralüüeerimine pakub sadistlikku naudingut. Mäng põhineb teise inimese tahtlikul mitte-mõistmisel: me ei püüagi aru saada, kas tal midagi ütelda on, mida ta tegelikult mõtleb või ütelda tahab. Selleks rakedame demagoogiavõtet, mis rajaneb kujutlusel "üldmõistete" olemasolust. Just nagu oleks sõnadega võimalik mõtet täpselt väljendada või moonutusteta edasi anda. Sofist Gorgias õpetas, et teadmisi pole võimalik edasi anda. See on tõesti võimatu, kui kuulajad seda ei soovi.

Igasugune mõistmine on võimalik vaid heasoovlikkuse pinnalt. Väljenditesse tuleb sõbralikult suhtuda, kui soovime mõista nende tähendust ja mõtet.

Kes seda ei mõista, ei mõista midagi: ta peaks malet mängima ja mitte tegelema filosoofia või õpetamisega. 'Sest males saab ikka matti panna, kes matistab vastase filosoofias, on malendid varrukaga põrandale pühkinud.

Vaid geeniused suudavad tõe näha. Miks? Sest nad on inimesed, kes mõtlevad asjast, mitte kiitusest ja aust ja kuulsusest. Nad armastavad tõe, mitte tõeomaja staatust. Päike põleb iseeneest, seesmisest tulest, mitte edevusest – ta ei põle selleks, et olla heledam kui Kuu, kes pelgalt peegeldab. Kui igapähe on inimlikku edevust, on seda geeniuseski, ent ta on palju pingutanud ja palju ohverdanud tõe otsinguil. Otsinuks ta tõe pelgalt edevusest, poleks ta seda eales leidnud. Ta on enda üle uhke, ent see on seesmine edevus, mis pole väljapoole suunatud. See on uhkus hakkamasaamise üle, rõõm maailmast võitusaamise üle. Seda hukka mõista on hukka mõista elu, keelata olemisrõõm. Ent "geenius" tähendab nende jaoks positsiooni ühiskonnas. "Tark" tähendab teistest üle olemist. Ta ongi üle, aga vaikides, sellele mõtlemata, nii nagu ilus naine ei võrdle end inetutega. Ta on tark tänu sellele, et ta sellele ei mõtle, sest sellele mõtlemine ongi – rumalus. Ilu ja tarkus on aristokraatlikud: nad ei võrdle end teistega. "Ma olen aru saanud ja tõe ilu näinud" tähendab neile aga alati: "Ma olen tark," mis omakorda: "Olen teistest parem." See äratub kadedust. Niisiis: kui keegi on aru saanud, on ta aru saanud tänu sellele, et ta ei mõtle hinnangule, nüüd aga peab ta seda varjama, et ta aru on saanud, muidu süüdistatakse teda selles, et ta ennast targaks peab – s.o mõtleb hinnangule.

Ütleb ka Sokrates ise: "Et ma aga paljude vihaaluseks olen muutunud... Kui miski mind hukutab, siis on põhjuseks just see..., põhjuseks on rahvahulkade laim ja kadedus, mis on juba paljusid tublisid mehi hukutanud, ning ma arvan, et hukutab veelgi, nii et pole vaja karta, nagu võiks see minuga piirduda" (Apoloogia 28).

Ent filosoofia oma hasartmängulises tähenduses saab alguse nimelt Sokratesest. Mängu "Kes on kõige targem" mängis Sokrates alates hetkest, mil kuulis, et Delfi oraakel olevat öelnud, et tema – Sokrates – on targim inimene maa peal. Siit alates mängib Sokrates psühholoogilist mängu (neist vt taas Eric Berne'i raamatut), mille eesmärgiks on tõestada teesi, et Sokrates on kõige targem. Tema kuulus lause "Ma tean, et ma midagi ei tea" on vaid riuklik käik, salakaval tagasihoidlikkus. Sokrates: "...läksin ühe niisuguse inimese juurde, keda targaks peetakse, et seal kiiremini kui kuskil mujal ennustus ümber lükata... Kui ma seda inimest kontrollisin ... tekkis mulje, et too mees näib mulle ja ka paljudele teistele, kõige rohkem aga iseendale targana, kuid tegelikult ei ole ta seda. Siis püüdsin ma talle näidata, et ta ainult arvab, et on tark, kuid tegelikult ei ole; seetõttu hakkasidki nii tema kui ka paljud juuresolijad mind vihkama. Ära minnes mõtlesin endamisi: "Sellest inimesest olen ma küll targem"" (Apoloogia, 21B–D). Selleks peab küll erakordselt juhm mees olema, et minna teise mehe juurde, et tolele näidata, et too pole nii tark, kui ise arvab. Milline hämmastav ebaintelli-

gentsus – tunda huvi selle vastu, mida teine inimene vaikselt enda kohta mõtleb ja unistab. Sokrates: "...too mees kujutab ette, olgugi et ta ise midagi ei tea, et ta teab..." (21D). Psühhiaater R. D. Laing sõnastab skisofreeniku analoogilise mõttekäigu: "Tal on midagi viga. See tema viga ongi, et ta ei saa aru, et tal midagi viga on".¹

Kuidas veiderdab Sokrates? – Ta on kutsumata külaline, kes siseneb uksest alandlikult ja lollina, et külastada targa koda, väljuda aga ust paugutades ning üleolevalt: sellest mehest olen ma küll targem. Siin tegutseb spetsiifiliselt sokraatiline võte, mille seos filosoofiaga on veel vaieldav: see "meetod" nõuab mõistete määratlemist. Ent sõnastatud mõistete oma formuleeritud määratluses ei ütle ju midagi väljaspool konteksti, milles ta on mõeldud. Siit Sokratese demagoogia, advokaadinipp. Sõnastus on vaid formaalne tasand, ilma varjatud tasandita pole meil üldse midagi. Sokratese üldmõistete ja määratlused on lepingud, mis sõlmitud eeldusel varjatud kokkuleppest. Nagu osav kaupmees säilitab Sokrates lepingu, muutes tausta, kuni lepingu tähendus vastupidiseks saab. (Nii toimib ka petlik neiu, kes mängib seksuaalpsühholoogilist mängu "Kõik mehed on lurjused", provotseerib ohvrit, seab talle üles lõksu, peibutab meest tegema või ütleva midagi, mida saaks tõlgendada soovitud suunas, vajalikus tähenduses; kui ohver langeb lõksu, järgneb sellele ümberlülitus: kontekst muutub, valge saab mustaks, tõde valeks; petlik neiu mängib sellele, mida ta on ütelnud ja mida alttõmmatu

1 R. D. Laing, Omadega puntras. Tlk P.-E. Rummo. Tallinn, 1978.

on ütelnud, ignoreerides tausta, millelt on öeldud, mõista antud, kusjuures selleks puhuks kõlbab ka ohvri ärritamine, väljavihastamine.¹ Perekonnatülid on selles mõttes filosoofilised; jääb mõistatada, milline seos on siin Xanthippe või ämmaemandaga.)

Kogemata kirjutab Will Durant Sokratesest tõtt. Ta toetub Platoni tööle. Mis siis ikkagi juhtus kergestierutuva sofist Trasymachosega? "Mida pead sa suurimaks õnnistuseks, mis sa oled saanud oma rikkusest?" pärib Sokrates. Durant kirjeldab järgnevat:

"Kephalos vastab, et rikkus... võimaldab olla helde ja aus ja õiglane. (Nüüd peaksime püüdma aru saada, mida ta silmas peab. – J.E.) Sokrates küsib oma kavalal viisil, mida just ta mõtleb õigluse all, ja laseb seega valla koerad filosoofiliseks pureluseks. Sest miski pole nii raske kui defineerimine... (Defineerimine on võimatu, võimalik on täpsustada – J.E.). Sokratesele osutub lihtsaks kummutada üksteise järel talle esitatud definitsioonid (täpsustusi ei saaks kummutada, saaks vaid nõuda edasist täpsustamist – J.E.), kuni lõpuks Trasymachos, kes pole nii kannatlik kui teised, hakkab kõnelema mõirates..."

Miks mõirgab Trasymachos? Ammendavalt defineerimine pole mitte raske, vaid võimatu. Kuulakem siis Trasymachose mõirgamist, sest sellel mehel on tõsi taga:

"Mis lollus on sinusse läinud, Sokrates? Ja mis pärast kõik te teised langete maha üksteise jalgade ette nii rumalal viisil? Ma ütlen teile, et kui te tahate

teada, mis õiglus on, siis pead sa vastama ja mitte küsima ja ei tohi kiita enast teiste väärarvamise pärast... Sest palju on neid, kes võivad küsida, aga ei suuda vastata"".²

Siin kõneleb mõistuse hääl, ent see mõistus ei mõista veel, et lollus on vääraratu:

"Sokrates ei kohku: edaspidigi ta enam küsib kui vastab; ja pärast minutilist tõrjet ja rünnakut ta provotseerib ettevaatamatu Trasymachose tunnustama järgmist määratlust: ""Kuula siis," ütleb vihane sofist..."

Selline ongi sokraatiline meetod. Filosoofias pole vähimatki tähtsust sellel, mida kõneleb ärritunud mõtleja. Pärilmalgi juhul võib see mäng vaid "põrutada ajusid" uute ideede sünniks või tegelikult mõeldu aktuaalseks mõtlemiseks ja väljaütlemiseks; mingil juhul aga pole Sokrates midagi "tõestanud". Sokratese meetod, mis "tõestab" alati, ei tõesta just seeläbi midagi.

Kui "sokraatiline meetod" üldse on meetod, on ta nagu mürk, millega võib nii ravida kui tappa. Sokrates ei käinud inimeste juures, et neid targaks teha, vaid et "kontrollida" nende tarkust, õigupoolest, et neid rumalaks teha. Ma ei näe Sokratese puhul just kuigi suurt huvi inimesi nende rumalusest üle aidata. Sokrates pole inimsõbralik. Võrreldes näiteks ravijaga, kes külastab inimesi ja aitab neil terveneda, annab neile energiat ja elujõudu, patsutab sõbralikult õlale. Ma olen jah sinust targem, aga sellest pole lugu, ära pane

1 Vt E. B e r n e, Igrõ, v kotorõje igrajut ljudi...

2 W. D u r a n t, Lood filosoofia ajaloost. I kd. Lk 336.

tähele. See pole ju oluline, sest ma aitan sind.

Ent Sokrates lähtus vastupidisest algoritmist. "Ma tean, et ma midagi ei tea" on vaid nulliga jagamine. Kõik inimesed on rumalad, sest hambavalu hetkedel ei suuda nad küsimustele arukalt vastata. Kõik inimesed on lollid, sest surnult ei kosta nad üldse midagi mõistlikku. Ükski kajakas ei oska tegelikult lennata. Sokrates: tarkust ei ole. Zenon: lendav nool ei lenda kohale, sest alati jääb veel midagi puudu. Sokrates: ükski teie määratlus ei kõlba, sest alati jääb midagi määratlemata. Ent Zenon lennaku ise ja ärgu sundigu seisatama noolt; Sokrates määratlegu ise üldmõisteid ja jätku meid rahule.

Kui Sokratest süüdistati, kaitses ta end "esimeste süüdistajate" vastu. Kui süüdistab Sokrates, nõuab ta definitsioone, ignoreerides nende päritolu. Ettekujutus, et vaid formuleeritud teadmine on teadmine, eirab "esimest süüdistajat" – alateadvust. Sokrates: "... tõtt rääkida nad nii väga ei soovigi, sest siis tuleks ilmsiks, et nad teesklevad midagi teadvat, tegelikult aga ei tea mitte kui midagi" (Apoloogia 23 D). Siis tuleks ilmsiks, et tõde ei saa rääkida. Teades, et tõde ei saa väljendada, Sokrates hoidub sellest, samas nõuab seda teistelt.

Niisiis on sokraatiline meetod psühhopaatiline. Sokrateselt on meil võtta vaid küsimus, kas üldmõisted on olemas ning kas neid saab väljendada. Ega nad tervisele halvasti mõju. Kui need mõisted pole liiga üldised ja taevariiki ei koli, nagu Platonil juhtus, vaid on pelgalt piisavalt üldised, pole nad sugugi vastuolus sofistide õpetusega. Piisavalt üldiste mõistetega võib küll ümber käia

psühhopaatiliselt, nõudes lõputult nende edasist üldistamist, ent säärane huliigaansus ei kuulu filosoofia kompetentsi. Seevastu on need mõisted psühhopaatilised, kui nad väljendavad tõde. Tõde ei tohi tarbida liiga kiiresti ja suurtes kogustes.

3. Teraapiline filosoofia kui psühhoterrorism

Nõue üldmõistete järele paratüüeerib inimese teadvuse. Platoni "ideed" pole lihtsurelike jaoks. Kui üldmõisteid pole, on kuritegelik neid nõuda. Kui üldmõisted on, ei või nõuda nende määratlemist. Ainus, mida tohime endale lubada, on – mõista neid mõisteid. Ent mõista surma, tähendab – surra. Mõista jumalat tähendab olla jumal. Seega nõuda mõistmist on vägivald isiksuse üle, on sama mis nõuda kalalt lendamist, nõuda, et ta oleks lind. See on vastuolus vaimu enesemääramisõigusega.

Sofistid ei tunnista üldmõisteid ja absoluutset tõde. Ent nende "teraapia" on samuti vägivaldne ja isiksust ruineeriv: pole oluline, kas me "ravime" rumala targaks, mitteteadja teadjaks (nagu tegi Sokrates) või "haige" "terveks", "halva" "heaks".

Protagoras: "Mina jällegi väidan, et tõde on selline...: olemasoleva või mitteolemasoleva mõõt on igäüks meist. Ja siin erineb igäüks teisest tuhandeid kordi, sest ühele eksisteerib ja näib üks, teisele – teine. Ning ma üldsegi ei eita tarkust või tarka meest. Lihtsalt targaks nimetan ma seda, kes kellelegi näiva ja oleva kaju muudab nõnda, et see näiks ja oleks talle hea."

Tsitaat pärineb Platoni dialoogist "Theaitetos" (166 D)¹, mis tervenisti pühendatud sofistide poolt eitatud ideedeõpetusele.

Tahan lähtuda kujutlusest, et oleva ja mitteoleva mõduks on igaüks meist. Mida aga tähendab, et minule eksisteerib üks, temale - teine? Seda, et mina pole tema: mina olen üks, tema - teine. Ent millal mina olen "mina" ja millal mina olen inimene? Kes ma olen? Kas filosoof filosoofina, s.o mitte inimesena, on inimene? Kas filosoof kui niisugune on mitte-inimene?

Protagoras jätkab:

"Muuseas, mitte kellelgi pole veel õnnestunud sundida inimest, kel on vale arvamus, muutma seda hiljem õigeks, sest ei saa omada arvamust sellest, mida pole, või erinevat sellest, mida tunnend: viimane on alati õige" (167 A).

See on kindlasti õige, küsime aga: kes tunneb? Kui Platon leiab, et olemas on ideed, mis on kõigile ühesugused, eeldab ta vaikimisi, et kõik indiviidid on - üks; siit Platoni riigi idee ning veendumus, et riik on tähtsam üksikinimesest. Sest üksikindiviid saab siin olla vaid kõrvalekalle "õigest" inimesest. Nõudes kõigile ühtset tõde, kuulutab Platon välja ideederiigi, seejärel inimeste riigi, ent see on vaimne ja füüsiline vägivald isiksuse üle.

Protagoras seevastu tunnistab vaikimisi, et "minad" on individuaalsed ja erinevad. Kuna "mina" määratlus on ühtlasi "oleva" määratlus, "olev" peab aga "minale" näima ning olema "hea", tuleb asuda "mina" ümber tegema. Protagoras jätkab (samast):

"Ent ma eeldan, et see, kes hinge rumala seisundi tõttu omab arvamust, mis sellele seisundile vastab, võib tänu heale seisundile seda arvamust muuta ning jõuda teisele arvamusele, ja vaat seda näivust mõned... nimetavad tõseks, mina aga ütlen, et üks on teisest parem, ent sugugi mitte tõsem."

Niisiis ei saa inimest sundida muutma vale arvamust tõseks, kuna arvamused polegi valed või tõesed. Küll aga saab inimest sundida muutma ennast ("seisundit") ja seeläbi ka enda arvamust - sest milline on arvaja, selline ka arvamus. Seega saab inimest, õigemini "mina" muutes muuta tema ettekujutust objektidest, mis eksisteerivad, täpsemalt: muuta (tema) eksisteerivaid objekte, objekte-tema-jaoks. Eesmärgiks on, et maailm (objektid) näiksid (=oleksid) talle head. Maailm on "hea", kui "mina" on "heas seisundis" (s.o kui "mina" on "hea"); "halb", kui "mina" on "rumalas seisundis". Ükski maailm pole õige, ükski mina pole õige, sest õigust polegi, ent üks on teisest parem; ja tark on see, kes kedagi muudab ühes tema maailmaga, nõnda et mõlemad oleksid head. Seega tark on psühhoterapeut, siin aga kosmilises tähenduses, kuna ta muudab kosmost (-kellegi-jaoks). Siis on ka maaparandaja tark. Õigupoolest: tark on enam kui psühhoterapeut - ta on nõid, maag, okultist.

"Mina olengi päike, tähed ja kuu. Mina olengi universum," ütleb laulusõna.

Teatavasti on olemas nii must kui valge maagia. Seega jääb meil ikkagi küsimus: mis on hea, mis on halb ja eriti

1 Platon, Sotšinenija v treh tomah. Tom II. Moskva, 1970.

– kelle jaoks? Samuti küsimus, kas halvalt heale ülemineku ikka on alati hea ja kelle jaoks. Kas siin pole oluline ka ülemineku viis? Sest see määrab, kas meie filosoofia on psühhoteraapiline või psühhoopaatiline.

Julgeksin siin püstitada teesi isiku puutumatuses ja enesemääramises ontoloogilises tähenduses. Ma ei nõua usuvabadust, ma nõuan universumi-vabadust. Olgem ontoloogiliselt tolerantsemad! Jäägu see minu otsustada, kes ma olen. Mitte kellegi ontoloogiline maitse ei tohiks piirata teiste olendite tahtevabadust. Kui mõni Hitler usub, et on olemas "rass" – jätku see enda teada. Ärgu reostagu meie universumit oma objektidega. Ontoloogia on sügavalt eetilise probleem. Kui parafraseerida okultist Dion Fortšuni¹, tuleb aukarust tunda mitte ainult elu ees, vaid ka teise elusolendi objektide ees. Sest tema objektid on tema kui subjekt. Püüdkem sõbralikumad olla ning mingile mõistlikule kokkuleppele jõuda. Mitte kellegi pole õigust teistele vägivaldselt enda ontoloogiat peale suruda – ei sõja ega filosoofia abil. Vaid minu informeeritud nõusolekul võib minu Universumist kaotada trollid ning asendada need elementaarsakestega.

Suur Pauk on meile valus õppetund.

Kas tegemist on psühhoterrorismiga (kosmilises tähenduses) ja orientatsiooni vägivaldse muutmisega Hirmu ning Teadmatuse abil (Sokrates: "Sest surma kartmine, ateenlased, ei olegi midagi muud, kui et kujutled endale, nagu oleksid tark, tegelikult aga ei ole... (...)

ükski ei tea, mida endast kujutab surm..." – Apoloogia 29 A. See on teadvusega manipuleeriv demagoogia, sest kardetakse just teadmatust; hirmude hirm on objektitu, hirm kui niisugune.²), näib sõltuvat sellest, kas on võimalik teadmine tõest ja teadmine heast. Sokrates ja Platon püstitavad teesi, et tõde on olemas ning tunnetatav. Sokrates ühtlasi leiab, et tõde määrab ka selle, mis on hea, on teadmine hüvest.

Kuid psühhoopaatilise filosoofia põhi-teesiks on, et tõde ei pruugi olla hea. Miski ei garanteeri, et tõde on hea. Pole näha põhjust, miks tõde peaks meile hea olema. Teades tõde pole me enam inimesed. Sest teadmine on olemine ja tõe teadmine on mitte-inimeseks-olemine, ei saa hea olla inimese-jaoks.

Teine tees: kui tõde on hea, tuleb temaga ettevaatlikult ümber käia. "Lähedus on treenimata inimesele ohtlik," ütleb psühholoog Eric Berne. Kui teda parafraseerida, on tõde elitaarne: enamik inimesi peab leppima mitte tõe, vaid tõe surroogaadiga, mitte läheduse, vaid mänguga – seega tõemänguga. Tõde on ohtlik. "Tuleb õppida sulgema väravaid tundmatu ees," õpetab psühhiaater ja okultist, varjunimega Dion Fortšun. Samuti hoiatab ta liiga kiire arengu eest, mis võib isiksuse purustada. Ta on neoplatonist nagu paljud teisedki müstikud.

Kuna pole selge, mis on hea, mis halb ja kellele, ning kas on olemas tõde selle kohta ja kas tõde on (kellegi jaoks) ohtlik, peame end eksituste eest kaitsma. See on mina-kaitse mitte psühholoogi-

1 D. Fortšun, *Sovremennaja psihitšeskaja zaščita*. Kiiev, 1993.

2 Sealsamas.

lises, vaid ontoloogilises tähenduses. Kostab rahutukstegevaid helisid. Filosoofid ründavad meie kosmost.

Ludwig Wittgenstein ähvardab lõhuda meie universumit. Nagu Protagoras ei tunnista temagi mõistete määratlusi. Sõna tähendus on vaid sõna kasutus keelemängus, mänge on palju, üldmõisteid pole, on vaid sarnasuspered. Protagoras ei tunnista tõde, Wittgenstein ei tunnista teese: "Kui keegi üritab filosoofias arendada teese, pole neid võimalik vaidlustada, kuna igäiks jääb nendega nõusse" (Philosophical Investigations, 128). Samuti: "Teese ei saa filosoofias formuleerida, sest see oleks põhjendamine." Nõnda jõuab ta ettekujutusele filosoofiast kui teraapiast:

"Ei ole olemas (üht) filosoofilist meetodit, kuna tegelikult on olemas meetodid, justkui erinevad teraapiad" (133).

Ettekujutuse filosoofiast kui teraapiast sai Wittgenstein, toetudes psühhoanalüütik Sigmund Freudile.¹ Varane Wittgenstein oli Freudi tugeva mõju all ja suhtus heatahtlikult mitmetesse psühhoanalüüsi ideedesse. Esmakordselt tutvunud "Unenägude seletajaga", hüüatanud ta võidurõõmsalt: "Lõpuks ometi leidub psühholoog, kes on võimeline midagi ütlema!" Ta nimetanud end Freudi "õpilaseks" ja "järgijaks". Freudi, kes kirjutas: "Filosoofia on inimese haigusliku seisundi produkt." (Tegelikult pole filosoofia haigusliku seisundi produkt. Filosoofia kutsub esile "haiguslikke" seisundeid, kuna ta on psühhopaatiline. Ja "haigus" on siin vaid

– inimese haigus, on haigus-inimese jaoks, sest "haige" on sama mis: "mitteinimene".) Hiline Wittgenstein kritiseerib psühhoanalüüsi selle "fantastiliste pseudoseletuste" pärast. Samas saab Wittgensteinist endast "filosoofia psühhoanalüütik". Ta on "lingvistiline terapeut". Filosoofia ning filosoofide suhtes püüab ta teha sedasama, mida Freud tegi neurootikutega. "Filosoof – see on inimene, keda tuleb ravida paljudest intellektuaalsetest haigustest, enne kui ta saab jõuda terve mõistuse mõisteteni," kirjutab Wittgenstein.² Keele väär mõistmine ning väär kasutamine on haiguse peamine allikas, "filosoofilise aberratsiooni" põhjus: "tuua sõnad tagasi nende metafüüsilisest kasutusest nende igapäevasesse kasutusse" (Philosophical Investigations, 116); "paljastada üks või teine tüki paljast nonsensist ja kokkupõrkest, mida mõistmine on saavutanud, joostes peaga vastu keele piire" (119). Lõpuks jõuab Wittgenstein järeldusele, et filosoofia on ise haigus.

Midagi on siin viltu nende keele piiridega, mille vastu mõistmine jookseb. Hilise Wittgensteini mõtted on paralleelsed geštaltpsühholoogia ideedega³: lihtsus pole absoluutne, vaid kontekstiga määratud; tervikul ja kontekstil on prioriteet terviku osade, elementide üle. Nõnda jõuab Wittgenstein ideedeni, mis haakuvad Protagorase vaadetega: "Kas tõesti näen sellistel puhkudel erinevaid asju või lihtsalt interpreteerin seda, mida näen, erineval viisil? Kaldun

1 Vt V. L e i b i n, Freid, psihoanaliz i sovremennaja zapadnaja filosofija. Moskva, 1990.

2 Sealsamas, lk 348.

3 Vt Z. S o k u l e r, Problema obosnovanija znaniya. Moskva, 1988.

arvama, et esimest. Ent miks? Sest interpreteerida – tähendab mõelda; mõtelda aga – see on tegu, aga "näha" – see on seisund" (Philosophical Investigations, 212). Ümbritsevat maailma ei näe me nii, nagu ta on iseeneses, vaid alati teatud aspektis. Ei ole olemas privilegeeritud, kanoniseeritavat nägemust. On eksitus pidada tavalist vastavaks reaalsusele (212).

Seega "haige" tähendab lihtsalt: ebavaline.

Tegelikult näen sellistel puhkudel erinevaid asju. Pole olemas privilegeeritud asju. Erinevatele asjadele vastavad erinevad seisundid, seega erinevad "minad". Geštalthüpe on hüpe ühest "minast" teise "minasse", on (esialgse) "mina" piiride ületamine.

Platonil on vaid üks "mina". Protagorasel on "mina" täiesti vaba. Wittgensteini "mina" on kusagil vahepeal: pole olemas privaatset keelt, ja "mina" piirid näivad tal olevat antud keele piiridega. Ent "keel" on tal väga üldises tähenduses, et tema filosoofia kuidagigi mõistetavaks saaks. See "keel" on pigem reeglid, tehnika – mänguks: "Fundamentaalne fakt on siin see, et me asetame maha reeglid, tehnika, mänguks..." (Philosophical Investigations, 125); "Reeglite abil püüame jälitada asjade olemuse piirjooni või joonistada raami, läbi mille me asjadele vaatame" (114). Niivõrd üldises tähenduses "reeglid" ehk "tehnika" on juba võrreldav Heideggeri "tehnikaga", mis samuti väga üldine. Kas Wittgensteini "keel" ongi "saatmistu"? Igal juhul on "mina" piirid need, mille vastu mõistmine jookseb. Olgu see "mina" antud "keele" või millegi muuga. Ning Wittgensteini nõue

sõnade tavalise kasutuse järele pole muud kui nõue tavalise "mina" järele. Metafüüsikaga pole Wittgenstein aga sugugi pahusis, kuna tema "keel" on spekulatiivne entiteet.

Miski sunnib mind Wittgensteinisse suure umbusuga suhtuma. Wittgenstein on ohtlik. Sest ta kirjutab: "Millal omandab meie uurimus tähtsuse, kui see näib vaid lõhkuvat kõike huvitavat, see on, kõike, mis on suur ja tähtis? (Kui jätaks see kõikidest ehitistest järele vaid tükid ja kivipuru.) Mida me lõhume, pole miski, vaid kaardimajakased ja me puhastame keele pinnast, millele need on ehitatud" (Philosophical Investigations, 118).

Kes on need "meie", kes lõhuvad? Kelle universum on pelgalt kaardimajakased, mida lõhutakse? Me peame valvel olema. Me peame suure kahtlusega suhtuma "teraapiasse", mis hävitab meie majakesed. Me peame end kaitsma "filosoofia" eest, mis kasutab selliseid väljendeid nagu: "kuristik", "sügavad rahutused", "hingepiinad" (Philosophical Investigations, 111), millega seostuvat "filosoofia sügavus" (samas). Me peame hoiduma "mõistuse äranõidumisest" (109), "ebausust" (110), "illusioonide mõjukusest" (110).

Wittgenstein ütleb küll, et: "Filosoofia on võitlus meie vaimu äranõidumise vastu keele poolt" (109), ent see tähendab võitlust "mina" äranõidumise vastu "mina" raamide poolt, tähendab võitlust "mina" (maise) identiteedi vastu. Säärasest nõidusest vabanemine on orientatsiooni kaotamine, kuna meie oleme sisuliselt antud oma keelega. See pole mitte pelgalt "reeglite piiride ületamine" (109), mida Wittgenstein vastuoluliselt

vältida tahab, vaid on juba "mina" piiride ületamine, on ise – nõidus. Ning selle nõidumise vastu saab võidelda vaid vastunõidumisega – s.o kontrafilosoofiaga. Sest Wittgensteini filosoofia ei jäta "kõik nagu on" (124). Sest "kõik" on kaardimajakased, mis tema käes purunevad. "See sissemässitus omaenda reegleist on see, mida me tahame mõista," ütleb Wittgenstein (125). Ent see sissemässitus on sissemässitus iseendast. Selle mõistmine on enda ületamine, endise "mina" ületamine, transtsendentse "minani" jõudmine või psüühiline kollaps, "mina" purunemine.

"Filosoofi töö seisneb üksiku eesmärgi meenutajate kokkukorjamises," ütleb Wittgenstein (127). See on "mina"-lappimises. See on Sokratese "esimeste süüdistajate" kogumises. Sokrates: "püüda lühikese ajaga ümber lükata laim, mida teie juba pikka aega endas kannate" (Apoloogia, 19 A).

Kes need meenutajad kokku korjab? Kes väljub antuse piiridest?

Heidegger kugistas olemise alla ja mõmises 10 000 lehekülge.

Olemine oli temaga.

Sõnad on kelgud, mis kelgutavad mõtteid. Täendus on kelgu peal. Julged sõnad paiskavad mõtte kelgult maha – tundmatusse. Välja keeleliste määratluste maailmast. Keel ei ole olemise koda – keel on teeviit. Tuulelipp näitab suunda ja ei tähista midagi. Keel on mõtte katapult, see ongi tema kasutus. Mängu piirid on tavalise "mina" piirid. Tähtsad on teed, mitte teosed. Hiljem kaardistavad grammatikud uue trajektoori, annavad talle nime ja sõnale tähenduse. Vanadel radadel on kõik en-

distviisi. Mõtted ületavad keele piire. Ühtlasi ületavad nad "mina" piire.

On igäihe enda asi, milline ta on. Filosoofia on psühhopaatile, kuna ta on "mina" vastu agressiivne. Sisuliselt järelemõtlemine on järelemine, teiseks saamine. Mõtlemine ongi olemine, niisiis ei tohi peale sundida teist olemist, mis esimesele hävitav.

Me vajame enesekaitset.

4. Väljatõrjumine kui enesekaitse

Niisiis on filosoofia teadvusega, st "minaga" manipuleerimine. Filosoofia on tegu. Võime kõnelda töö perlokutiivsest momendist J. Austini tähenduses: tööde on agressiivne. Ent me ei tohi lasta oma vaimu paralüüeerida maniakkidel, kes kirjutavad:

"Tunnen end kurjategijana, kui ma ei saa fikseerida oma vaimu absoluutselt teravalt sellele faktile, saada ta fookusesse, ma pean taipama asja olemust" (Philosophical Investigations, 113).

Me ei või lasta end ahvatleda "vabadust" töotavatest virvatulukestest:

"Pilt hoiab meid vangis. Ning me ei pääse välja, kuna ta asetseb meie keeles ning keel näib kordavat seda meile armutult" (115).

Las vabanevad need, kes ennast orjana tunnevad. Ärgu kiskugu teisi kaasa oma afääridesse. Las igäüks sumiseb omas pudelis. Vaid kapseldunud "mina" võib olla eetiline. Ärgu ahistagu Heidegger meid oma olemisega. "Käige põrgusse oma vaese murtud südamega! Mis te meile oma vaest murtud südant pakute?" (Mark Twain). Mis õigusega

tuleb üks filosoof manipuleerima meie alateadvusega ja meid vangistab? Meil on õigus ennast kaitsta selle neošamanismi eest.

Sigmund Freud on ütelnud midagi sellist: "Need sonimise sümptomid, mis ilmnevad mõnedel patsientidel, on vaadeldavad suurte filosoofiliste süsteemide analoogiatena ja, järelikult, kui religioon tuleb samastada neuroosiga, siis filosoofiline süsteem – sonimise-ga."¹ Filosoofilise süsteemi võimuses olija kahtlemata sonib. Filosoofiline süsteem on sonimine ülekantud tähenduses. Sest süsteem ei väljenda midagi, ei saa seetõttu ka sonida või mitte sonida. Süsteem on rituaalne maagia², mis sugereerib ohvrile objekte. Ning ohvri sonimine on sonimine pelgalt inimese jaoks.

Veelgi enam: see sonimine on sonimine antud sotsiaalse grupi jaoks. D. Bloore'i järgi iseloomustab vaimuhai-gust vaid see, et "haige" juhindub eba-standardsetest ettekujutustest esemete "piisava sarnasuse" kohta. Standardsed ettekujutused aga on antud varjatud sotsiaalsete konventsioonidega. M. Polanyi ütleb koguni, et: "Meie usaldus sõnade tähenduse vastu on sotsiaalse ustavuse akt".³ Siit: koolifilosoofia, mis "kehtestab" ontoloogia õpilaste jaoks kohustuslikuna, on riiklik vägivald üksikisiku üle. Akadeemiline filosoofia on seega eelkõige rakenduslik filosoofia. Tõeline filosoofia seevastu on ontoloogiliselt neutraalne. Seetõttu ei saa ta tugineda tervele mõistusele või teaduse-

le. Parimal juhul võib ta esitada ontoloogilisi eelnõusid vastastikusele kokkuleppele jõudmiseks. Kas ainelisel maailmal on siin mingi vetoõigus, jäägu lahtiseks.

Ent tõeline filosoofia saab olla ainult vabatahtlik. Iga inimene peab saama ise vabalt valida, kas ta soovib sonida. Ta peab saama vabalt valida, kas ta soovib ületada väljatõrjumise. Sest iga filosoofiline süsteem ületab väljatõrjumise: inimene tõrjub tõde oma teadvusest, tõrjub oma "mina" purunemist. Wittgenstein: "...me asetame maha reeglid, tehnika, mänguks..." (Philosophical Investigations, 125). Ent filosoofia rikub neid reegleid. Samuti: "Reeglite abil püüame jälitada asjade olemuse piirjooni või joonistada raami, läbi mille me asjadele vaatame" (114). Ent reeglid teevadki asju. Rikkudes reegleid, rikume me asjad. Ning meil on tung neid asju mitte lõhkuda, tõrjuda välja see reegliteta tõde: "...filosoofilistest probleemidest. Need... lahenduvad pigem... See on sel moel panna meid märkama neid töötamisi: hoolimata tungist neid mitte mõista" (109). Alateadlikult inimene kaitseb end filosoofia eest, tõrjub selle välja kui destruktivse ja psühho-paatilise, kui hoolimatu. Inimene ei mõista filosoofiat selle pärast, et ta kaitseb ennast. "Juba okult-kirjanduse lugemine viib teid ühendusse tundmatute jõududega," kirjutab Dion Fortšun. Ning parim enesekaitse olewat sellist kirjandust mitte lugeda. Sama peab paika filosoofia puhul.

1 V. L e i b i n, Freid, psihoanaliz i sovremennaja zapadnaja filosofija, lk 350.

2 D. F o r t š u n, Sovremennaja psihitšeskaja zaštšita.

3 Vt V. L e i b i n, Freid, psihoanaliz...

Wittgenstein kirjutab: "Reaalne avastus on selline, mis teeb mind võimeli-seks lõpetama filosoofiaga tegelemise, kui ma tahan. Selline, mis annab filosoofiale rahu, nõnda et ta pole enam piinatud küsimustest, mis asetavad ise-endid kahtluse alla" (Philosophical Investigations, 133).

Reaalne avastus on selline, mis võimaldab sonijal sonimise lõpetada. Ent meie ei taha sonimist alustadagi. Me ei taha, et mingi Sokrates meil nõõbist kinni võtaks ja meid oma küsimustega piinaks, me ei taha olla piinatud küsimustest, me ei taha küsida, me ei taha isegi küsimisega lõpetada, kuna me ei taha – alustadagi. Me mõistame Wittgensteini, nagu me mõistame ka kroonilist alkohoolikut. Filosoofia on lõks, me ei taha sellest välja tulla – jäägu see lõksulangenute mureks – me ei taha sinna sisse langedagi.

Filosoofia on foobia. Ma kardan, et ma hakkam kahtlema.

Ma kahtlen, kas ma kardan.

5. Hüpnootiline kontra-filosoofia kui tõeline enese-kaitse

Passiivsest enesekaitsest meile ei piisa. Pelgalt väljatõrjumisega ei saavuta me midagi, kuna inividid, kes filosoofiat järjekindlalt oma teadvusest välja tõrjuvad, tõrjutakse omakorda ühiskonna madalaimatesse kihtidesse või koguni ühiskonnast hoopiski välja. See on hind, mida me peame maksma kohustusliku koolihariduse eest.

Kes ühiskondlikku ideoloogiat enda peast välja tõrjub, seda enda alateadvu-

seni ei luba, end hüpnootiseerida ei lase, see ei ole enam ühiskonna liige, ei ole enam inimene (-nende-jaoks).

Parim kaitse on vasturünnak. Me peame filosoofiale andma preventtiivse löögi. Me ei tohi mõelda ainult enda peale: peame mõtlema ka järeltulevate põlvete peale.

Filosoofide ning filosoofia-alase kirjanduse likvideerimine ei tule tõhusa abinõuna arvesse. Esiteks on ajalugu näidanud, et see ei aita. Teiseks on süütute ohvrite massiline hävitamine mulle vastuvõetamatu, pealegi mõttetu, kuna hoop peab tabama eelkõige geeniusi. Kolmandaks ei soovi ma algatada massikampaaniat, see oleks mõttetu, kuna tegemist on elitaarse sõjaga. Siin võitlevad suured mõtlejad suurte mõtlejate vastu. Künnapase raamat "Suured mõtlejad" on sellise võitluse ajalugu. Väikestel mõttemõlgutajatel on selles gigantide lahingus vähe kaalu. Neljandaks saab niisugune sõda olla vaid sala-sõda. Oleks ka ebasoovitav, kui laiemad rahvahulgad saaksid teada, mis tegelikult toimub. Õnneks nad ei usu seda. Ma kavatsen kasutada salarelva. Viieandaks, on arukas hävitada vaid neid filosoofe, kes pole oma peamisi teoseid veel kirjutanud. Ülejäänud on jõudnud oma jälje juba jätta: rahvale kahju tuua, inimesi oma ideedega mürgitada ning uimastada. Siin tuleb paratamatult tunnistada oma lüüasaamist. Pealegi on väljakujunenud filosoofidest raske võitu saada.

Seega, tulevikku silmas pidades, tuleb meil hävitada noori andekaid talente. Ent nende identifitseerimisega on meil tõsisid raskusi. Mõned neist pole endale veel nimegi teinud. Mõned neist

pole veel sündinudki. Ometi peab meie preventiivne löök tabama ka neid.

Sõnastatud doktriinidest ning toodud asjaoludest tuleneb nüüd, et peame valima meetodi, mis tulevased geeniused üles leiaks ja ruineeriks. Kusjuures on kasulik ja vajalik, et keskpärased mõtlejad jääksid puutumatuks. Niisiis jäävad meile ainult intellektuaalsed (peamiselt kirjalikud) vahendid. Vastane tuleb hävitada tema enda relvadega.

Sokraatiline meetod on tõhus, ent kaugeltki mitte parim. See meetod paratuseerib küll keskpärased ajud, tõeline talent aga vaid kosub ning karastub sokraatiliste kärbestes suminas.

Akadeemiline filosoofia ning ülikoolide õppetoolid annavad meile küll hea platsdarmi, kuid sealt antud kogupauk tabab ikkagi vaid keskpäraseid mõtlejaid ja karjäärile orienteeritud noorukeid, geeniused seevastu poevad lutikaina seinapragudesse: nad varjuvad provintsi, hakkavad metsavahtideks ning puuraiduriteks ja kirjutavad salaja oma surematuid teoseid. Pealegi on akadeemiline filosoofia avalik ja kaugeltki mitte elitaarne või esoteeriline.

Hüpnootiline kontrafilosoofia on ainus efektiivne meetod hävitamiseks tulevase geeniuse. Tuleb kirjutada hüpnootilisi, sugereerivaid, sisendavaid filosoofilisi tekste. Kirjanduslik talent on siin omal kohal. Tuleb esitada psühhoagressiivseid mõtisklusi. Lugeja "mina" tuleb võimalikult järsult jooksutada vastu "mina" piire. Ent eesmärgiks pole siin mitte transtsendentse "mina" saavutamise, vaid maise "mina" purustamine, blokeerimine või "ärasaatmine" – nii et ta enam tagasi ei tuleks.

Tekstid peavad olema küündimatule mõistusele arusaamatud ja seega ka ohutud (sellise hävitamiseks piisab väiksemastki mürgiannusest, suurt kogust aga ei võta ta vastu); tundlikule vaimule aga surmavad. Sest sihikul on üliinimene. Osavalt manipuleerides lugeja teadvusega ning juhtides tema mõtteid, apelleerides üliandeka lugeja võimele end filosoofilisse süsteemi sisse elada, väljuda tavapärasest "mina"-raamistikust, tuginedes tema vaimujõule, mis mängeldes piire ületab ja tungivalt oma teed lõpuni minna tahab, hävitame tema mõistuse tema enda vaimuenergia abil.

Me esitame talle küsimusi, mis asetavad iseennast küsimuse alla, me meelitame ta iseendale neid küsimusi esitama, nõnda et talle tunduks, nagu oleksid need küsimused tema "minale" olemuslikud, nii et ta peab nendele vastama, kui ta tahab eksisteerida. Me mässime tema vaimuenergia umbsõlme, laseme tal iseennast topeltnelsonise haarata, seljatada iseend. Me jooksumme tema energia tema energiaga kokku. Me juhime ta mõtted lühisesse, suuname ta ületama ületamatuid vastuolusid, kuni tema mõistust läbib alalisvool ja tema aju puruneb. Me kasutame tema enda talenti, et läbib tema "mina"-kaitse ja ületada väljatõrjumine. Me viime ta nüikaugele, et ta ise ennast välja tõrjuks, pidades ennast enda vaenlaseks.

Nõnda võime hävitada tema vaimu või tema võime ennast teistele arusaadavaks teha, tema võime teisi manipuleerida, mille eest me ennast õieti kaitsta tahtsimegi.

Rünnak peab olema piisavalt tugev ja arvestama rünnatava "mina" eripära. Nõrk rünnak vaid arendaks ning karastaks vastast. Ohvri isikupära arvestamiseks oleks kasulik teda isiklikult tunda (siin avanevad soodsad võimalused ülikoolide õppejõududel) või lugeda mõnda tema kirjutist. Tundmatutele ohvritele suunatud rünnakuid planeerides võib kasutada teadmisi erinevatest psühholoogilistest tüüpidest ning filosoofilistest maitsetest. Igal juhul peab rünnak olema diferentseeritud, kontsentreeritud ning kumulatiivne.

Ohver tuleb viia seisundisse, kus ta ei suudaks enam filosoferimist lõpetada, olles sellega ühtlasi läinud liiga kiiresti liiga kaugele, nõnda et ta on jäädavalt kaotanud kontakti oma maise "minaga". Teda vaevaku hingepiinad ning kahtlused, eksistentsiaalsed foobiad, ontoloogilised luulud.

"Siis laskus ta neljakäpuli, roomas ja palus, et nad jätaksid ta rahule" (Mark Twain).

Kui ohver nõnda substantsidesse suhtub, oleme oma eesmärgi saavutanud.

Kirjeldatud meetod on hüpnootiline. Ohvrile sugereeritakse ruineerivat metafüüsikat, pahelist ontoloogiat. Sugestioon käivitub, kui ohver mitte ainult ei loe teksti, vaid mõtleb järele, kui ta ei piirdu pelgalt vastuolu konstateerimisega, vaid mõtleb end selle vastuolu sisse, nõnda et see omandab tema jaoks eksistentsiaalse tähenduse. Ei piisa lühise nentimisest – seda saab ka süsteemi kõrvalt jälgides teha – ohver peab süsteemis elama, ta peab lühises olema, ta peab läbi selle lühise mõtlema: tema "mina" peab saavutama eksistentsiaalse absurdi, totaalse enesekahtluse.

Esmapilgul näib olevat lihtne ise lühisesse langemata koostada skeem, mis lühisesse viiks. Manipuleerija asetab vaid juhtmed, vool läbib manipuleeritavat. Meil just nagu tarvitseks vaid visandada formaalne skeem, faabula, mis katastroofiga lõpeb, ning seejärel kirjutada romaan. Paraku saab geeniust hävitada vaid geenius. Erksa meelega lugeja märkab peatselt, et skeem on väliselt ja pealiskaudselt kokku sätitud, et see on skeem, mitte romaan. Ta ei saagi lühisesse sattuda, kuna ta peab seda teksti plagiaadiks, filosoofia jäljendamiseks, sisutuks sõnamänguks. Ta ei vaevu kaasa mõtlema, kuna ta adub, et pole mõtet, mida kaasa mõtelda, et pole, kellega kaasa mõtelda. Sisulise mõtlejana ei käsita ta teksti lihtsalt tekstina, vaid kellegi tekstina. Tekst üritab väljendada kellegi sisulist mõtet, muidu ta polegi tekst. Ohver mõtleb sisuliselt kaasa vaid juhul, kui ta usub, et keegi on neid mõtteid juba ees mõtelnud. Sest tema arvates sõnad ei räägi iseenda eest. Ta peab tajuma teksti nähtamatut aurat, talle peab jääma illusioon, et objektid, milleni tekst juhatab, on kellegi teadvuses juba eksisteerinud, et teadvustasand, milleni ta kerkiks, on kellegi poolt juba saavutatud. Sest teksti lugedes otsib ta abstraktset "mina", millega ühilduda, mida mõista, millega end samastada. Sest haarates autori objekte, haarab ta ühtlasi autori subjekti, autori "mina". Ning kui objektid on spekulatiivsed, peab ka autori "mina" seda olema: siin ei tohi "inimese lõhna" juures olla, mida taiplik metsloom kohe haistaks ja väldiks püünist. Autor peab näima ehtsa filosoofina.

Probleemiks on seega, kuidas kirjutada ehtsat filosoofilist teksti, ise filosoferimata; kuidas luua veenvat tege-likkuse illusiooni, seda tegelikkust ise läbi elamata; kuidas luua ehtne "mina" ise see olemata – kuidas ehtne filosoofiline süsteem pelgalt maha mängida. Peame olema näitlejad, kes veenvalt mängivad hullu, ise hullumata, sest meie peame rollist väljuma, lavalt maha astuma, ja oma näidendiga ajama hulluks teised, nii et nad teatrist enam ei lahkuku.

E. A. Poe probleemid on meie probleemid.

Vaid väga karastatud vaim suudab kirjutada säärast teksti. Peab olema läbinud rikkalikult ohtlikke lõkse filosoofias. Peab olema mehistanud filosoofia tormistel meredel. Vilunud teadvus aimab juba eemalt, milline esmapilgul loomulikuna tunduv küsimuseasetus lootusetusse sohu viib, sohu, millest enam tagasi ei tulda. Sest kes on filosoofiliste meditatsioonide käigus hullumeelsuse piiril viibinud ning ikkagi suutnud igapäevase terve mõistuse pinnale naasta, oskab juba vältida karisid. Ta teab, millises situatsioonis ei tohi kahelda milles, vaid tuleb kõhklematult tegutseda, kuna vastav kahtlus osutuks saatuslikuks, oleks pöördumatu, parandamatu viga. Vaim ei naaseks enam iial inimliku mõistuse radadele. Kukkumata kaks korda samasse auku, oskab paadunud filosoof ometi õelalt ja salakavalalt meelitada teisi augu äärel. Ta on Sussanin filosoofiliste meditatsioonide ääretus soos, juhata des algajaid kogematumuid üliandekaid filosoofe metafüüsika porilaugastesse, milledest puudub väljapääs ja tagasitee.

Raske on lugeda teksti, seda mõistmata. Veelgi raskem, aga ka ohtlikum, on lugeda filosoofilist teksti seda mõistes. Mõnede tekstide puhul, nagu õeldud, tähendab mõistmine mõistja vaimset kollapsit. Ent kõige raskem on lugeda teksti, seda mõistes, samas hoidudes seda mõistmast. Sest vääratus ei tähenda siin mitte mõistmise kadumist, vaid mõistuse enda kadumist. Ja ainult nõnda võime õppida tundma ohvrit tema tekstide kaudu, samuti suvalisi filosoofilisi tekste kui meie relvaarsenali. Mõistmine on vajalik, et suuta kirjutada hüpnootilist teksti. Mõistmisest hoidumine on enesekaitse, väljatõrjumine – vältimaks ise hüpnoosi alla langemist. Meie alateadvus peab olema tekstist ekraaneeritud. Peame suutma endal välja arendada mitmekihilise alateadvuse. Teksti mõistmine tohib ainult proviisorne olla. Analoogiliselt analüüsib maletaja oma vastaste partiisid, võtmata omaks nende mõtlemisstiili.

Tundub, et Heidegger ja Husserl langesid mõlemad preventiivse löögi alla. See seletaks, miks nad ei kirjutanud lühidalt, täpselt, tabavalt.

Kirjeldatud teel varitsevad meid tõsi sed ohud. Seda illustreerib järgmine ilmekas vahejuhtum.

Hiljuti kirjutasin artiklit pealkirjaga "Filosoofiline meditatsioon kui telepaatia ning metempsühhoos". Selle artikliga lootsin ruineerida ühe noore andeka filosoofi, kes oli tähelepanu äratanud ohtliku traktaadiga "Mentaalsest". Manipuleerisin leidlikult terminitega "mina", "kvantmehhaanikaline superpositsioon", "EPR-paradoks". Kirjutasin "mina" "segaseisundeist" ning laitsin psühhiaatreid, kes skisofreeniasse eelarva-

muslikult suhtuvad. Argumenteerisin, et kui skisofreenia oleks haigus, siis peaks ka kaksikuid ootav naine "haige" olema, samuti, et pole selge, kumb kahest "minast" ühes kehas siis õieti ravi vajab. Viitasin juriidilisele paradoksile: kui üks "mina" on sooritanud kuriteo, ei tohi selle eest karistada ka teist. Olin just jõudnud puändini ning seadnud lugejale üles halastamatu lõksu valemiga

"mima" = "mina" + "tema", mõtiskledes, ega tekst mulle endale peegeldusena ei mõju, kui kuulsin kummalist heli – nagu oleks kelluke helisenud. See häiritus nähtavasti saigi saatuslikuks, sest kaotasin valvsuse ja kogemata mõistsin enda poolt kirjutatud teksti.

Edasisest ei mäleta ma enam midagi. Arvatavasti kaotasin teadvuse.

Kui ma end jälle "leidsin", asetsesin kogunisti tänaval ning ostsin kioskist sigarette. Tõttasin koju. Paberid olid laual segamini, pastapliiats maha kukunud, tool põrandal kummuli; kõige nähtavama koha peal, teiste paberite peal, aga lebas kärisenud paberileht, millele oli minu, kuigi kummaliselt vilutuse käekirjaga, kirjutatud: "Sokratese apoloogia on ühtlasi filosoofia apoloogia. Inimkond on filosoofia ning filosoofide üle juba kohut mõistnud. Siit edasi pole enam kusagile minna. Kõik ülejäänud on eklektika. Ka Platoni teosed. Naaskem eelsokraatikute juurde, nagu õpetas Heidegger. Huvitav oleks teada, kuhu ma jälle oma sandaalid olen kaotanud? Sündisin kaks päeva pärast muusik Stuardi surma. Kunagi olin Egiptuse vaarao. Ma olen juba kümme tuhat aastat vana. Ausalt öeldes hakkab juba ära tüütama. Igav on. Varsti olen

nii tark, et mul pole enam kellegagi rääkida. Tunnen end üksikuna. Lendan Pariisi ja New Yorgi vahet – igavusest. "Kalevipoja" kirjutasin juua täis peaga. Kafka meeldib mulle ka. Ma abiellun Rootsi kuningannaga."

Ma ei kommenteeri seda teksti.

Ilmselgesti olin olnud lausa lauka serva peal. Ime, et pääsesin. Sellest ajast saati vaevavad mind kummalised peavalud. Küllap lõin end ära. Aga see neetud artikkel jäigi mul pooleli.

Ent olen oma uurimustes ka märgatavat edu saavutanud. – Mõni aeg tagasi sattus psühhiaatrikliinikusse (loe: ontoloogilise terroriorganisatsiooni küüsi) paljutöotav filosoof, kes oli lugenud minu artiklit, mille kirjutasin vastukajana tema mõtisklustele surmajärgsest elust.

Millegipärast närib mind kahtlus. Midagi on selles loos valesti, ent ma ei suuda enam umbsõlme harutada. Ma pole kindel, kas ma ei pannud – enda teadmata – sellesse artiklisse väga palju ennast. Artikkel on filosoofilistes ringkondades huvi äratanud. Äkki ohver, lugenud minu artiklit, sattus minuga telepaatilisse kontakti ja ma ruineerisin ta hoopiski oma isiksusega, mitte artikliga?

Prooviks olen kirjutanud mõned pomm-artiklid teatud ohvrite aadressil ning jätnud need lausahtlisse lebama. Põnevusega ootan nüüd teateid ohvrite saatusest. Tahan kontrollida oma hüpoteesi filosoofilise teksti maagilisest kaugmõjust. Alati olen raamatukogude juures peapööritust tundnud.

Oma järgmiste töödega võtan sihikule mõne korüfee.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

16. loeng

Väliseesti modernism IV: ristlaine

Väliseesti kirjanduse esimene laine lõi lihtsa ja selge ehitusega, keskendatud ja autoritaarse kultuurimudeli, millel oli üks hierarhia ja üks tipp. 1950. aastate lõpust hakkab tõusma sellele ristlaine, mis saavutab oma harja 60. aastate teisel poolel ja 70ndate algul ning hakkab siis kiiresti vaibuma. Selles loengus vaatlemegi olulisemaid autoreid, keda võiks siduda nii selle ristlaine kui ka modernismiga. Neid nimesid pole just palju: Ilmar Jaks, Helga Nõu, Enn Nõu, Arno Vihalemm?, Ilona Laaman?, Urve Karuks, Ivar Ivask, Aarand Roos, Ilmar Mikiver.

Luule

Väliseesti luule esimese perioodi olemuse määrasid modernismi tulek ja luuletajate põhipõlve parimad kogud. Selle perioodi tipp oli 50ndate lõpus ja esimene laine hakkas taanduma 60ndate I poolel, mil paljud kesksed autorid lõpetasid või pidasid pausi. 60ndate keskelt tuleb uus tõusuaeg, mis kestab ka 70ndate esimese poole: tulevad uued luuletajad ning ka vahepeal vaikinud vanad alustavad taas. Olulised vanad nimed on Kangro ja Lepik, rootsieesti

uutest luuletajatest on tähtsad Arno Vihalemm ja Ilona Laaman, ameerikaestlastest Ivar Ivask ja Urve Karuks.

Arno Vihalemm

Arbujate põlvkonnakaaslane Vihalemm alustab kõrgkunstilise arbujana ning muutub väga tugevasti 50ndate teisel poolel. Tema tippaeg on kuni 60ndate keskpaigani, seega tegelikult vanema põlvega samaaegne: "Marionetid" 1958 (luule + graafika), "Consolationes" 1961 ja tippkogu "Tsoo-loogia" 1966. Tema olulised jooned on kokkuvõtavad väheste märksõnade alla:

- * "madalad" ained (kirjavahemärgid, loomad);
- * kirjapildi muutmine luule koostisosaks, vaatamisluule, tekstide ja piltide sidumine;
- * allusioonirohkus;
- * epigrammilisus;
- * kurb ja kibe eneseiroonia ning nostalgia;
- * burleskne koomika, vulgarismid, lärmakas lõbusus;
- * eri stiilide, kõrge ja madala segamine;
- * lapselikud keelemängud.

Vihalemma suhe luulega on oluliselt teistsugune kui modernismil. Kõige olulisem: Vihalemmal puudub see tõsine ja püha suhe teksti ja keelega, mis on üldine sümbolismis ja modernismis, dada välja arvatud. Vihalemm mängib ja põrgatab selles mängus kokku kõige erinevamaid asju. Selliselt paigutub ta servapidi samasse maailma, kus on 50ndate lõpu Laaban oma Rroosiga, kuid nende toon on täiesti erinev. Laaban on punnitavalt tõsine isegi oma naljades, Vihalemm mitte. Vihalemma on kerge paigutada väga mitmele taustale. Mitmed on kõnelnud naivismist või dadast. Oluline on olnud ka väide, et Vihalemm on alati kuidagi hiljaks jäänud, juba oma debüüdist alates. Ka Jar Pruul aga on rääkinud ühes oma ettekandes postmodernismist, mis teeb Vihalemmast hoopis eelkäija. Igal juhul ei sobi ta kuidagi omasse põlvkonda.

Mulle tundub, et need väited on ühendatavad, kui vaadelda Vihalemma rohkem kunsti, mitte kirjanduse taustal. Selliselt paigutub ta üsna selgelt modernismi irdharusse, mille alguses on dada ja Duchamp'i peldikupott ning mis liigub üle 60ndate popkunsti, konkreetse luule, *Fluxus*'e jm suundade, mis seovad teksti ja pilti, kõrget ja madalat, tõe poolest postmodernismi. Kuigi veel olulisem on see, et selline suhe kirjandussituatsiooniga on Vihalemma vaba ja loomulik olek. Ja see märksõna seostab Vihalemma üsna otseselt 60ndate maailmamurranguga.

Ilona Laaman

Rootsielesti luuletajate noorema põlve ainus oluline nimi on Ilona Laaman, kes debüteeris raamatuga 1970 ning on olnud vähekirjutaja. Tema seosed modernismiga on üsna haprad. Laamanist kõneldes on kasutatud mõningaid üha korduvaid märksõnu:

- * kogu tema luule on illusioon, et elul on mõte (H. Eller);

- * väikese inimese loomuliku elu ja surma luule;

- * näivuse ja olemuse vahekorra analüüs ning sellega koos käiv võimutrots, protest, kaksikmoraali üle ironiseerimine;

- * terav intellektuaalne hinnang;

- * paradoksaalne mõtlemisviis ja absurdini ulatuv mängulust;

- * lihtne esitusviis;

- * ootamatud assotsiatsioonid ja puändid;

- * konkreetne ja täpne reaalsusest pärit detailidega luulepilt;

- * kerge ja õhuline toon;

- * iroonia;

- * omapärane lauseehitus (mis tegelikult on tugevalt suulise kõne lause).

Minu jaoks seostub Laaman oma luules üsnagi tugevalt Vihalemmaga, kuigi Laaman ei lähe kunagi nii kaugele klassikalisest hea luule ideaalist. Neid ühendab eelkõige kergus toonis ja mäng. Neid ühendab 60ndate maailm, mis Vihalemmal on küll eelkõige tema suhe 60ndate kunsti ja kirjanduse maailmaga, Laamanil aga pigem sama aja maailmapilt selgete noorte- ja kontrakultuuri märkidega. Ja veel üks oluline joon, mis ühendab Vihalemma kirjapildimängu ja Laamani suulise spontaan-

se kõne süntaksi: arusaamine kõne ja kirja, kõneteksti ja paberil oleva kirjateksti erinevustest ning nende erinevuste ärakasutamine. Laamani tähtsaim erinevus Vihalemast on pigem luuletaja isiksuse erinevus: pehmus, rämeduse puudumine.

Ameerikaesti kirjandus on tavaliselt olnud traditsiooniline. Sellest tõusevad esile kaks olulist luuletajat, kes liiguvad teist teed: Ivar Ivask ja Urve Karuks.

Ivar Ivask

Ivask kuulub vanuselt pagulaste üsna hõredasse vahepõlve (sündinud 1927), kes sattus välismaale puberteedieas, käis keskkoolis ja ülikoolis eelkõige välismaal, kel jäi sõjas käimata ja kes ei leidnud endale kuidagi kohta pagulas-kultuuris. Samas on Ivask koos Laabaniiga ainus eesti kirjanikest, kes on liikunud rahvusvahelises moodsa kirjanduse kõrgseltskonnas. Ivask kirjutas palju alates 60ndate keskpaigast, kuid parimad kogud on alles 80ndate "Verandaraamat" (1981) ja "Tänusõnu" (1987). Ivask on klassikaline internatsionaalne modernist ja lääne intellektuaal, kelle päris koduks vaimuilm. Tema vaimseks isaks on peetud Guilléni, mõjutajate sekka arvatud veel Rilke, Mallarmé, Haavikko, Elitis. Kuid mitme kultuuri ristil kasvanud Ivaskile on vägagi tähtsad olnud ka rahvusliku identiteedi otsingud ning tema luulet läbivaks teemaks on olnud perekonna, sugukonna lugu. Ja selliselt on leitud, et ta oli esimene, kes leidis pagulusest midagi positiivset: kodumaa (Jüri Talvet).

Sisujooni:

* elu ja surm, avatus elu maagiale, kõiksusele, vabadusele;

* liikumine kõrgustes oleva tõeluse poole, suurte filosoofiliste abstraktsioonide poole;

* tavalise, loomuliku ja loodusliku ritualiseerimine ja filosoofiliseks tegemine.

Vormijooni:

* vabavärss;

* napp, täpne ja vihjav sõnastus, lihtsuse poeetika;

* intellektuaalne ja jahe stiil;

* poundilik pildiluule: üks pilt, mis annab lugejale tõuke;

* eesti keel ja selle võimalused kui omaette eesmärk.

Urve Karuks

Karuksi põhiline kirjutamisaeg oli 60ndate teisest poolest 70ndate esimese pooleni. Kuigi ka tema tekstid on vormilt seostatavad klassikalise modernismiga, erineb ta Ivaskist nii oma hoiakute kui keele poolest kardinaalselt. Karuksi puhul saame kõnelda väga tugevatest seostest 60ndate aastate ameerika kontrakultuuri ja kodueesti uue põlvkonna luulega, eelkõige Paul-Eerik Rummoga.

Sisujooni:

* iseoleku ja omaelu luule: inimesel peab olema õigus elada, nagu tema tahab ("käin kätuli kui tahan");

* eksistentsialismile lähedane maailmavaade;

* protest konventsioonide vastu, väikekodanliku meelega naeruvääristamine;

* vahe intellekt;

* globaalprobleemid;

* ürgne loodustung ja liikumine alg-elementide, lihtsuse, ehtsuse, loomulikuse poole;

* traagiline tagasi- või väljapääsmatuse tunne, hiljem masendus, ükskõiksus ja äng.

Vormijooni:

* vabavärss;

* räme sõnastus, trotslikkus, iroonia, sarkasm, künism, veidi huumorit;

* keerukas keel, uudissõnad, släng ja originaalsed metafoorid;

* rahvalaulu keelt ja intonatsioone.

Nagu näha, on ristlaine kesksed luuletajad omavahel vägagi erinevad. Rootsieesti luuletajad ei ole Kangro või Lepiku modernismi järelkäijad: Viha-lemm ja Laaman astuvad hoopis teisele teele. Ameerikaeesti paari võime küll paigutada klassikalise modernismi kiiluvette. Kuid puhtalt sobib neist modernismi kirjandussituatsiooni üksnes Ivask. Ülejäänuid ühendab hoopis selgemalt 60ndate aastate kontrakultuuri vaim ja vaba ning loomulik suhe luulega.

Kes veel ristlaine luuletajaist meie teema seisukohalt arvesse tuleksid? Siult modernist, vormilt arbuja (Arne Merilai valem) ja lisaks psühhoanalüütiline Ivar Grünthal? Punnitav kõlaeksperimentaator Aarand Roos? Veidi graafilisi eksperimente ja neologismiar-mastust Karin Saarsenilt? Ilmar Mikiveri sürrealismihetk? Nende osa modernistlikus luulesituatsioonis on siiski väike.

Proosa

Väliseesti proosas on modernismi kokkuvõttes vähem kui luules. Kuna aga ka 60ndatel tõusnud proosakirjutajaid on üldse väga vähe, siis võib proosaautori-te nooremata põlve pidada modernis-mist tugevasti mõjutatuks. Modernis-miga seotud autorid piirduvad rootsi-estti kirjandusega, kesksed nimed on Ilmar Jaks ja Helga Nõu.

Ilmar Jaks

Jaks kuulub tegelikult sünniaastalt vanemasse sugupõlve (1923) ja soome-poiste hulka. Tema debüütraamatki ilmus 1949. Kuid kirjandusse tuli ta tõsiselt 50ndate teisel poolel klassikali-se modernismi võtmes. Seega tegelikult jõudis ta modernismini üsna üheaegselt nt Kangroga. Kuid ta on jäänud kõrvale kirjanduse keskmest, ilmselt tänu mittekuulumisele seltskonda ja ka tänu oma modernismi radikaalsusele. Ehk sellegi tõttu, et tema põhižanr novell ei ole kunagi olnud suure lugejaskonna huviaineks.

Meile olulisi märksõnu:

* iroonia ja satiir (ka paguluse pihta);

* elu kui episoodide rida, tekstis puudub süžeeiline arendus, on vaid rida välkvõtteid;

* reaalsus ja kujutus segunevad;

* läbi-segi mälupilt eri aegadest, sise-monoloog;

* triviaalfraaside kuhjamine;

* kõrvalehüpped, kommentaarid;

* ekspressiivne keelekasutus (kordused, lühike lause).

Helga Nõu

Helga Nõu viljakaim aeg jäi 60ndate teise poolde ja 70ndate algusesse. Temas ühineb 60ndate ülemaailmne põlvkonnakonflikt ja noorte toodud murrang rootsieesti pagulasmaailma sisekonfliktidega. Ka kuulub ta nende hulka, kes on seotud koduleesti noore kirjandusega, eriti oluline on ta dialoog Undi varase proosaga.

Sisujooni:

* armastus;

* lapsepõlveta põlvkonna lood, oma juurte otsimine;

* põlvkonnaprobleemid, teadlik protest vanapõlve kivistunud maailmavaste vastu;

* pagulaste traditsiooniliste hoiakute skeptiline käsitlemine: eestlus on saanud elamisele takistuseks, see ei sobi ei Rootsi ega sotsialistlikku Eestisse;

* teadlik õrritamine.

Vormijooni:

* juhuse suur osa;

* sisemonoloog;

* tõsielu ja unenäod segamini, reaalsus ja kujutluslik segi;

* kohati absurdid;

* skepsis, ironia;

* ekspressiivne tekst, kuhjuvad sündmused, inimesed, tempod;

* kollaaž.

Mida veel? Enn Nõu radikaalsed vaa-
ted ja eksperimendid? Karl Rumori
ekspressionismi ja maagilist realismi
meelde tuletav "Krutsifiks"? Aarand
Roosi grotesk ja absurd, milles kohati
tundub, et ta eesti keel laguneb kohe
koost? Protsessis jäävad nad kõrvali-
seks. Ristlaine proosaautorid on vormi
poolest klassikalised modernistid. Sisus

tuleb just Nõudega sisse ka 60ndate
aastate noorte radikaalne uus maailm.

Mida saab öelda kokkuvõt- teks?

Esiteks, modernism jääb väliseesti kir-
janduses väikese rühma erijooneks, ta ei
saa kunagi keskseks ja määravaks para-
digmaks. Varasem põlv, rahvusmoder-
nistid, paigutab vähemalt ennast ise
kirjanduskaanonis keskele positsioonile,
ristlaine autorid aga jäävad ka seal
perifeeriasse. 60ndate modernistlik
rühm jääb väikeseks, kirjutab harva
ning jääb ka viimaseks väliseesti kirjan-
duspõlvteks.

Tõsi, 60ndate teisel poolel on väliseesti kirjandussituatsioonis hetk, mil võime ehk kõnelda modernistlikust kirjandussituatsioonist analoogiliselt 1919. aastaga: hulk üksteisega vaidlevaid mõtlemis- ja tekstitegemissuundi on kõrvuti (vanad ja noored, modernism ja realism, rahvuslik ja individuaalne, pagulasideoloogia ja *contra*, kas suhelda Kodu-Eestiga või mitte, jne). Kuid see hetk jääb õhku rippuma, õiget vaidlust ei sünni ning ristlaine vaibub aeglaselt ega suuda muuta vanema põlve traditsionalistide kirjandussuhet.

(Minu arust on kena näide sellest Ivar Ivaski ja Ants Orase põgus vaidlus 1965/66. See saab alguse Ivaski väitest, et väliseesti luule on jäänud kaugele maha Euroopa arengutest ning et seda pole kuigivõrd puudutanud Euroopa ekspressionismijärgne modernism, eriti sürrealism, vaid tema keskseks paradig-
maks on jäänud arbujalik uusümbolism/uusklassitsism ja arbujaate ideoloog

Oras on jäänud endiselt selle uussümbolismi lipukandjaks. Vastuseks analüüsib Oras Ivaski luulet ning leiab, et selle nimetuseks sobib imażistlik impressionism ja et seega ka Ivask ise pole saanud kaugemale Elioti, Poundi jt saandialgusekogemusest. Kuid asja tipp on minu arust selles, et Oras keeldub pidamast seda modernismiks!

Teiseks, olulisim kirjanduse muutja ja ristlaine kirjanikke omavahel ühendav mõjur on murrang 60ndate maailmas, mille lähtekohaks pole enam Euroopa, vaid Ameerika ning mida kokkuvõtvalt iseloomustavad sellised märksõnad nagu kontrakultuur, põlvkondade konflikt, üksikisiku vabaduse ja sõltumatus ideaal, maskide maharebimine, lihtsus ja loomulikkus. Vägagi erinevaid 60. aastate väliseesti autoreid ühendavad sellised märksõnad nagu:

- * armastus ja seks;
- * põlvkonnaprobleemid;
- * idealism;
- * globaalprobleemid, ülerahvuslus ja ühise pere tunne, avatud ühiskonna vaim ning isiklik elu, omaenese vabadus (*contra* rahvuse- ja riigikeskus);
- * loomulikkuse/looduslikkuse ja lihtsuse ihalus (hipifilosoofia);
- * protest kaksikmoraali ja väikekodanluse vastu;
- * teravad hoiakud, uus radikalism;
- * rämedus, trots.

Muutused maailmas muudavad pagulaste nooremat põlve ja toovad kaasa ka muutustevajaduse pagulasühiskonnas. Seal aga murret ei toimu. Põhihoovus matab ristlaine ja peatselt, 70ndate alguses, muutub ka suur maailm: raha ja võim matavad enda alla kuldsete kuuekümnendate vaimukeskse idealis-

mi. Ja need on ilmselt olulisteks põhjusteks, miks noorema põlve loomingus ongi vaid üks viljakas tippaeg: 60ndate teine pool ja 70ndate algus.

Kolmandaks, 60ndad lisasid väga vähe modernistlikke eksperimente, st avangardismi. Ja need vähesedki jäid üsna punnitatuks ja mõjutuks (nagu Aarand Roos või Enn Nõu, aga ka Kalju Lepiku mõned pildimängud). Osa nooremast põlvest ja neist autoritest, kes tulevad hilisdebütantidena 50ndate lõpust, võtab omaks klassikalise modernismivormi või siis Vihalemma- ja Laamani-taoliselt mingi muu, kuid klassikalisesest eesti kirjanduskaanonist erineva suhte kirjandusega.

Seega võib öelda, et uuele põlvele on põhiline ja loomulik mitterealistlik ja mitesümbolistlik kirjandussuhe. Eriti luules. Ja see eesti kirjanduse klassikalisesest kaanonist väljasaamine on tähtis murrang.

Teine tähtis muutus on see, et inimese isiksus, tema individuaalne suundumus määrab tema valikud. Loomulikud jooned tulevad välja. Modernism pole enam koolkondlik või rühmituslik nähtus, rahvuskirjanduse klassikaline kaanon pole enam kohustuslik ideaal. Kaob ka selge rahvuspoliitilisus, tegu pole enam rahvusmodernismiga. Vastupidi, sellele ajale ja noorele põlvele on oluline oma juurte, oma rahvusliku identiteedi otsimine. Noorem põlv peab end alles määratlema. Osa autoreid liigub ülerahvuslikust maailmast rahvuse poole (Ivask), osa valib kõikuva marginaali seisundi.

60ndate proosavalem on lihtne: sisus on uueks jooneks 60ndate noortemaailma probleemid, vormis jätkub klassi-

kaline modernism (sisemonoloog, kõrvalepõikeid ja kommentaare, fragmentaarsus, reaalse ja irreaalse piiri kadumine, ekspressiivne keelekasutus, juhuse suur osa jne).

Luules on muutused suuremad ja palju olulisemad. Kõige tähtsam on, et eesti klassikalise luuleideaali mõned alustalad hakkavad murenema:

* kõrge ja püha luule kõrvale tuleb madal, räme, argine luule (Kodu-Eestis oli sellal avaldatav luule vägagi tõsine, Paul-Eerik Rummo nt avaldas oma teistsugused tekstid alles 20 aastat hiljem);

* taas kord pakutakse keelemänge ning seekord enam ja põhjalikumaid (kirjapildiluulet, argikeelt, suulist kõnet ja slängi, eesti keele ja tema ajaloo võimaluste läbimängimist).

Lisaks neli olulist muutust:

- * napp sõnastus, lihtsuse poeetika;
- * vabavärsi üldistumine (ka Lepikul ja Kangrol);
- * tuleb rahvaluule kõlasid ja rütmi;

* kerge toon, koomika ja lõbusus, aga ka iroonia, satiir.

Need muutused osutavad, et väliseesti luule uuendused erinesid siiski oluliselt kodueesti selle aja pühadest ja kõrgetest sõnakatedraalidest. Ja et needsamad olulised uuendused jõudsid kodueesti luulesse paljuski 70ndatel.

Samas on need muutused taas ühendatavad ameerika luule ja kontrakultuuri suundumustega. Mõlemast tuleb rämedust ja argikeelsust, lihtsust, kõnelisust, protestimeelt, tänavaluulet. Kuid vaikselt saab juba vihjata ka nende suundade seostele postmodernismiga. (Rootsiesestlaste rootsi kirjanduse poolsest taustast pole ma sõnagi rääkinud. Seal saadav pilt võib mu pakutud skeemi muuta. Kuid kahjuks pole nende ülevaadete seas, mis minu keeltele on kättesaadavad, leidunud sellist, mida tausta loomiseks kasutada. Ehk lisab oma arvamused siia mõni rootsieesti kirjanik või uurija?)

MEIE INTERVJUU

Vestlus Talis Bachmanniga

Imagoloogia! Kes mõtles esimesena välja selle oivalise neologismi? Kas mina või Paul? Milan Kundera¹

"Olla midagi väärt ja teada, kuidas seda välja näidata, on olla kahekordselt midagi väärt," tsiteerib Talis Bachmann hispaania munka Baltasar Graciáni, arendades Vikerkaar intervjuus teemat *image*'i kujundamisest.

Talis Bachmann on Tartu Ülikooli haridusega psühholoog, ta läbis samas Tartu Ülikoolis teadusliku karjääri astmed assistendist professorini ja valiti 1992. aastal Tallinna Pedagoogikaülikooli rektoriks.

Talis Bachmanni teadustööd ja loengud nägemistaju, tähelepanu, kognitiivpsühholoogia ja neuroteaduste alal on tuntud ja tunnustatud kogu Euroopas ja Ameerikaski.

Eesti keeles ilmus Talis Bachmannilt viimati 1994. aastal AS-i Kontuur Disain väljaandel mahukas ja põhjalik käsiraamat "Reklaamipsühholoogia". Ja olgugi et *image*'i kujundamine ning sellega lahutamatu seotud reklaam pole tema pärisala (välismaised kolleegid ei teagi, et ta sellega tegeleb), küsime Talis Bachmannilt, mitmekülgset teadlaselt ja musikaalselt inimeselt, mis on õieti

imagoloogia? Kas on olemas sellenimeline teadus?

Rahvusvahelises erialases nomenklatuuris selline teadus puudub. Mõistet *imagoloogia* kasutatakse aga laialt *image*'iga seoses. Kuid see on juba teine asi. Mõistet *image* pruugitakse teatavasti reklaamiteoorias, politoloogias, massiteabeleviotsioloogias, žurnalistikas ja mingi kandi pealt puutuvad psühholoogia ja semiootikagi *image*'inähtusega kokku. Ja ilmselt ka esteetika. *Image* on selline elukas, mille puuri ees on päris palju rahvast. Ta on niisugune atraktiivne, kirju, triibuline, pisut ähvardav ja pisut salapärane. Kuid *image*'i loomise eesmärgid on üsna kalkuleeritud. Võimsamates riikides töötavad *image*'i väljatöötamise, korrigeerimise, vana *image*'i hävitamise ja uue loomise nimel terved instituudid. Ehkki on teada, et olemasoleva *image*'i hävitamine ja uue loomine on kõige raskem ülesanne. Samas pole kuigi keeruline täiesti tühja koha pealt *image*'it luua või seda pisut korrigeerida. *Image* on väga lähedalt müüdiga seotud. Kui *image* on tiiger, siis müüt on näiteks must panter.

Image on sama vana nähtus kui inimkond.

Kuidas Te kommenteerite teadlikku *image*'i kujundamist Eesti poliitilisel maastikul?

¹ Vt M. Kundera, Surematu (Katkendeid romaanist). Vikerkaar 1995, nr 5–6, lk 42.

3–4 aastat tagasi tegelesid sellega teadlikult väga-väga üksikud. Nüüd kujundatakse *image*'it küll teadlikult, meeskonnaga, ja selle pealt teenivad firmad, konsultandid ning käsiraamatute kirjutajad. *Image*'i kujundamine on muutunud professionaalsemaks.

Mulle kui eraisikule ülespaisutatud *image*'i kujundamine ei meeldi. Inimesel on muresid niigi, et moraalinormidega ja oma tööga hakkama saada. See kõik eeldab refleksiooni ja enesekontrolli. Seegi on juba metatase, kõrvalt või ülevalt vaatamine. Ja kui tekib veel üks metatase, st kui peab kogu aeg mõtlema, kuidas ma välja paistan, millise nurga all mul lipsusõlm on jne, muutub kõik liiga teadlikuks, inimkond kujuneb siis ehk liiga nartsissistlikuks. Kui vaatame inimkonna päris suuri tippe, siis paljudel neist on *image* juba loomupäraselt kujunenud. Jälgitakse võib-olla seda, mis loomuldasa on olemas. Poliitikas on võib-olla teadlikkust rohkem kui suurte kunstnike ja teadlaste puhul. Ehkki – kui ma mõtlema hakkas, siis Albert Einsteini või Salvador Dalí *image*'id on niivõrd isikupärased ja tunduvad nii viimistletuina, et isegi siin võib leida teadlikku taotlust. Nii sugusel puhul meenuvad Baltasar Graciáni sõnad, millega ma lõpetasin oma reklaamiraamatu: "Olla midagi väärt ja teada, kuidas seda välja näidata, on olla kahekordselt midagi väärt."

Võib-olla ongi küsimus selles, et need inimesed, kelle saavutustepagas on selline, et nad ei pea kunstlikult oma *image*'isse midagi lisama või illusioone tekitama, on lihtsalt osavamad oma *image*'it kujundama, kuna materjal on olemas ja teiste suhtumise kaudu on

neile juba ette antud, mida arendada. Nii et *image*'i kujundamise küsimus on väga huvitav ja siin valmis vastuseid ei ole. Ja seda on keeruline uurida – kes tuleb ütlema, et ta teeb parema mulje jätmiseks teadlikult üht või teist. See ettevaatus on ju maast madalast kultuuri ja *superego* kaudu inimesse sisse istutatud.

Kui nüüd küsimuse juurde tagasi tulla, siis seda võib küll öelda, et teadlik suhtumine *image*'isse on Eestis kõvasti kasvanud, võtnud kentsakaid ja häirivaidki vorme. Kuid *image*'i kujundamine ja hoidmine käib arenenud riikides ühiskondliku elu juurde.

Meie näeme oma juhte liiga lähedalt, võrreldes Ameerika või Inglismaaga. Liiga tihti võib üks või teine eestlane mõne kõrges riigiametis töötava avaliku tegelase kohta öelda – ma ei saa teda tõsiselt võtta, ta oli ikka koolis nii nõme.

Jah, see ongi üks väga põnev dimensioon. Eestis on tõesti eriti raske *image*'it üles ehitada. Maskeerida ja varjata on siin hoopis keerulisem, kohati võimatu. Teooriaga ütleb, et *image* võib olla kandjale hävitav, kui ta läheb vastuollu *image*'i tajujate teiste tunnetusühikutega, mis sisaldavad kindlat vastupidist teadmist. *Image*'i taotlus muutub siis iseenese vastandiks. Püüded vägisi musta valgeks teha, hundist lammast või lambast hunti teha on nurjumisele määratud. Eriti väikeses ühiskonnas, nagu Eesti seda on.

Sotsiaalpsühholoogide uurimustest teame siiski, et piisavalt tugeva sotsiaalse surve all on võimalik ühte inimest,

kes peab kümne vastu grupis oma arvamust avaldama, panna tunni aja jooksul oma arvamust muutma. Nii et kui poliitilise *image*'i kampaaniaid kujundatakse järjekindlalt, paljude autoriteetsete isikute poolt meediamassaaži näol, siis ta hakkab mõjuma ja inimesed on üsna kaitsetud.

Paljudki tõsiteadlased kasutavad oma vabamates käsitlustes 80% ja 20% reeglit. 80% tööd tehakse ära 20% inimeste poolt. 80% tööd tehakse ära 20% tööaja jooksul, 80% inimestest allub teistele ja teeb seda, mida teised ette panevad, 20% on võimelised ise tegema; 80% ei suuda vastu seista ühisarvamusele, 20% suudavad oma sõltumatu arvamuse säilitada. Ei ole võimatu, et midagi taolist võib kehtida hoiakutes ja suhtumistes – 20% inimestest on sõltumatud, 80% on küllaltki manipuleeritavad. See tähendab, et muutuste ajastutel, mil muutuma peaksid ka hoiakud ja seisukohad, on tegelikult muutusi väga raske läbi viia, sest enamus ei muuda oma suhtumisi. Sellistel aegadel omandab see 20% suurema tähtsuse.

Image on siis mõeldud 80% jaoks.

Ilma 80%-lise massi energiata ei saa muutusi läbi viia, asi on selles, kuidas energiat rakendada. Muutused konstrueeritakse nende arhitektide poolt, kes on 20% hulgas, kuid ilma energiata nad ei realiseeru kunagi. Tark poliitik on see, kes oma tegevuses ja *image*'i üle valvamises oskab diferentseerida neid grupeeringuid, millest ma äsja rääkisin. Ja nii tobe kui see ka ei ole – kõik need vanad tüüpilised sajandeid läbiproovitud populaarsuse võitmise vahendid ik-

kagi töötavad: ole optimistlik, näita ennast palju rahvale ja meedias, puutu kokku tavalise inimesega, ütle mõni hea sõna vanuritele ja lastele. 80% hulgas töötab niisugune mudel. 20% hulgas on vaja aga ideid välja pakkuda, kindlalt muutusi läbi viia, põhjendatult argumenteerida. Muutusi peaks tark poliitik rüütama püsiväärtuste kaitsmise ja arendamise rõivasse. *Image* töötab hästi siis, kui ta on vihjeline, mitte kaelamääritava, kui ta seisab koos väikestest nüanssidest, nii et inimene ise teeb järeldusi. Siis ta usub rohkem ja kaitseb rohkem seda, mida *image*'i kandja tahab teda uskumas ja kaitsmas näha. Tugevad *image*'i arendajad on need, kes jätavad järeldused inimeste enda teha.

Image'i teooria ütleb, et *image* pole mitte üksnes vastuvõetav ja tajutav nähtus, vaid ka motivatsioonivaldkonna nähtus. Vastuvõetud ja olemasolev *image* kui tunnetussüsteemi osa motiveerib käitumist, paneb otsima *image*'it toetavat teavet, vältima ja välja tõrjuma sellega vastuolus olevat teavet. Seetõttu on Eestis praegu eriti defitsiitne tasakaalukas, tähelepanelik, usaldusväärne ja objektiivne kommentaator teles, raadios, kirjutavas pressis. Kahjuks on eesti ajakirjanduse kommentaatorite enamikust jäänud mulje, et nad otsivad seda, mis vastab nende endi arvamusele, ja et nad toetavad ja arendavad iseoma mudelit. Mulle tundub, et mõned ajakirjanikud on siiski võimelised mõõnma ka seisukohti, mis neile ei meeldi või mis pole neile karjääri mõttes või majanduslikult kasulikud. Mulle tundub veel, et neis maades, mille eetika on alguse saanud vanaaja rüütellikust eetikast, on tasakaalu rohkem. Meie popsimentaliteedi

puhul, lumpenliku maailmanägemise poolt viimastel kümnenditel rikutud rahva puhul on tasakaalukust muidugi raske leida. Rüütleid ja härrasmehi on väga vähe järele jäänud.

Kui imagoloogia juurde tagasi tulla – on olemas väga lihtne skeem meie poliitilise maastiku ja poliitilise personali analüüsimiseks. Kujutlegem, et teeme nelja-välja-tabeli, võtame kaks telge. Üks on näiteks mingi poliitiline telg – vasak-parem, eilsed-tänased või mis tahes muu telg. See telg on horisontaalne. Võtame teise telje, mis tähistab isiksuse kvaliteeti. Ühes otsas on objektiivsus, tolerantus, ausus, teises otsas kelmus, sulihoiak. Nüüd moodustub kahemõtmeline ruum nelja põhiväljaga, kus tekitavad päris keerulised suhted. Lisaks traditsioonilistele poliitilistele suhetele, mis Eestis on niikuinii väga naljakad, sest siin ei ole määrav niivõrd majanduslik-poliitiline huvi ja väärtused kui võrd sama suurel (ja võib-olla suuremalgi määral) see, kes kellega ühes koolis käis, kes kellega mingis korporatsioonis või ehitusmalevas koos oli, kes kelle sugulas- või tutvuskonda kuulub. Majanduslik-poliitiliste kriteeriumide pilt on lootusetult sassis.

Eesti Vabariik on nii väike, et siin oleks kõige kohasem valitsemisvorm valgustatud monarhia. Kuningas paneks asjad paika ega laseks perekondlik-korporatiivsetel suhetel üle pea kasvada. Selline idee ei realiseeru ilmselt kunagi, kui aga hakata vaatama, kuidas jagunevad eestlaste sümpaatiad riikide suhtes, siis võib loetleda terve hulga maid, mis tunduvad eestlastele meeldivat ja on isegi eeskujuks. Nende hulgas on Jaapan, Norra, Rootsi, Taani, Hol-

land, Suurbritannia. Kõik need riigid on konstitutsioonilised monarhiad. Võib-olla see paralleel on kunstlik, aga midagi siin peitub. Naljaga pooleks pakukingi seetõttu välja, et Eesti oleks õnnelikum, kui siin oleks konstitutsiooniline monarhia valgustatud monarhiga, kelle positiivne *image* vastab tema tegelikele eeldustele ja missioonile.

Kui me aga nüüd vaatame poliitilisi ja isiksuslikke telgi oma nelja-välja-tabelil, siis leiaksime suurepäraseid meeskondi, kui räägiksime poliitilise telje asemel rohkem isiksuslikust teljest. Kui koos töötaksid heade võimete ja isikomadustega juhid, mitte ühesuguste poliitiliste vaadetega juhid.

Kuidas Te iseloomustaksite *image*'i seisukohalt meie riigijuhte ajavahemikus 1986–1991 – Tšernobõli katastroofist Eesti Vabariigini?

Niisugustel murdelistel aegadel võib inimese *image* väga tugevalt ilmnedada või ka väga tugevasti muutuda ja see on muidugi ebateadlikum kui rahulikumat ajal kujundatud *image*.

Mul tuleb selle ajaga seoses näiteks meelde üks seik. Olin augustiputši ajal Venemaal Jaroslavlis, pidasin loenguid. Ühel hetkel tormasid kõik televiisorite juurde, kus esinesid putšistid. See pilt, mis ekraanil avanes, oli imagoloogilises mõttes jube. Paratamatult kannab inimene sellistel puhkudel oma olemust nähtavamal. Ning jälgides teatud survegruppide üritusi ja nende gruppide juhte, valdab meid põlgus ja haletsus. Ühiskond ei tohi hakata tantsima nende inimeste lõa otsas, kes peaksid saama hädaabi, vaesteabi või psühhiaatrilist

abi. Kõigepealt tuleks neile hoopis koolitust anda, kui nad on võimelised õppima. Ent tuleme tagasi Eestisse.

See kõik on tegelikult omaette teema. Ja liiga avameelseks ei tahaks siin minna. Nii et jään konkreetse vastuse võlgu. Räägime parem abstraktselt. Ülikooli õppejõuna olen aastate jooksul võtnud vastu eksameid väga paljudelt üliõpilastelt, kelle hulgas on kümneid ja kümneid praegusaja prominente või muidu tuntud inimesi. Sellest ajast on minu mälus mõnedki sügavalt vastuolulised ja ootamatud asjad, mis jäävad igavesti minu eramõtiskluste teemadeks. Suhteliselt vilunud õppejõule avaneb inimene eksamil mitme külje pealt, sh vaimsete võimete poolest ja selgub ka tema valmidus sulitempudeks. Pooletunnine eksam ja sellele eelnenud aastaringne õppetöö aitab inimest nii palju tundma õppida, et on võimalik esmase *image*'i alla piiluda. Esmane *image* on tavaliselt 80% ulatuses õige ja 20% ulatuses võib ta olla petlik. Nii et õppejõu tähelepanekud lubavad uskuda, et tajumus on küllaltki informatiivne, ja kui see poliitikavalda üle kanda, siis soovitaksin inimestel usaldada oma intuitsiooni, mitte aga retoorikat ja massimeediaga maskeerimist.

Kas Te olete mõne õpilase puhul ka üllatuse osaliseks saanud?

Hämmastavalt palju on kõrgelepürgijate ja kõrgelejäõudnute hulgas neid, kes eksamil nigela mulje jätsid. Teadmised ja erialased oskused ning elukunst ei pruugi seega käsikäes käia. Kuid sama probleem on näiteks ka Ühendriikides. Ameerika kolleegid on öelnud, et üli-

õpilased jagunevad laias laastus kolme gruppi: ühed istuvad raamatukogus, laboris, seminaridel, hakkavad juba õppimise ajal erialases töös osalema. Teine grupp on boheemlikum – rokk-kontserdid, festivalid, klubid. Kolmas grupp on korporatsioonid, kus käib tulevaste poliitikute ettevalmistamine. Reeglina ei ole see grupp õppimises väga tugev, välja arvatud mõned pragmaatilised ained. Kuid puudujääk üldises hariduses või erialal korvatakse karismaatilisusega, edasipüüdlikkusega, sageli ka heade tutvustega ja juba teadliku orienteerumisega poliitikale ja ühiskonnaelule ülikooli esimestest kursustest alates.

Nii et pilt on enamasti igal pool ühesugune. Kuid näiteks Ameerikal on Eestiga võrreldes ehk see erinevus, et poliitilised liidrid toetuvad otsuseid vastu võttes oma ala asjatundjatele, neil on oma ajustrustid. Meil selline töömee-
tod alles juurdub, praegu on igaüks veel ise väga tark. Või siis on tark see, kes tuleb välismaalt. Muidugi peame olema tänulikud väliseestlastele, kes tulevad meile appi missioonitundest ja on teinud meie heaks väga palju. Mis puutub aga välismaalastesse äris, hariduses ja teaduses, siis siin kehtib reegel, et prügikala ujub ikka kõige ees ja jõuab kõikidesse piirkondadesse enne tõelisi spetsialiste. (Siinkohal ma ei räägi mõis-
tagi ametlikest poliitikutest.)

Ka hinnatakse mujal maailmas tõelisi professionaale rohkem kui meil. Meil loeb rohkem perekondlikkus ja tutvused.

Ja veel üks suur ja üldine nähtus – nii viletsat harituse ja haritlaste tasustamist nagu meil pole isegi arenenumates ba-

naaniriikides, rääkimata tsiviliseeritud riikidest. See on riigi *image*'i küsimus.

Samas on Tartu Ülikooli väga suur tung

Ka Pedagoogikaülikooli on tung väga suur. (Keskmine konkurss 5,3 inimest ühele kohale, 1/3 erialadel 7–12 inimest kohale.) See on märk suundumisest paremuse poole ja ma arvan, et elu paneb siin asjad paika. Tulevane üliõpilane ei lase enam üleeilse päeva loengutes näpuga järke ajada. Ta nõuab korralikku tänapäevast taset. Mulle teeb küll veidi muret, et vaatamata Kärneri poolt algatatud kvaliteedi arengu programmile on Tartu Ülikool viimasel ajal jälle läinud sotsialistliku kvantitatiivse arengu mudeli juurde ja püüab kõike laiendada. Minu meelest oleks õigem kõikides ülikoolides kvantiteedist kvaliteeti välja pigistada. Vähendame kõik korraga koosseise, tõstame sõelalejäänutel palgasid, heidame üle parda aegunud ballasti meie õppekavades.

Juba mõnda aega vältab diskussioon Tallinna Ülikooli teemal. Kas Te Tallinnas asuva Pedagoogikaülikooli rektorina tahaksite seda teemat arendada?

Seda teemat võiksin ma tundide viisi arendada. Ma arvan, et siin ei saa kaksipidi mõtlemist olla. Tallinn vajab oma ülikooli. Põhjusi on palju. Esiteks ei ole Euroopas teist pealinna, kus puuduks ülikool. Tallinnas on valdav enamuse eesti maksumaksjaid ja suur osa keskoolilõpetajaid. Siin käib vilgas majanduslik-poliitiline elu. Siin peab olema üks akadeemiline integreeritud keskus

ja tänapäeva maailmas on interdistsiplinaarne ülikool just see, mida vajatakse. Ülikool aitab ka küllalt efektiivselt demograafilisi pingeid tsiviliseerida, on kultuuriliselt tähtis asutus. Ülikool võimaldab Eestisse tulekut paljudele välismaa üliõpilastele ja õppejõududele, konverentsiküllastajale. See kõik toob riiki raha sisse ja loob sidemeid. Kui Eestis on kaks ülikooli, tekitab see palju tugevama motivatsiooni siiatulekuks – saab kahes kohas kolleegidega ühiseid uurimusi teha. Ülikool on vajalik ka selleks, et Tartu lõpetajad ja doktorandid kusagil tööd leiaksid. 10 aastaga on kõik nišid täis – mis siis saab? Rääkimata sellest, et varem või hiljem läheb iga monopol hapuks.

Üliõpilaste suhtarv elanike suhtes on Eestis poolteist korda väiksem kui tsiviliseeritud riikides. Mitte kõrgkoolis õppijate suhtarv, vaid ülikooli tüüpi õppeasutuses õppijate suhtarv. Öeldakse, et meil on ülikoole liiga palju. See väide on demagoogiline. Tuleb vaadata, kui palju on ülikoolide lõpetajaid. Tööle ei lähe ju mitte ülikoolid, vaid inimesed, lõpetajad.

Tallinnas on juba olemas väga tugevad keskused *universitase* jaoks vajalikel teadusaladel: reaalteadused, humanitaarteadused, keemia, bioloogia, sotsiaalteadused. Praktiliselt kõik, välja arvatud uurimusliku ja õppetöö suunaga meditsiinisisüsteem ja ülikooli tasemel õigusteaduskond. Tallinnas on küll tugevad meditsiinikeskused, kuid need on praktilise, tervisekasvatuseliku või profülaktilise suunitlusega. Kuid maailmas on palju ülikoole, mis ei kata sajaprotsendiliselt kõiki akadeemilisi valdkondi. Rohkem kui pooltes maailma

ülikoolides on kaetud vaid 30-70% klassikalise *universitase* mahust. Tallinnas on olemas üle 80% akadeemilistest valdkondadest. Seda kaotsi lasta minna oleks hukutav ja rumal. Ei ole mingit alust arvata, et kõik see rahvas saab Tartus tööd ja kortereid ja tahab ära kolida suurest mereäärsest rahvusvahelisest linnast.

Koostööd peaks muidugi tegema ja vastastikku õppekavasid avama.

Tallinna Ülikooli jaoks ei hakkaks keegi mingit suurt uhket hoonet ehitama. Olemasolevad üksused tuleb tihedalt integreerida õppekavade, teadustöö programmidega, ühiste teaduskondadega. Midagi ei tule juurde, midagi ei raisata. Vastupidi, siin saaks halduskulude ja erialade dubleerimise vähendamise arvel isegi kokku hoida.

Tõeline ülikooliharidus ongi interdistsiplinaarne ja neid võimalusi, mis Tallinnas on, tuleb avada.

Mis oleks põhiline vastuargument Tallinna Ülikoolile?

Põhiline vastuargument on minu arvates see, et Tallinna areng ei tohi Tartut ohvriks tuua. Kuid niisugust ohtu ju ei ole, kuna Tartul on ajalooline roll ja seda ei saa temalt kuidagi ära võtta. Nii nagu on Heidelbergi ülikoolil oma ajalugu ja juba väljaarendatud eelised, nii on ka Tartuga. Tartu on kompaktsem ja seal on oma aura, mis jääb igavesti, nii et üliõpilaskandidaatide vool sinna on garanteeritud.

Tartu on juba saanud ka tugeva arengueelise, sest viimastel aastatel on enamus kõrgkoolidele saabunud välisabist läinud Tartusse. See on olnud teadlik

poliitika. Kui vaadata eelarvet, siis on Tartu Ülikooli eelarve 70 miljonilt paa-risajale miljonile kasvanud, st kolm korda. Pedagoogikaülikooli ja Tehnika-ülikooli eelarve on suurenenud pool-teist korda.

Mis puutub Tartu Ülikooli valdavasse arendamisse ja teiste vaiksesse välja- suretamisse, siis siin on veel üks väga tõsine asi. Mina olen üle 20 aasta Tartu Ülikoolis töötanud ja tunnen seda asu- tust nagu oma tagataskut. Ja ma võin täie kindlusega väita, et nii nagu kõigis teistes Eesti ülikoolides on ka seal oma väga tugev osa õppejõudude ja kool- kondade näol ja suur hulk küllalt nõrku ja ajast mahajäänud spetsialiste ning suundi. Protsentides väljendatuna võiks öelda, et 55% on eesrindlikud ja maha- jäänud on 45%. Pedagoogikaülikoolis on suhe umbes *fifty-fifty*.

Arenguprotsessid on aga kõigis üli- koolides sarnased. Muidugi, liidritel on parem *image*, neid toetatakse rohkem. Paljudel mõjukatel inimestel on TÜ dip- lom ja selle ainulaadsust paljud ei taha oma egoismi tõttu ka kaotada.

Kui nüüd ette kujutada, et eelised saab vaieldamatult üks monopoolne kõrgkool ja teised tõrjutakse kõrvale, saavad need 45% mahajääjaid samuti sellest osa. See on, nagu hüppaks keegi aia tagant tippdžoki hobusele ja saaks priiküüdiga edasi.

Vesteldes vanade kolleegidega Tartu Ülikoolist torkab silma üks väga huvitav asi. Tartu monopolismist ja teiste hävi- tamisest on huvitatud peamiselt kolm ringkonda: paar tippadministraatorit, sest kindrali missioon on teise kindrali armee hävitada. See on psühholoogili- selt mõistetav, kuid riigimehelikust as-

pektist küsitav. Teine kildkond on Tartu Ülikooli ümber kiibitsejad. Kui Tartu Ülikooli monopol kaob, siis on just need kõige suuremad kaotajad. Kaob unikaalse ja ainsa ülikooli aura, mis seni neidki tasuta kaasandena ümbritseb. See seltskond on üsna hüsteeriline. Kolmas grupp on need ülalmainitud 45% viletsakesi, kes elavad hästi samuti tänu Tartu Ülikooli monopoolsusele.

Tiiptasemel professoritest paljud toetavad täiesti selgelt Tallinna Ülikooli ideed. Sellised inimesed ei muretse oma teadlaserenomee pärast, nad on rahvusvaheliselt kõrgel tasemel ja hoopis vabamad suhtumises, avarama nägemisväljaga.

Ja siin on veel üks nüanss. Eestis pole kunagi ükski eestlane ülikooli asutanud. Eesti ainus *universitas* on rootslaste asutatud, nagu kõik teavad. Ma arvan, et aastatuhande vahetusel oleks eestlastel viimane aeg ka endal üks ülikool asutada. Kui ikka mõni Eesti poliitik teadvustaks, et tema kui ülikooli asutajaliikme pronksbüsti jääb igavesest ajast igavesti uue ülikooli fuajeesse...

Kui mõni teadlikult või ebateadlikult levitab tülgastavat müüti sellest, et Talis Bachmann on algatanud Tartu Ülikooli väljasuretamist ja selle Tallinna ületoomist, siis ei jää mul muud üle kui öelda, et igaüks mõtleb oma rikutuse piires.

Akadeemiline missioon sarnaneb kiriku institutsioonile. Kui üks kirik on ühes kohas valmis ehitatud, siis ei tähenda see veel, et usk on nimelt selles hoones. Usu missioon on laiem, mujale kerkib teisigi kirikuid. Nii et ka kõrgemate õppeasutuste süsteemi ja võrku tuleb laiendada. Põletatud maa taktika, mille keskel paikneb üks oas, on esma-

pilgul küll väga uhke, kuid ajapikku muutub selline idee iseenele hukatuslikuks.

Ülikooli(de) probleemistikus on veel üks tähtis kaasamängija – Teaduste Akadeemia. Mingil hetkel olid Eesti teadusseadusandlus ja kõik arengustenaariumid jõudmas sellisesse staadiumi, et oli selge: Teaduste Akadeemia peab muutuma personaalakadeemiaks, instituudid peavad minema kas ministeeriumide haldusalasse või ühinema olemasolevate ülikoolidega. Ja siis ühel hetkel, vaikselt ja märkamatu, toimus oluline tagasitõmme. Ühelt poolt oli see põhjustatud Arno Kõörna ja tema kolleegide väga efektiivsest tegevusest, mille eesmärk oli akadeemia senise süsteemi säilitamine. Teisest küljest – ja see pole minu arvates vähem tähtis – taipas Tartu Ülikooli juhtkond ühel hetkel, et Teaduste Akadeemia senise vormi järsk muutumine on viimane tõuge Tallinna Ülikooli tekkeks, ja tõmbus oma senisest jäigast poliitikast tagasi. Seetõttu jäi akadeemia suhteliselt iseseisvaks.

Kuid Eestis ei saa kaua kesta olukord, kus enamik akadeemia töötajast ei õpeta teisi, vaid tegeleb puhtalt baasfinantseerimisel põhinevate fundamentaaluuringutega. Sellised uuringud väljaspool õppetööd on põhjendatud vaid juhul, kui neil on Eesti riigi jaoks praktiline väljund või kui nad kuuluvad maailma tippklassi.

Tartu Ülikooli poliitiline *lobby* on Eesti poliitikas ilmselt kõige tugevam?

Ka Tehnikaülikooli *lobby* on suhteliselt tugev: kõik tehnoloogilised alad, info- tehnoloogia, majandus... Tartu Ülikoo-

li vilistlasi on muidugi juhtival tööl praegu kõige rohkem. Kuid üha enam inimesi saab aru, et kui ikka peres on mitu poega, siis kõik ei saa üht ja sama talu hallata. Tuleb veel teine talu rajada.

Teigime oma vestluses sammukese poliitika poole. Teeks teisegi sammu – nii poliitika kui ka tagasi põhiteema – imago- loogia – poole. Kuidas iseloomustaksite taasiseseisvunud Eesti valitsuste liikmeid nende *image*'i seisukohalt?

Ma iseloomustaksin pigem poliitilisi rühmitusi. Mingeid objektiivseid mõõtmisi ei ole tehtud. Minu arvamus on muidugi subjektiivne, see on üheainsa inimese arvamus.

Mulle tundub, et eelmisel koalitsioonil oli pisut rohkem humanitaarset rafineeritust. Ta oli lähemal lennartmerilikule humanitaari-*image*'ile. Samuti tundus eelmisel koalitsioonil olevat rohkem noorte meeste viha ja kompromissitust, sellest tulenevalt ühtlasi elukogenematust. Samal ajal ka piisavalt naiivsust, et mitte märgata, kuidas vastaspoole jõudusid esindavad grupid või isikud neid osavalt ära kasutasid, isegi ümber sõrme keerasid. Nad ei suutnud läbi näha ka üksikuid inimesi iseeneste hulgas – nende rolle ja varjatud missioonid koalitsioonis. Samas olid nad piisavalt otsusekindlad, tihti ka ebatolerantsed kõige neist erineva suhtes, natuke kõrgid ja nende suhtumine Tartu korporatsiooni kippus paiguti religioosseks, ebaobjektiivselt selle poolt mängivaks.

Praeguses koalitsioonis on rohkem pragmaatilisust, valmidust endiste ja praeguste kompromissiks. See on mõ-

nel puhul halb, mõnel puhul instrumentaalne. Eelmise koalitsiooni humanitaariale on lisandunud puhtpragmatilist, majanduslikku ainet. Nii praegune kui ka eelmine koalitsioon on mõlemad seesmiselt vastuolulised.

Eelmise koalitsiooni puhul mängisid sotsiaaldemokraadid, kes olid end väga tugevasti sidunud vasakpoolse ametiühingu survepoliitikaga, ühte mängu ennast parempoolseks tituleeriva meeskonnaga. Tekkis tandem, mis on näiteks Euroopa vaatevinklist ootamatu ja naljakas.

Ja tugevad sisevastuolud on ka praeguses koalitsioonis. Nii et nagu meil juba alguses oli juttu – parem telg ja vasak telg ei mängi puhtalt, siin on mingid muud teljed ka lisaks. Näiteks majanduslike grupeeringute kuuluvus, endised *versus* praegused, keskealiste põlvkond *versus* noored. Eelmine koalitsioon oli tihedalt seotud 40 kirja gruppiga. Nüüdne koalitsioon on võib-olla suhteliselt rohkem seotud malevaseltskonnaga ja kusagil vahepeal on Hansa-grupi ja Reformierakonna liikmed, kes on ühtpidi ühe, teistpidi teise koalitsiooniga seotud ja mõnes mõttes isegi kaaluksiks. Ehkki Savisaar mängis nad seekord puhtalt üle.

Kui nüüd aga siiski ka persoonidest rääkida, siis *Kinderstubet* on praegusel koalitsioonil vähem, aga loomupärast talenti ei ole vähem. Eelmises koalitsioonis oli nii mõnigi väga terava ja vaheda sulega, kõnemaneeeriga ja mõistusega. Näiteks Lauri Vahtre – suurepärase poliitikueeldustega inimene. Praegusest koalitsioonist nimetaksin samas reas Vahur Glaaset, Sirje Endret. Päris tippudesse ma ei taha minna, sest

see poleks enam kombekohane. Neid ma kommenteerin iseendale.

Mõlemad koalitsioonid on küllalt heterogeensed, mingit ühest muljet on neist raske sõnastada. Mõnes mõttes tundub praegune koalitsioon rohkem tulevikku vaatavana. Ka eelmine koalitsioon vaatas tulevikku, kuid püüdis seda kompromissina siduda mineviku elustiili ja suhtumistega. See oli väga raske ülesanne.

Koalitsiooni, nagu ka mingi muu poliitilise rühmituse *image*'i loob siiski tema liider. Praeguse koalitsiooni *image*'i kandjaks on muidugi Vähi ja Savisaar. Tugevasti värvi annab ka Endel Lippmaa. (Muuseas on Endel Lippmaa praegu tegutsevatest Eesti teadlastest rahvusvaheliselt kõige tsiteeritud. Tema töödele on maailma teadlaste publikatsioonides umbes 2000 viidet.) Aga ma kujutan ette, et tema probleem on see, et tema loodusteadusliku mõttelaadi juures (mis kuulub rahvusvahelisse tippklassi) on kindlasti väga raske diskuteerida suure rühma kõige erinevama tasemega inimestega, ja on päris selge, et ta pole rahvamehe tüüp, küll aga karismaatiline isiksus. Arnold Rüütel omab pikaajalist soliidset rahulikkust ees- tipärast ja maalähedast *image*'it, aga viimasel ajal on ta vähem aktiivne olnud ja tema *image* on nõrgenenud. Võib-olla tema probleem on see, kui suur on tema tegelik initsiatiiv. Eemaltvaataja seisukohalt ei paista initsiatiiv välja sel määral, nagu peaks paistma, ja tema *image*'il on passiivsuse maik juures. Eriti nüüd, mil pealekasvav uus põlvkond nõuab hoopis aktiivsemat kiiremat resolutsemat, individualismi lubavat ja mitmekesisemat poliitikat. Seetõttu

ma oletan, et väga tugeva potentsiaaliga on Reformierakonna see tiib, kus on noored, pragmaatilised, infoajastut, ettevõtlust ja ka tänapäevaseid meelelahutusi tundvad ja tunnetavad poliitikud. Nad ise polegi enam nii väga noored, kuid nad toetuvad keskealiste ja alla keskealiste põlvkonnale. Ka eelmist koalitsiooni toetas noor põlvkond, need olid aga rohkem humanitaarid, kohati boheemlasedki.

Mainisite eespool tasakaaluka kommentaari defitsiiti meedias. Mainisite ka meediamassaazi mõju inimestele. Kuidas iseloomustaksite sellest seisukohast kolme suure päevalehe ühinemist?

Majanduslikult on see tervitatav. Eestis oli päevalehti liiga palju. *Eesti Päevaleht* on tugev leht. Start oleks võinud mõjuvam olla, kuid sel lehel on hea maht, hea kujundus ja hea paber.

Teisest küljest – mõnedki lehetegijate meeskonnad kaotasid palju. *Hommikulehe* meeskonda pole enam endisel kujul, pole enam *Päevalehte* tema kindla näo ja suunitlusega. Balansseeritud avaldamiskohtade arv on ju ka nüüd vähenenud. Balansseerituse taotlusest on rääkinud küll nii Muuli, Strandberg kui ka Kivimägi. Kuid veri on paksem kui vesi ja kindlasti käib mäng *Eesti Päevalehes* rohkem ühte väravasse kui endistes päevalehtedes. *Hommikuleht* võis näiteks haridusteemal avaldada väitlusi nii mõne nähtuse poolt kui ka vastu ja lõpuks veel objektiveeritult üldistada. Pressipoliitiline kontroll on nüüd muidugi monopolistlikum, see on täiesti selge. Ma ei ole kindel, et uue

lehe poolt väljahüütud deklaratsioonidele ka vastavad teod järgnevad.

Kui veel teistest päevalehtedest rääkida, siis *Eesti Sõnumite* kujundus näiteks jääb *Eesti Päevalehe* omale alla. *Postimehe* kohta peab kahjuks ütleva, et praegu, avatud ajakirjanduse ajal on tema kui alternatiivse, dissidentliku lehe roll minetatud. Minu meelest oli *Postimehe* tase Kadastiku ja Priimäe ajal tugevam. *Postimehe* poliitikas ei meeldi mulle ka see, et ta viljeleb Tallinna-vastast suunda. Ma ei pea juhuseks, et mitmes *Postimehes*, kus tutvustatakse Eesti turismimarsruute ja puhkekohti, valitakse Tallinna käsitledes välja kõige jubedamad urkad, unustades, et kõige suurem hulk Eesti vaatamisväärsustest on Tallinna koondunud. Sellised pisialatused ei vääri akadeemilist lugejat. Majanduslikult on *Postimees* edukas – ta on mitmekesisitunud, seal on huvitavaid rubriike ja materjale, tal on suur trükiarv ja väga oluline roll ajakirjandusturul. Kuid Eesti ajakirjanduspildis on tema kvaliteet (tasakaalustatus, objektiivsus) kannatanud ja tema tegijate keskmine tase ei ole enam see.

Samuti on ju vähenenud *Kultuurilehe* osa kultuurikäibes. Teatud mõttes on see paratamatu, samal põhjusel kui *Postimehe* kaalu vähenemine.

Minul käivad *Eesti Sõnumid*, *Eesti Päevaleht*, varem käisid kõik kolm, mida *Eesti Päevaleht* nüüd asendab. Siis veel *Postimees*, *Eesti Ekspress*, *Kultuurileht*, *Õpetajate Leht*. Ajakirjade korrapäraseks lugemiseks aega ei jää. Neid loen pisteliselt. Loen *Magneeti*, mis tuleb koos *Ekspressiga*, ja *Favoriiti*, kus ilmuvad mind huvitavad psühholoogia- ja reklaamialased kirjutised, püüan jäl-

gida *Horisonti*. Vahel loen *Loomingut*, väga harva *Vikerkaart*. Mõni aeg tagasi lugesin regulaarselt *Elu Pilti*, nüüd enam mitte.

Olete kaasa teinud Vabariiklikus Noorte Viuldajate Ansambelis. Kas Te viulit praegu ka veel mõnikord mängite?

Väga harva. Hiljaaegu üle pika aja mängisin. Tütrele küll väga meeldis. Kuid kodus, väikeses toas viul ju ei kõla. Kui oled mänginud Tartu Ülikooli aulas, "Estonia" kontserdisaalis või Sangaste lossi saalis, siis oled akustika suhtes nõudlikum. Kui mängida ansambelis ja hea akustikaga ruumis, siis tekib vaimustav meeleolu. Muusika on midagi sellist, kus konventsionaalseid vahetmeid on vähem kui muus meedias, kus asja olemus ja nähtumus on kõige vahetumas seoses ja kus kõige selgemini tuleb esile midagi üleinimlikku.

Kui üldistada eksamineerijakogemusi, siis võin öelda, et muusikaga aktiivselt tegelnud üliõpilastel on aine omandamisel tekkinud hea ettekujutus asja olemusest ja nad oskavad seda vabas vormis hästi edasi anda, samuti on nende diplomitööd hästi struktureeritud. Muusika aktiveerib teatavasti kõige rohkem paremat ajupoolkera. Parem ajupoolkera vastutab tervikkujundite ja kujundliku aktiivsuse eest.

Meie vestluse lõpetuseks tahaksin aga meelde tuletada, et minu pärisala ei ole reklaamipsühholoogia ega ka imago-oloogia ehk *image*'i teooria, vaid ikkagi taju ja tähelepanu eksperimentaalne uurimine. Ameeriklaste, sakslaste, hollandlaste, inglaste, soomlaste hulgas ei

tea peale üksikute lähemate sõprade keegi, et tegelen ka reklaami ja muude seesuguste "kahtlaste" asjadega.

Teil on mitu *image*'it?

Ega see soodne ei ole. Alati on hea, kui inimene tegeleb maksimaalselt mingi ühe valdkonnaga. Ja 80% inimestest ei talu mitmemõttelisust. Vaid 20% suu-

dab seda taluda, ja kui keegi on korraga mitmel alal tegev ning tungib territooriumidele, kuhu ta nagu ei kuuluks, siis seesugune käitumine saab ühiskonnas karistada. Kingsepp, kes mängib pilli ja avaldab töid mikrobioloogia alal, ärgu lootku populaarsusele. Välja arvatud väga üksikute omasuguste seas.

Vestles Marika Mikli

VAATENURK

TIIU HALLAP Kus Derrida on?

JACQUES DERRIDA. POSIT-SIOONID. Prantsuse k tlk H. Krull. Vagabund, Tallinn, 1995. 136 lk. (Avatud Eesti Raamat).

On küllalt palju filosoofe, kelle tekste uurides tundub loomulik küsida selliseid küsimusi nagu: mida ta teeb? mida väidab? millest lähtub? mis tulemusteni jõuab? kuidas jõuab?, ja kelle puhul on ka küllalt kerge neile küsimustele vastata. Derrida niisuguste filosoofide hulka ei kuulu. "Positsioonide" puhul tuleb küll võtta arvesse asjaolu, et tegu on intervjuudest kokku pandud raamatuga, mis osaliselt juba iseenesest võtab ära võimaluse noile küsimustele vastata. Siiski ei pruugi asi ka Derrida mitte-intervjuulistele tööde puhul lihtsam olla.

Kus Derrida on? "Püüan püsida metafüüsilise diskursuse piiril" (lk 15). "...tulemuseks on üleastumine, mida kui

tõsiasja kusagil kohal ei ole" (lk 22). "Püüan kirjutada ruumi(s), kus kerkib ütlemise ja tähendamise küsimus" (lk 24). Ühest küljest nagu võiks Derrida puhul mingist positsioonist, seisukohast, vaatepunktist rääkida. Teisest küljest on tema positsiooniks püsiva positsiooni puudumine. Ja kolmandast küljest tal ikkagi on positsioon, aga seda on võrdlemisi raske tabada ja kirjeldada.

Tegu ei ole traditsioonilise filosoofia, varasemate kontseptuaalsete süsteemide eitamise või mõttetuks kuulutamisega. "...mina ei usu, et me ... metafüüsikast lihtsalt võiks hoiduda" (lk 25). "Peame ... töötama, et neid metafüüsilisi lõkse leida" (lk 19). Antimetafüüsiline hoiak on olemas, aga mida ta endast täpsemalt kujutab? 20. sajandi anglo-ameerika (või positivistliku kallakuga, või sellega kuidagi põimunud) filosoofias võis antimetafüüsilisus näiteks välja näha nii, et metafüüsika laused kuulutati üldse mõttetuks. Positivismis

sellepärast, et need laused pole kogemuslikult verifitseeritavad, hariliku keele filosoofias sellepärast, et nende lausete moodustamisel on eksitud tavakeele normaalse kasutuse vastu. Derrida antimetafüüsilisusel ei ole sellega midagi ühist.

Tundub, et Derrida jaoks tähendab *metafüüsika* üldse midagi muud. Rünaku objekt on küll sama ("klassikaline filosoofia"), kuid hoop on sihitud muna ja ründerelvad on teised.

Võib-olla võiks öelda, et kui Derrida üldse midagi otseselt eitab, siis on selleks staatiline kontseptuaalne süsteem. Küllalt suure osa klassikalisest filosoofiast võib arvatavasti mahutada kirjelduse alla "kontseptualiseerib", "püüab maailma haarata teatava kindla mõistetesüsteemiga". Sõna *staatiline* osutab sellele, et süsteemi elemente (mõisteid, tähendusi) loetakse antuks, kindlaks, paigalpäisivaks. Ühe kindla kontseptuaalse süsteemi sees ringi liikudes peab kehtima samasusseadus: $A=A$, see tähendab, et element (mõiste) jääb süsteemis iseendaga samaseks (sõnal on antud süsteemi piires kindel või peaaegu kindel tähendus). Staatilise filosoofia suur probleem on see, kuidas neid kindlaid tähendusi teada saada ja kuskohas, millisel kujul nad on antud.

Derrida ei ole antikontseptualist ega müstik. Teda ei saa paigutada nende filosoofide kõrvale, kes arvavad, et "tegelikkust ei saa (ei tohi) suruda mõistete kivisesse süngi".

"Muidugi tuleb luua uus kontseptualisatsioon, kuid andes endale aru, et juba kontseptualisatsioon üksi võib isenesest sisse tuua sellesama, mida taheti "kritisoida". Seepärast ei saa see töö

olla puhtalt "teoreetiline", "mõisteline" või "diskursiivne" (lk 71).

"Niisiis on mõned tekstid ... organiseerinud struktuurse vastupanu filosoofilisele kontseptuaalsusele, mis oleks üritanud neid valitseda ja hõlmata" (lk 82).

Kontseptualiseerida niisiis üldiselt ikka tuleb, ainult et mis tingimustel? Ja miks on traditsiooniline kontseptualiseerimine paha – mis asi on "seesama", mida ta võib sisse tuua ja mida Derrida arvates tuleb vältida?

Derrida näib traditsioonilise kontseptualiseerimise juures kritiseerivat (kui nii võib öelda) kahte punkti.

1. Hierarhilisus. Tavapärasel filosoofilises tekstis kehtivad elementide (mõistete, propositsioonide, hoiakute) vahel allumis/valitsemisuhted. Näiteks võivad ühed mõisted (propositsioonid) olla fundamentaalsemad, taandumatumad kui teised. Või siis väärtustatakse midagi (harilikult implitsiitselt) rohkem kui teist. Võib-olla näiteks peetakse täpsust paremaks kui ebatäpsust, selgust paremaks kui ebaselgust jne. (Tõsi küll, ma pole päris kindel, kas ma siinkohal Derridast õieti aru sain: eriti just selles punktis tahaks "Positsioonidele" teha etteheite – kas ei saaks pisut konkreetsemalt? kuidas oleks mõne näitega? Ent tuleb taas arvestada, et tegu on siiski intervjuudega.)

2. Teine punkt on mõistete isesus, samasus, millest juba põgusalt juttu oli. "Ükski mõiste, muide, ei ole ta ise ... väljaspool kogu tekstuaalset tööd, millesse ta on kirjutatud" (lk 69). "Olgu tegemist kirjaliku või kõnelise diskursusega, ikkagi ei saa ükski element funktsioneerida märgina, viitamata teisele

elemendile, mis ise samuti pole vaid lihtsalt kohal. (...) ...iga üksikelement ... moodustub vaid lähtuvalt jäljest, mis teised selle ahela või süsteemi elemendid temasse on jätnud. See aheldumine ehk kude ongi *tekst*" (lk 35).

Kui võtta asi kokku nii: ükski mõiste (täendus) pole autonoomne; mõistel puudub "olemus" – või see "olemus" on lihtsalt seoste võrk, mis seob teda teiste mõistetega; see seoste võrk on iga kord erinev, määratud konkreetse tekstiga – kuid iga tekst on omakorda seotud lõpmata paljude teiste tekstidega.

Kui oletada, et on enam-vähem selge, mis Derridale ei meeldi, jääb üle küsida: aga mis talle meeldib? "Filosoofia "dekonstrueerimine" tähendaks ... tema mõistete struktureeritud genealoogia läbimõtlemist kõige truimal, kõige seesmisemal viisil, aga nõnda, et samal ajal – lähtudes teatavast väljaspoolest, mida filosoofia ise ei saa iseloomustada ega nimetada – määratakse ära ka see, mida too ajalugu varjata või keelata võis... Sel hetkel ... sünnibki teatav tekstuaalne töö, mis valmistab suurt naudingut" (lk 15–16).

Võib-olla ongi *nauding* üks võtmesõna. Nauding on see, mis Derridad huvitab. Ma arvan, et "Positsioonide" kui tahes hoolikas lugemine ei aita saada täpsemat aimu selle naudingu iseloomust ega temani jõudmise teest. Tõepoolest, kui tahaksin vabal ajal natuke dekonstrueerida, jääksin hätta, sest ma ei saa aru, mida ma tegema peaksin. Võimalik, et vastuse sellele küsimusele annavad Derrida teised tööd. Ja nende töödega tutvumata, "Positsioonides" üldsõnaliselt lubatud naudingut maitset

tundmata, paistab, et kõige olulisem asi Derridast jääb võib-olla mõistmata.

Siiski võiks sel teemal natuke oletada. Jutt võimusuhte ümberpööramisest mõistepaarides meenutab millegipoollest geštaltpsühholoogilisi ümberpöörämisharjutusi. Tajugeštalti võib kujutada kui kujundist (figuurist) ja foonist koosnevat energeetilist struktuuri. Figuur on see, millele on suunatud suurem osa tajumisenergiast – see, mis on tähelepanu või teadlikkuse keskmes. Foon on see, mis on figuuri tajumise taustaks ja neelab väiksema energiahulga – see, mida tajutakse ähmasemalt. Geštaldi ümberpööramine on siis figuuri ja fooni rollide ümbervahetamine, energia ümberjaotamine. Mida enne tajuti teravalt, tajutakse nüüd ähmaselt, ja vastupidi. Kui ütelda "energeetilise suhte" asemel "võimusuhe", saamegi teatava analoogia dekonstruktiivse ümberpööramisega.

Geštaldiga võib peale ümberpööramise ka muid trikke teha. Võib ta üldse laiali lammutada, defineerida uue figuuri ja uue fooni. Kui kogu energia vähehaaval kontsentreeritakse ühele kindlale figuurile, on tulemuseks transs; vastupidisel juhul – kui ühelgi geštaldil ei lasta õieti moodustudagi, tajukiir eksleb sihitult ringi, energia määratakse ühtlaselt laiali, on tulemuseks "maailmakaose tajumine" (muide päris tore elamus).

Geštaltpsühholoogiline (teraapiline) ideaal pole transs ega kaos, vaid miski vahepealne: seisund, kus ollakse võimeline vabalt, paindlikult kõikvõimalikke geštalte moodustama ja lammutama, ühelt teisele ümber lülituma. Tulemuseks on uue tasemega maailmataju – ere

ja intensiivne. Võib-olla võiks see ideaalseisund olla (kaueks?) analoogiks Derrida "üleastumisele, mida kusa-gil kohal ei ole". Kui analoogia tundub vägivaldne, võib lisada, et geštaltpsühholoogiat peetakse strukturaal-lingvistika ja vene formalistliku kirjandusteooria-koolkonna kõrval strukturalismi kolmandaks lätteks. Derrida poststrukturalism on aga strukturalismi otsene tuletis.

Mida veel öelda? Esimene ja üsna põgus lugemine tekitab suurel hulgal igasuguseid küsimusi. Osa neist on seotud Derrida iseäralike terminitega (*erinevus, gramm, ruumistamine, jälg* jne), mille täpsemast funktsioonist suurt aimu ei saa. Veelgi suurema küsimärgi tekitavad mõned programmilised ütlused ja tulevikukavad. Näiteks:

"On vaja kritiseerida "loomulikke" keeli "loomulike" keelte vahenditega, kujundada klassikalised märkimisviisid seesmiselt ümber" (lk 44).

"Matemaatilise märkimisviisi tegelik edasimineku käib seega käsikäes metafüüsika dekonstruktsiooniga. Uueneb sügavalt matemaatika mõiste ise ja ühtlasi see teadusemõiste, mille mudeliks alati on olnud matemaatika" (lk 44).

"Grammatoloogia peab dekonstrueerima kõik selle, mis seob teaduslikkuse mõistet ja norme onto-teoloogia, logotsentrismi ja fonologismiga" (lk 45).

"...tuleb ... tõsta tegelikus teadustöös esile kõike seda, mis aitab kaasa teadusemõiste vabastamisele metafüüsilistest hüpoteekidest" (lk 45).

Kõlab kuidagi positivistlikult (strukturalismi kohta olen kohanud ka nime "positivismi prantsuse variant"). Positivism aga teatavasti kukkus läbi,

sest metafüüsikast vabanemisega kaasnes kahjuks ka teadusest vabanemine. "Positsioonide" kirjutamise ajal oli see ju juba ammune ajalugu. Või mida Derrida silmas peab?

Need programmilised ütlused tekitavad muuhulgas tunde, et asi ei saa päriselt ikka olla ainult tekstuaalses tegevuses, mis pakub suurt naudingut; või et dekonstruktsioon on peamiselt lahustav ja puhastav tegevus, nagu eessõnas formuleerib Hasso Krull. Kui selliste formulatsioonide juurde jääda, siis igatahes näib olevat tegu suurejoonelise, totaalse, kuidagi tohutult prentensioonikana tunduva suurpuhastusega kogu Lääne mõtlemises.

"Positsioonid" räägib veel psühhoanalüüsist, Leninist, ideoloogiast, Heideggerist. Siinkohal on sobiv lõpetuseks öelda, et lugesin ainult kahte esimest intervjuud, mis moodustavad alla poole raamatust (kolmandat sirvisin). Hasso Krulli oletus, et Derrida tekstide puhul võib esineda samasugune tõrge kui psühhoanalüütiliste tekstide puhul, tundub osalt õige, osalt mitte. Derrida vastane tõrge tekib minu arvates mitte niivõrd sellest, mida ta ütleb, vaid kuidas ta ütleb. Sellegipoolest võiks Derrida juures edaspidigi piilumas käia.

TIIT HENNOSTE

Hirm ja iha

MARDI VALGEMÄE. LINN JA TEATER. Lavamärkmeid mitmelt maalt. Vagabund, Tallinn, 1995. 176 lk.

See on teine raamat samalt autorilt. Esimene oli "Ikka teatrist mõteldes", mis ilmus 1990 Stockholmis Välis-Eesti&EMP kirjastusel ja kandis alapealkirja "Esseid, päevikumärkmeid ja arvustusi".

Tolle esimese raamatu algupoole on pikad esseed ja ülevaated eesti (kodueesti) teatrist ja dramaturgiast, teises pooles lühiarvustused väliseestlaste teatritegemisest ja harvadest kodueesti külalisetendustest Ameerikas. Iga loo all ilmumisaeg ja koht, raamatu lõpus register ja tagakaanel autori lühike elulugu. Seega on raamatust püütud teha klassikaline tervik, mis viitab teaduslikkuse poole.

Uus raamat "Linn ja teater" on alapealkirjastatud palju arglikumalt ja pretensioonitumalt: "Lavamärkmeid mitmelt maalt". Ta on välja antud Vagabundi kirjastusele tavalises laadis, kus puuduvad artiklite varasemad ilmumiskohad (seega ka algadressaat), registrid, korralik lisateave autori kohta ja isegi kogumiku koostaja nimi. Kirja on saanud ainult kujundaja Jaan Tammsaar, kes Valgemäe lennukad ja elegantsed pealkirjad on surunud raskete mustade rööbaste vahele. Kokku tahab see kõik vist viidata esseistlikusele ja ajatule väärtusele, kuid tegelikult vaid väljendab mõnede eesti kirjastajate hulgas viimasel ajal levivat lugejale kõrgelt kaela

laskvat stiili (selles konkureerib Vagabundiga esikoha pärast Tartu Ilmamaa).

Ka uue raamatu sisu on esimesest rohkem hajali. Kuus lugu on ilmunud pärast esimese raamatu trükkimist, ülejäänud üksteist on varasemad. Viimastest neli omakorda on ka eelmises raamatus ilmunud: programmiline "Linn ja teater", eesti teatriklassikat analüüsivad "Rituaalteatrist ja "Libahundist"" ning "Kas vahemereäärne Vilde?" ning kehakesket teatrikeelt vaatlev "Koerad laval ehk kehade grammatika".

Lood on raamatus jagatud viide tsüklist (kui ma sisukorras olevaid krõnkse õigesti tõlgendasin, rohkem mingeid viiteid jaotamisele pole). Sisuliselt aga võiks raamatu jagada kolmeks. Üheks rühmaks on ülevaated Ameerika ja Inglise teatrietendustest: Inglismaa (eelkõige London, ka Edinburgh) 1981, 1984, 1988, 1993 ja Ameerika (eelkõige New York) 1990, 1991, 1993. Need on elegantsed ja kenad referaadid, mida on mõnus lugeda, milles säratab autori eruditsioon ja rõõm teatrist, aga mille lugemisel jäävad põhiliseks mäluelamused: ah siis needsamad asjad, mida meilgi tehtud jne.

Teise osa võiks moodustada hajaline sahtlipraht: killud leedu teatrist ja näidenditest New Yorgis, lõtvu löike Beckettist, poola näidendite ja Saluri paralleelid "Kõverates kõnelustes töö ja luleseadmiseks". Siin korduvad samad märksõnad kui pikkades lugudes, aga hüplikult ja hajali. Servapidi kuuluvad siia ka kaks muidu ilusat lugu reisidest Kreekasse ja Sitsiiliasse, kus segunevad kirjeldused antiikteatritest, mõtted teatri olemusest ja hetked autori mälust,

mis kord viitab keelesse, kord eesti päevapoliitikasse, kuid kummaline, ikka läbi lugemise, läbi raamatu, läbi kirja, mitte n-ö otse.

Ülejäänud, kolmas osa on selline, millest tasuks pikemalt rääkida. Aga just siia kuuluvad need neli lugu, mis trükitud ümber varasemast kogumikust, liiksaks neile servapidi ka "Tunne isennast".

Need lood koonduvad ja keerlevad mu meelest valdavalt ühe keskse märksõnapaari ümber: keel ja keha. Aga liiksaks toovad minu jaoks kaasa veel kaks paarikut, millest tahaks samuti kõnelda: modernism ja postmodernism ning linn ja maa.

Keel ja keha. Lugu "Rituaalteatrist ja "Libahundist" seostab kohe algul viljakusrituaalid ja teatri sünni Vana-Kreekas ning vaatleb siis eesti rituaale, mis seostuvad viljakusekultusega: jaanipäeva, mitmesuguseid rahvamänge. Valgemäe näitab, et ka eesti ürgteatris on vihjeid viljakusekultusele, ja seejärel asetab selle kultuse ja seksuaalse vägivalla konteksti Kitzbergi "Libahundi", leiab sealt ekstaatilisi sugemeid ning rõhutab Tiina dionüüoslikku omapära. See oli artikli kirjutamise ajal (1971) uus sõna kodueesti põhiliselt vabadusele keskendatud "Libahundi"-tõlgenduse kõrval ja on õieti praegugi. Ning see haakub tugevalt ka tollase Tartu noore režii ekstaatilise ja rituaalidekeskse teatritegemisega.

Loos vahemereäärsest Vildest võrdleb Valgemäe "Pisuhända" uus-atika komöödiaga (Plautus jt). Kahjuks kohe alguses teeb autor rea mõõndusi täpsusele (olulisim neist seisneb selles, et termineid tuleb vaadata hästi laialt).

Selline esseistlik lähenemine lubab vedada Vilde tegelased kenasti tagasi uus-atika arhetüüpsete tegelaste liistudele: Vestmann = vanamees, Piibeht = armunud noormees + kaval ori, Sander = kaval ori + rahaläenutaja + hooplev sõdur. Arutlus on elegantne ja vaimukas, ainus, mis äratub kahtlust, on põhi-tees. Kas ikka tasub vedada habrast niiti Vilde välismaaelu ajal toimunud arutlustest uusatika komöödia üle selleni, et Vilde just sealt oma põhitüübid võttis? Esiteks, mu arust on hea tahtmise korral kõik näidendid tagasiviidavad kreeka põhimallidele ja Valgemäe ise ju konstateeribki, et need kujud on õigupoolest pidevalt käigus olnud. Teiseks ja eelkõige aga selle pärast, et Vilde tegelased on siiski põimingud klassikalistest rollidest. Asi oleks huvitavam siis, kui Vilde oleks andnud (eelkõige näiteks peategelastes) võimalikult puhtad kujud. Praegu jääb meelde küll kena eruditsiooni-tulevark, elegantne liikumine teatriilmas, aga lõpptulemus paneb õlgu kehitama.

Põnevaim on nende kahe, eri aegadel kirjutatud essee ja nende käsitlusainete omavaheline pörkumine. Vastamisi saavad ürgne, veel maaeluga seotud (põllunduskalender, viljakusjumal), dionüüoslik, erootiline, kehalik, ekstaatiline, naiselik teater Kitzbergi maailmas (võrreldgem pilti temast meie kirjandusajaloost pungil mälus!) – ja apollonlik, ammu kultuuristunud, peenenenud, meeste vaimsele võitlusele keskendunud, linnastunud teatrimaailm Vildel. Siit oleks huvitav tõmmata jooni edasi, mujale eesti teatrilukku, eriti taas Tartu noore režii Kitzbergi-armastusele, keha ning erootika jõhkrate-

le ja võimsatele rituaalimängudele (nt "Lase käele suud anda"), tollastele katsetele sellesamas võtmes tõlgendada ka hoopis teise poolusesse kuuluvaid autoreid (Suitsu, Ibsenit jt), lisaks lavastajate hilisem muutumine oma mängude preestriteks. Samas vastandmallistikus saaks vaadelda ka muid kaasaegseid eesti teatritegijaid (Panso vaimumängud, Viidingu vaene teater vms). Siit edasi aga tasub mõelda juba ka Valgemäe enda ideaalidest ja ihadest, mis kõige selgemalt välja toodud tema esimese kogumiku programmilises avaesses "Milleks teater?".

Valgemäe jõuab ikka ja jälle tagasi seksuaalsuse juurde, millest algas teater. Nii ütleb ta, et tõeline teatrielamus on joovastav nagu armastus. Kuid see pole enam puhas, loomulik ereksioon. See on sõnast läbistatud, sõna poolt anastatud kehamaailm. Keel – Valgemäe järgi – võib hävitada teatud loomupäraseid seisundeid inimorganismis: sõna hävitab pildi.

Teine talle oluline väide: dramaturgia algab tegemisest. Ja nihkumine täiuslikuma lavakeele suunas tähendab Valgemäele üheselt liikumist (tagasi) visuaalsuse suunas ning Hermaküla, Toominga, Raidi, Rummo, Undi, Saluri esiletõstmist.

Neist arutlustest paistab mulle, et Valgemäes endas on olemas seesama kahestumus, mis teatrikuultuuriski: tahaks, kuid enam ei saa tagasi puhta rituaali lätetele, puhtasse ekstaasi. Mälu segab, kõik läheb läbi sõnafiltri. Valgemäe tekstid teatrist on täis luuletsitaate (mis on vähemalt 19. ja 20. sajandi tekstiideaalis puhtaim sõna). Selle maailmapildi märksõnaks sobib hästi ta en-

da tsiteeritud Jean Cocteau: "Ilu, millest ma räägin, kutsub esile hinge erektsiooni. Ereksiooni ei ole võimalik diskuteerida." Algas on ilus, aga lõpp mu jaoks lihtsalt vale. On küll, ja veel enam: hinge ereksioon ise on vähemalt poolenisti diskussioon, ilma selleta on ta poolik ereksioon.

Edasi tuleb pähe Umberto Eco klassikaline arutlus kultuurist, kus enam ei saa öelda "ma armastan sind", sest seda on juba raamatutes tuhat korda öeldud. Puhas suhe muutub kultuuriks, sõnaks, keeleks. Siit võib aga juba igatüki ise pörutada edasi mööda postmodernismi maanteeks vulgariseeritud rada.

Kahjuks ei ole just seda Valgemäe 1972. aastast pärinevat programmeesed uude raamatusse ümber trükitud. Kuigi seal on sees 20. sajandi moodsa teatri ideed, märksõnad, nimed, mis on olnud kesksed nii Valgemäe kui eesti moodsa teatri jaoks (Artaud, Grotowski, Cocteau, Bread and Puppet Theater, La Mama, Brook, Dionysos-69 jne).

Sama kahju on sellestki, et uude raamatusse on ümber trükitud ainult kaks (eespool vaadeldud) esseed eesti teatri ajaloost. Puudub aga näiteks arutlus Koidulast ja Jakobsonist, mis räägib küll eelkõige ideede laenamisest, kuid keskendub seejuures rõhutatult haridusele, st verbaalsele maailmale teatris. Või nagu Hugo Raudsepa, armastuse klassikalistest liikidest tema erootikast kubisevas tekstis, kaunitult allusioonilise pealkirjaga "Iha sirelite all". Või siis kiirelt libisev ülevaade eesti dramaturgiast pärast sõda, mis üheselt paneb 40.–60. aastate näidenditele diagnoosiks sõnade kõhulahtisuse ja tegevusahtruse ning

vastandab sellele sõja järel Lääne-Euroopas sündinud visuaalse teatri (absurdistid eelkõige) ning tolle pöördelise tuleku eesti teatrisse 60ndate teisel poolel. Ja muidugi on kahju "Tuhkatriinu-mängu"-loo ümbertrükkimata jätmisest.

Modernism ja postmodernism. Valgemäe ei kasuta vist kusagil püsivalt selliseid märksõnu nagu modernism ja postmodernism. Ta räägib sõnast ja keelekesksest teatrist ning kehakesksest ja rituaalsest teatrist. Viimase suuna oluline algusmärk talle on sõjajärgne aeg ja absurdism, mis sünnib sõjakole-duste ajal ning eelkõige ekspressionismi, sürrealismi ja eksistentsialismi mõjul. (Vt "Kodumaine dramaturgia 1944–1976", esimeses kogumikus.) Lugu, kus ta siiski püüab neid mõisteid veidi lahti rääkida, on "Tunne iseenast". Modernismi temaatiliseks peatunnuseks peab Valgemäe seal "võitlust igasuguse autoriteedi ja traditsiooni vastu, eriti väikekodanliku moraali vastu". Vormiliselt aga seob ta modernismi sürrealismi ja ekspressionismiga. Modernismi ületamine tähendab Valgemäe jaoks anarhilist vaikust, mis saab tema jaoks lihaks Beckett'i hilisemates lavateostes. Postmodernismiga (temal "järelmodernism") seob Valgemäe rea modernismi sugemeid (nt feminismi, või tantsu, muusika ja visuaalselt lum-mavate misanstseenide segu verbaalsuse asemel). See on vastutoime modernismi sisulistele ja vormilistele äärmus-tele. Modernism üritab saata kindlat sõnumit ja tegeleb spetsiifiliste teadmiste-ga. Järelmodernistlik dramaturgia tegeleb mingi olukorra põhiolemuse

tabamisega: mida tähendab olla mees või naine, mida tähendab olla inimene?

See, tunnistan, jääb mulle uduseks, ebapiisavaks ja juhuslikuks märkuste-reaks. Kuigi oodanud oleks enamat, sest modernismi mõistest ei saa ka teatrist rääkides kuidagi üle ega ümber.

Linn ja maa. Õnneks on toodud teist korda ära oluline essee "Linn ja teater", kus Valgemäe väidab, et teater on alati olnud seotud linnaga, võrdleb linna ja teatrit kui hoonet, linnas toimuvat (re-volutsioonist meelelahutuseeni) ja eten-dust, inimest ja näitlejat (ehk siis linnainimest? kas on maailm näitelava või on seda ainult linn?).

Edasi räägib Valgemäe eesti kirjandu-ses läbi teatriprisma nähtud linnastu-nud maailma mudeleist ja ironiseerib eesti näitekirjanduse üle, mis põhiliselt ikka veel tegeleb maaeluga, ja seab üh-tekuuluvust maaga endiselt ideaaliks (vrd Vilde iroonia: ainult parsil elab luule jne, mis oli mõeldud Kitzbergi paroodiaks). Valgemäe vastandab Undi linnaelu-mudelit, milles ilmneb nõrkus klassikalise kultuuri vastu ja iha saada aadlikuks, ja Saluri "Külaste"-mudelit, kus tuleviku jaoks on tarvis teada mine-vikku, mis oli külas, ja kus ideaaliks on mälu, sõnalise kaudu jõuda taas ühte-kuuluvusse maaga. Valgemäe enese ee-listus on ilmne. Selleks on linn. Saluri mudel saab hinnangu laulude ja luule-tuste naiivse romantilise kliše kaudu: Saluri eestlane siirdub sinna, kus kohab kõrge kuusik ja kus rukkiväli legendikul heljub. See on iroonia, kuid ehteestlas-lik *sentimentaalne iroonia*, nagu seda leidub palju mujalgi eesti kultuuris (ol-gu Mati Undil, Oskar Lutsul või Mihkel Mutil).

Kokkuvõtteks. Valgemäe ihaleb teatrit kui rituaali, kehakeelt, erootilist plahvatust. Kogu tema raamatut läbib maailm on aga sõnade kaudu tulev ja rituaali mängiv maailm. Sellest ei saa ta lahti. See võiks ju olla ka nn postmodernistlik näitamine, et sinna lõpuni ei saagi. Kuid ei, seda ta ei näita, postmodernism on talle midagi muud. Ehtsa 60ndate lapsena on temas igatsus selle ekstaatilise lõpu järele, kus maskid langevad maha. Aga mulle paistab, et tegelikult Valgemäe kardab või ei taha sinna lõppu minna. Seda näitab eriti see, kuidas ta seab oma ideaaliks linnateatrit, mitte tagasi maale minekut. Siis tal just nagu läheks meelest, et teater tuleb ju rituaalidest, mis pärinevad maalt, loodusest, talupoja-aastast, tõelistest sigivusrituaalidest, mis ei olnud mäng. Ja et just linn on pannud selle kõige peale oma verbaalse mängumaailma, millest lahti ei saa. Et minek tagasi rituaalide, puhta katarsise juurde tähendaks õieti minekut linnast maale. Valgemäe lepib sellega, et jätab viimase sammu astumata. Sest muidu langeks tema 60ndate aastate maailm kokku.

PS. Paar lõpumärkust. Esiteks, mina Vagabundi asemel oleks teinud ühe teistsuguse raamatu: pannud kokku esimese raamatu esipoole ning teisest raamatust reisid tragöödia ja komöödia lätetele. Need ca 150 lehekülge oleks tõepoolest olnud tihe, mõtteid äratav lugemine, millele kodueesti teatrikirjanduses saaks vastu panna vaid Jaak Rähesoo. (Nende kahe mehe võrdlemine kehade ja keele taustal oleks muidugi omaette põnev teema.)

Ja teiseks, kuidagi eriliselt oluline nimi (ehkki mitte hingesugulane) paistab

Valgemäele olevat Saluri. Tema rasked, ahastuslikud mälu ja tõde uurivad otsingud on see, mille juurde Valgemäe ikka tagasi tuleb, kuigi nende ümber keerutades ja kohati ironiseerides ja ositi otsi lahti jättes. Ta suhe Saluriga oleks nagu hirmu ja iha klassikaline põimumine. Siin lisandub nüüd üks oluline paralleel, nimelt Saluri mälu-teema 70ndate alguses ja Madis Kõivu praegused "Studia memoriae" ning näidendid (mis mulle küll sügavalt võõraks on jäänud), nende seosed ja põkkumised. Oleks väga põnev, kui Valgemäe sellest kord kirjutaks.

PAULA SERING

Mitte enam Blair. Orwelli algus

GEORGE ORWELL. PARIISI JA LONDONI HEIDIKUD. Inglise k tlk S. Veski. KRK, Tallinn, 1995. 176 lk.

Kirjastusühistu KRK on üllitanud Sirje Veski tõlgitud George Orwelli esikraamatu "Pariisi ja Londoni heidikud" (*Down and Out in Paris and London*). Orwelli tuntakse eelkõige tema kahe viimase raamatu, "Loomafarmi" ja "1984" järgi. Aga kindlasti on huvipakuvad varasemadki teosed, nii praegu kõneks olev – mida näiteks Henry Miller on väitnud talle Orwelli loomingust enim meeldivat – kui ka Orwelli romaanid, mida on peetud 1950ndate inglise romaani eelkäijaks.

"Pariisi ja Londoni heidikute" ilmumisega sündiski George Orwell. Autor Eric Blair teatas kirjastajale tagasihoidlikult, et sooviks raamatu avaldada var-

junime all, kuna ta "pole selle üle uhke", ja pakkus välja neli nime: P. S. Burton (nimi, mida ta ise hulkurina kasutas), Kenneth Miles, George Orwell, H. Lewis Always, lisades, et ta ise eelistaks George Orwelli. (Orwell on jõgi Inglismaal.) Oma õele ütles Eric, et avaldab raamatu pseudonüümi all, kuna kardab šokeerida vanemaid (katkendeid raamatust oli küll juba Eric Blairi nime all ilmunud). Veel on pakutud, et pseudonüümi kasutamise võis tingida Blairi töötamine õpetajana, või siis, et ta eeldas tundmatu autori kirjeldusi heidikute elust mõjuvat tõepärasemalt kui etonlase Eric Blairi omi – kes pealegi oli selleks ajaks ajakirjanduses avaldanud artikleid, luuletusi, arvustusi jm. Ka pärast "Pariisi ja Londoni heidikute" ilmumist jätkas ta mõnda aega artiklite avaldamist Eric Blairi nime all – kuni sellest Orwelli kasuks lõplikult loobus.

Pöördumine Blairist Orwelliks polnud küll äkiline Saulusest Pauluseks saamine, aga kindlasti mitte vähem sügav – see oli kõrvaleastumine valmistalutatud rajalt, kuhu "alamkõrgkeskklassi" (*low upper middle class*) kuuluv Eric Blair oli treenitud astuma. Pärast õpinguid St. Cypriani eraalgkoolis ja Etoni kolledžis (mis tähendasid pidevat viibimist kodust eemal, kooliinternaadis) suundus Eric Blair Birmasse teenima Inglise koloniaalvägedes. Kuid viis aastat, mis ta seal vastu pidas, oli enam kui küll, et hakata vihkama koloniaalsüsteemi ja mõista, et see amet on täiesti ebasobiv selleks, mida Blair tegelikult teha tahtis – kirjutada. Ta lahkus Birmast 1927, 24aastasena, olles kindlalt otsustanud kirjanikuks saada, ning Inglismaal ei asunud ta enam riigiteenistus-

se, vaid üüris toa Londoni agulis, kust korraldas oma retki hulkurite sekka – et tundma õppida maad, kus ta seni oli viibinud peamiselt kooliinternaatides. 1928. aastal sõitis ta Pariisi, kus elas 18 kuud töölistkvartalisse üüritud toas, töötades 10 viimast nädalat nõudepesija ja kelneriõpilasena. 1929 naasis ta Inglismaale ja asus elama vanematekodu, korrates aeg-ajalt oma reise hulkurite juurde. Ta ei pidanud sel ajal ühtegi kindlat ametit, vaid tegeles pidevalt kirjutamisega (tema esimesed kaks Pariisis kirjutatud romaani on kaduma läinud) ja tema ainukeseks sissetulekuks olid honorarid ajakirjanduses ilmunu eest. Asjaolu, mis pidi tegema tõsist meelehärmi tema vanematele, sest kirjutamine, välja arvatud juhul, kui see just kõvasti raha sisse ei toonud, polnud mingil juhul prestiižne tegevus.

Kui "Pariisi ja Londoni heidikud" pärast tagasilükkamist kahe kirjastuse poolt (ühel juhul T. S. Elioti soovitusel) 1933. aasta alguses autori 30. eluaastal ilmus, sai talle osaks tagasihoidlik müügiedu (raamatut trükiti Inglismaal 3000 eksemplari, Ameerikas 1750), ent tunnustav vastuvõtt kriitika poolt. Orwelli kirjeldus maailmast, mis on selle hariliku, kodanliku, igapäise maailma all, kõrval, sees, on niipalju muljetavaldav, kirjeldus kõntsast noobli restorani köögis nii mõjus, et hotelliomanikud-restaurantipidajad leidsid olevat vajaliku teatada, et kunded võivad alati inspekteerida kööki – ja soovitasid üksteisel välja panna silte, mis kutsuksid kundesid seda tegema.

Pildikesed Pariisist on tunduvalt lõbusamad, reipamad ja naljakamad ning sealsed heidikud värvikamad ja ettevõt-

likumad kui Londonis. Kõik see Londoni öömajade sopp, hais ja viletsus ning hulkurite väljapääsmatu olukord meenutab mulle kangesti Totu ja Soku seiklusi Roiskmanni öömajades raamatus "Totu Kuul". Oli see nii ehk sellepärast, et Pariisis oli Orwellgi turist, seikleja, võõramaalane, Inglismaa aga oli tema oma kodumaa – mida ta tegelikult väga armastas? Nähes inimeste mõttetuid kannatusi, võis ta endale esitada sama küsimuse, mille Winston Smith aastal 1984: ma saan aru, kuidas, aga ma ei saa aru, miks.

Tõlke ilmumine sobib sellesse aega, kus me oleme (ka siinmail on harrastatud reportaaže prügimägedelt) – nagu on saanud meile ka ehk mõistetavaks Orwelli eluaegne vaesushirm. Rahast on meilgi saanud vooruse mõõdupuu ja pereisa võib end oma väikefirmat vee peal hoida püüdes sama mõttetult surnuks töötada kui Pariisi nõudepesija. Me oleme elanud läbi ka revolutsiooni ja sotsialismi tagajärjed – ainult meie pettumuste ajaline järjestus on Orwelli pettumustega vastupidine.

Kuid Orwellile polnud omane leppimine olukorraga, vaid vastupanu, selle eest seismine, mida ta õigeks pidas – kui see ka peaks paratamatult lõppema sinu jaoks personaalselt varutud kohutavaima ruumis 101. Või nagu ta kirjutas aastal 1946:

"Ei ole kerge uskuda tsivilisatsiooni püsijäämisse.

...Ma arvan, et tuleb jätkata poliitilist võitlust, nagu arst peab püüdma päästa patsiendi elu, kes tõenäoliselt sureb. Kuid me ei jõua kuhugi, kui me ei alusta äratundmisest, et poliitiline käitumine on suuresti irratsionaalne, et maailm

kannatab mingi vaimuhaiguse käes, mis tuleb diagnoosida, enne kui seda saaks ravida" (tsit. rmt: R. Williams. George Orwell. New York, 1981, lk 66–67).

TOOMAS RAUDAM Kosinski, nimi

JERZY KOSINSKI. KIRGAS LIND.
Inglise k tlk U. Uibo. Loomingu
Raamatukogu 1995, nr 18–20. 168 lk.

Mõnikord häirib mind mu nimi. Kuidagi liiga ümmargune ja lame tundub olevat. Pole, millest kinni haarata, libiseb sõrmede vahelt välja nagu märg kummipall. Rahulolematus nimega on üks esimene asi, mida oma lapsepõlvest mäletan. Kaks asja oli, millega ma rahul polnud: nimi ja nina, nina ja nimi. Mõneti on need mul ka sarnased – lameduse osas vähemalt. Seepärast sooviksin endale vahel teist nime. Vahelduse mõttes võiks see Kosinski olla. Kosinski on terav, luine, võimalik, et ka pisut tige. Samu sõnu võiks ka tema nina kohta kasutada. Küll mitte juuste ja silmade kohta. Juuksed ja silmad on nagu lips, neid võib nimest kergemini lahutada kui nina.

"Ühe käeviipega tõukas mölder naise tee pealt eest. Ja samasuguse kiire liigutusega, millega naised kartuleid koorides mädaplekke välja torkavad, pistis lusika poisile silma ja keeraski silma välja" (lk 31).

Umbes nii. Ja edasi:

"Nad (silmamunad – T. R.) ei sure, kuni nad on vabad; ja et nad on väikesed, saavad nad end hõlpsasti igal pool

varjata ja inimestel salaja pilku peal hoida" (lk 32).

Kosinski raamat on kirjutatud minavormis. Mina on väike poiss, kes vanematest mahajäetuna eksleb Teise maailmasõja ajal paigast paika, külast külla. Ühtki inimest ta oma rännakul ei kohta. Igal pool valitseb kurjus, vägivald. Ainsad inimesed on tegelikult loomad ja linnud. Tuvi, hobune. Kuid needki saavad inimese käe läbi kas julmalt hukka või sunnitakse neid laskuma inimese tasandile, olema vahendiks sadistlike ihade rahuldamisel.

Raamatu skeem on tegelikult lihtne: hüljatud lapse hingeelu järkjärguline kalestumine. Paraku on lapse hing juba sündides viga saanud. Ta on kuri juba algusest peale. See, millega ta kokku puutub, on vaid peegeldus sellest, mis seal kogu aja olemas olnud. Mul on (kuri) kahtlus, et lugu, mida mina-poiss raamatu kirkais toonides kirjutatud lõpus üles ütleva hakkaks, oleks sõna-sõnalt sama kui see, mille ta äsja läbi elas. Kui mitte hirksam. Ehk puuduksid seal isegi need õrnad kohad, mis nüüd looduskirjeldustes. Ehk saaks temast ülerääkimisel uus Markii? Või ulmeõuduka režissöör? Lühidalt öeldes – tootalne igavus?

Seda on siiski raske uskuda, kuigi mõned vägivallakirjeldused ei erine suurt suurest arvelauast, mille abil lastele kunagi aritmeetikat õpetati, mustad nupud ükskõikselt üksteist koksimas (punaseid nuppe vähem, neid liigutati harvem; ei tasu arvata, et kõik, mis ma räägin, ainult raamatu ja nime kohta käib). Kui minu nimi oleks K ja ma kirjutaksin sääraseid raamatuid, siis ha-

kataks mind varsti Lasnamäe kolliks kutsuma.

Kõige igavamad kohad on need, kui poiss jõuab Stalini-maale ja hakkab kogema. Seda on tüütu jälgida. Sealtmaalt alates, kust asi konkreetseks läheb ja kurjusel on konkreetne nimi (Stalin) ja tegevusala (Nõukogude Liit). Nüüd jääb veel puudu, et mina ütleks oma nime. Tere, mina olen Jerzy ning see kõik on minuga tegelikult juhtunud. Siiski on Kosinski sääraseks maitsetuseks liiga hea kirjanik.

Kosinski keel on statistiline, olemuslikule tõe sellega niisama lihtsalt ligi ei pääse, ehkki K sooritab sellega suisa imesid, sadistlikke *salto mortales*id. Ma juba mainisin loodust. Enamik võrdlusi sünnib just seal, sellest. Justkui oleks loodus see ainuke, kes võib öelda "mina" ilma, et see kellelegi liiga teeks. Vaid Jumal võib seda teha, mitte inimene. Ning juudina teab Kosinski seda ülihästi. Igaks juhuks üks umbropsu näide:

"Raskelt koormatud mesilased, kes tõid surevatelt lilledelt nektarit, lendasid sumisedes pikkade põlispuutorvide valve all laisalt läbi paksu alusmetsa tuuletu rahu" (lk 73).

Noh, said aru? Taipasid, mis on kirjandus?

Mina küll ei saanud.

Laps oma liigutava, kuid siira mõtlemisloogikaga (seda ka sõnalisel tasandil) on kurjuse alastikoorimisel parim, mis olla saab. Võta või "headuse süütenõör".

"Jäin tukkuma ja silme eest käisid läbi kõik leiutused, mida ma kavatsesin teha. Näiteks süütenõör inimkehale, mis põlema panduna asendab vana naha uuega ning muudab silmade ja juuste

värvi. ...Süütenöör, mis kaitseb kõiki kurja silma eest. Siis ei karda mind keegi ja mu elu muutub kergemaks ja meeldivamaks" (lk 67).

Või see:

"Kas poleks lihtsam inimeste silma- ja juuksevärvi muuta kui suuri ahje ehitada ning juute ja mustlasi taga ajada, et nad seal ära põletada?" (lk 73).

Mina-poiisi hääl kaob pärast seda, kui missaalikandmine kirikus Issanda ihu päeval luhta läheb ning ta karistuseks käimlaauku visatakse. Loogiliselt ei tohiks see talle nii rängalt mõjuda, sest taolistes aukudes on ta varemgi viibinud, kord isegi maa sisse maetud, kus kaarnad ta peaaegu surnuks nokivad. Kuid sümbol on alati sümbol just sellega, et ta on läbinähtav, tema ilmumine enamasti etteaimatav, meie/Kosinski raamat aga on just äsja poole peale jõudnud, mis tähendab seda, et mingi muutus lihtsalt peab toimuma.

Tuli ja vesi, vesi ja tuli, need kujundid hoiavad "Kirgast lindu" õhus. Ning ka hea tõlge – U. U.

Hääl ei tule tagasi enne kui lõpus. Keegi helistab, "...kusagil liini teises otsas oli keegi, võib-olla samasugune inimene nagu mina ise, kes tahtis minuga rääkida..." (lk 166). Võib-olla? Või kindlasti?

Tahtis minuga rääkida? Mida?

Salman Rushdie on Naipaulile ette heitnud, et selle raamatuist puudub pea täiesti sõna "armastus".

Sama võiks küsida ka Kosinski kohta. Või Beckett. Või ma ei tea kelle kohta veel.

Nii lapsik kui see ka ei ole (sest see, et ei ole, ei tähenda veel seda, et ei ole),

püsib kirjandus vaid sellistel küsimustel.

Jerzy Kosinski, mees, keda süüdistati võrdset selles, et ta on Poola spioon ja CIA agent, sooritas enesetapu 1991. aastal.

Üks tema viimaseid ütlemisi oli:

"Te ei taipa, te ei saa millestki aru. On asju, mida ma pean varjama."

"Jerzy hoidis mul kogu aja silma peal ning ta tegi seda ka siis, kui ma seda tähele ei pannud. Sellist üksindust pole ma varem kellegi juures kogenud. Ehk tuli see sellest, et tal polnud lapsi, võib-olla sellest, mis tal lapsepõlves läbi tuli elada, ei tea."

Nii räägib üks kirjaniku sõpru. Tema nimi – jah, nimi – on A. M. Rosenthal. Kohtumise ajal viibisid nad ühes puhkekodus, Rosenthal oli äsja haige olnud.

"Ta poputas mind nagu väikest last."

KALEVI KULL Simply living

HENRY DAVID THOREAU. WALDEN ehk Elu metsas; Kodanikuallumatus. Inglise k tlk E. Sivonen; M. Soomre. Hortus Litterarum, Tallinn, 1994. 464 lk.

Iga suur kultuur on andnud eetilisi õpetusi, st et inimesed neis on omavahel arutanud, kuidas on õige elada, ning otsinud õigeima eluviisi alust. Nii oli see Sokratese sõprade ringis, taolaste ja buddhalaste keskel, aga ka saksa filosoofide seas.

Eestis pole diskussioonid elu ülimate väärtuste üle eriti populaarsed. Filosoofid

Elu paradoksina, ehk difusiooniseaduste toimel, tehakse siiski vahel mõnest väärtuslikest mõttekäikudest tõlkeid.

Elurõõmust sai kord kirjutatud, kui eesti keeles ilmus Albert Schweitzeri "Kultuur ja eetika".¹ Too on poodidest otsas, ent veel pole otsas läinud aastal maakeeles paljundatud Henry David Thoreau "Walden ehk Elu metsas" – nii õnneks kui kahjuks.

Thoreau: "Minu meelest me peaksime, kui tähed on selgeks õpitud, läbi lugema parima osa sellest, mis kirjanduses olemas on, ja mitte lõpmatuseni kordama a-d ja b-d ja ühesilbilisi sõnu nagu esimestes klassides, jäädes kogu eluks istuma esimestesse ja kõige madalamate pinkidesse" (lk 125).

On's veel mõnelgi eestlasel see mõtte – et peab palju ja just head kirjandust lugema? Muidugi oleks hea, kui siis ka parim kirjandus raamaturiuleilt võtta on.

Mitu head tuttavat on varem proovinud "Waldenit" eesti keelde ümber panema hakata. Tutvus Thoreau'ga on meil vähemalt kahekümne aasta tagune,² kodanikuallumatus väga populaarne veidi hilisemast ajast. Arvustajad on tõlkele andnud plusse.³ Ent keel pole ses raamatus lihtne – laused on pikad ja mõned sõnad päris haruldased.

Üritaks järgneva mõelda mõne mõtte sellest, kui võrd on sealt meile

miskit võtta kui kultuurile ja kui võrd me oleme selleks valmis.

Jutt käib ootamatust ideest, et hoolimata ühiskondade tehnilise ja sotsiaalse keerustumise edusammudest on siiski parim ise endale söök valmistada ning ise mõelda.

Õigupoolest võib koguni nimetada avastuseks seda, et ainelises mõttes lihtne elamine väärtusena ei muutu vaimu arenedes.

Hulk lehekülgi annab edasi rõõmu lihtsast elust, kirjeldab lihtsa elu tasakaalu ja analüüsib selle mehhanisme.

Hulk aega paneb Thoreau ubade köplamisele. Meil kartul, Okeaanias bataat, on hoolt märksa vähem nõudnud kui oad, mis vaimseks arenguks leidub enam aega. Vaba aja tekkimine on ajaloos paradoksaalselt ikka keskkonnaenulike tagajärgedeni viinud, juhul kui ta tiheda vaimse harrastuse või muusuguse tööga taas pole täidetud.⁴ Elu metsas nõuab palju tööd, ent võimaldab ka rohkelt tunnetusrõõmu nautida.

Huvitaval kombel on paljudele eesti intellektuaalidele elu metsas ise või omal nahal kogetud olemisviis – kuigi rohkem suviti (või kui talvel, siis ehk mitte omatahtsi), ent äratundmisvõimeks piisavalt.

Meie eripära on, et maaga-seotus on kõrgesti haritud ehk väga vaimne. *Tarto Ma-rahva Näddalileht* (kui esimesi omakeelseid maarahvalehti maailmas)

1 K. Kull, R. Kuresoo, Albert Schweitzer Eestis. *Looming* 1985, nr 7, lk 987–991.

2 M. Karmo, A. Raitviir, Henry David Thoreau – looduse bakalaureus. *Looming* 1974, nr 8, lk 1362–1374.

3 H. Varblane, Allumatus. *Postimees* 6.05.1994; J. Räheso, Thoreau. *Looming* 1994, nr 10, lk 1429–1433.

4 Vt Cl. Ponting, *A Green History of the World*. New York, 1992.

on siin üks näide ja argument. Teine on kõrgharidusega põllumeeste rohkus viimastel aastakümnetel, aga ka väga tõsine suhtumine põllumajandusteadusesse juba selle sajandi esimestel aastakümnetel. Kolmas on praegune intellektuaalide erakordselt suur seotus traditsiooniliste eluviisidega oma maakodude kaudu, mille suhteline hulk eestlastel on suurimaid maailma rahvaste seas.

Ent usku ja oskust seda teed jätkata napib.

Thoreau't kõneldes ja teda iseloomustades rõhutatakse ikka – läks ära eemale tsivilisatsioonist, tegi ise omale palkmaja metsajärve kaldale ja elas seal (kaks aastat!). Lähima naabrini oli pool miili, suure teeni vaid veidi rohkem (raudteegi kostis ligi), ja maja ümber ikka ka põllupeenrad. Eraldi, et elu üle ise (põhjalikult) järele mõelda ja leida loomulik elamiseviis.

Meie eesti inimesed üksiktaludes, nagu meile kombeks, just nii ongi ju kogu aeg elanud. Vaid mitte kaks aastat, pigem kaks tuhat. Selline kaugus naabrini on just eesti hajakülade norm, ja maja on ikka enamasti ise ehitatud ning selle ümber oma kätega peenrad tehtud. Elu üle järele mõeldud ja ilu nauditud.

Seepärast on Thoreau, arvata, eesti inimesele suurt äratundmist pakkuv.

Seepärast, arvata, on eesti inimesel (maailmale) hoopis rohkem ütelda.

Selles raamatus sisaldub just see, mis Ameerikast õppida on (kui neilt õppida tahta) ning mida on Eestis osatud rakendada juba enne selle raamatu kirjutamistki. Ent inimese jõud peitub suuresti põhjendamise oskuses ning põhjenduste meelespidamises, ning ses

asjas kulub ikka abimehi raamatuina ära.

Thoreau mõtteilm on ühenduses romantismiga, vaateviisiga, mille üheks jooneks oli biotsentristlik universalism. Eestimaa vaimuilmas on romantismil olnud tähtis koht (näiteks Karl Ernst von Baer ja hiljem Jakob von Uexküll on selle liini mõtlejad). Siin püsis see suund kauem kui Lääne-Euroopas tänu agraarsele elukorraldusele ja tööstusliku arengu väikesele mõjule. Filosoofilise mõtlemise stiile ja viise on äärmiselt eripalgelisi. Üks neist on pikkade loogiliste põhjendusahelate ehitamine, et selgeks saada, mis tuleneb millest; see nõuab visa ja professionaalset tööd. Thoreau viisi filosoferimises on aga midagi, milles võib iga ergas inimene ennast ära tunda. See on seesugune seoste avastamise rõõm, iseseisva mõtlemise ja oma silmadega nägemise rõõm, mida võib tunda igas talus tööd tegev inimene.

Tsivilisatsioon on näidanud, et inimese eluspüsimiseks (ja seejuures päris mõnusaks) tarvis olev füüsilise töö hulk pole eriti suur. Väga suur osa tööst kulutatakse praegu niisugustele asjadele, mis kaugeltki esmavajalikud ega ka vaimsed harrastused pole. Thoreau: "Tööd, millele oleksid arvestatavad tulemused, ei tee kummatigi keegi" (lk 112).

Kas pole roheline vaateviis pärit sealt, kus filosoofid loobusid olemast kerjusemungad või ka õukonna hoolealused, ning pidasid õigeks ise teha see töö, mis enda ja oma pere toitmiseks ja soojendamiseks (s.o "kehasoojuse hoidmiseks") vajalik? Nii avastasid filosoofid

fid iseseisvuse ja vabaduse, ja loomuliku eluviisi.

Inimesed koguvad raha oskamatuses koguda tarkust. Vaid see rahvas, kes on võimeline püsivaiks vaimseiks harrastuks, püsivaks vaimutäiustamiseks kogu perega ja iga päev, võib saada roheliseks rahvaks, tulevikurahvaks.

Tarka inimest tuntakse oskusest loobuda. Kui sel lausel on juured all ja kui eestlased oleksid kõrgesti haritud rahvas, siis võiks meil tõesti eeldusi olla ökoloogilist teed käia. Sest see tee tähendab liigestest tarbimisest loobumist. Nagu sellest kirjutab näiteks H.D.Thoreau.

"Hingeline heldus pole veel kedagi kehvemale järjele tõuganud. (...) Ühtegi hinge vajadust ei rahuldata rahaga" (lk 382).

Nicolai Hartmanni eetika-jaotus normatiivseks (väliseks) ja kontemplatiivseks (mõtisklevaks) toob mõtte, et välist me ei taha, kontemplatiivseni aga ei küüni.

Thoreau: "Elada, see tähendab ärkvel olla. Ma pole veel ealeski kohanud täiesti ärkvel inimest. Kuidas ma oleksin suutnud talle silma vaadata?" (lk 108). "Ärkamine ongi üks "Waldeni" põhimotiive – ärkamine elule, mis on vaba tavade ja vaimse arguse kammitaist. Ainult sääraselt aluselt on inimene võimeline lähenema kõige olulisematele filosoofilistele küsimustele oma kohast universumis, näivast ja tõelisest ning Looduse tähenduslikkusest," ütleb Erkki Sivonen järelsõnas (lk 458–459). Thoreau: "Elluärkamise lootuses kaota-

vad aeg ja koht surnu jaoks igasuguse tähenduse. Kus iganes see ärkamine ka toimuks, seal saavad kõik meeled tunda kirjeldamatut naudingut. Enamasti me suudame enda ümber märgata ainult asjade pealispindseid ja mööduvaid omadusi. See ongi õigupoolest meie peataoleku põhjus" (lk 158).

Ent kas maksab siis õigel viisil elamist nii dramaatiliselt võtta.

Tegelikult on oluline see aeg, mida on võimalik pühendada endale, õigemini – mil tegeldakse endaga. Sest endaga tegelemine on enamasti ka enda arendamine. Elu on *autopoiesis*, autopoeesia, eneselooming, nagu sõnastab tšiili bioloogiateoreetik Humberto Maturana.¹ Paraku on elu valdavalt kohtumiste ootus. Ning seesugused ooteseisundid tekitavad pigem ärevust, kui lasevad rahulikult endasse süüvida.

Te vaadake praegusaegset eesti kirjandust ja te näete, kui vähe on seal loodust ja kui palju linna. Jaan Kaplinski, Nikolai Baturin, Mats Traat, Tõnu Önnepalu, mõni luuletaja veel – neil ehk on erandina tunda, et nad natuke loodust ja selle läbi inimeste elu tajuvad. Fred Jüssi ja Tiit Leito on meie praeguses kultuuris ükski, pealegi kirjutavad nad vähe, või ei mõisteta nende pilte lugeda (st enda olemiseks ümber tõlkida).

Ehk võtaks nüüd kätte ja paljundaks eestimaalastele midagi head veel. Ameeriklaste jaoks on Thoreau kõrval tähtis Aldo Leopoldi *Sand County Almanac*. Ameerika filosoofia on meil hämmastavalt vähe leidnud õiglasi hin-

1 H. R. Maturana, Fr. J. Varela, *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Dordrecht, 1980.

nanguid ja ameerika kultuur sügavamaid lähenemisi. Olen väga kriitiline amerikaniseerumise ja ameerika elulaa-di suhtes, ent usun, et iga rahva loomingu-
 leiab usina otsimise peale midagi, millest õppust võtta. Sissevaatavam aru-
 saam teise rahva hingest ja kultuurist on
 võimalik tema müüdi adumise kaudu. Rahva müüt, see on teatud hulk posi-
 tiivseid väärtusi, mida see rahvas ise
 tähtsaks peab ja mille kaudu end iden-
 tifitseerib. Müüt on kollektiivsete süva-
 väärtuste autoreprodutseeruv tuum. Teiste eest on need väärtused tavaliselt
 ikka natuke varjatud ja nende pealesu-
 rumine teistele või liig vali kuulutamini-
 negi kipub tooma häda ja õnnetust. Ise-
 seisvus, demokraatia, vabadus, ise-
 olemine – need on ameerikasile väga
 sügavalt olulised. "Walden" on üks osa
 Ameerika rahvuslikust müüdist. Ameerika
 on sünnitanud teisigi olulisi keskkon-
 naliikumisi. Mõtlen näiteks Kalifornia
 bioregionaliste, või töid keskkonnasäästlike
 tehnoloogiate väljanu-
 putamisel.

Thoreau on ökofilosoof, õieti temast
 tihti alustataksegi ökofilosoofide rida. Raamatu
 tõlkija Erkki Sivoneni sõnadega ümberõeldult –
 "jäab siiski jõusse Thoreau põhiveene: mida
 väiksemad on materiaalsed vajadused, seda
 vähem läheb nende rahuldamiseks vaja tööd, ja
 mida suurema osa vajalikust tööst teeb inimene
 ise, seda vähem langeb ta sõltuvusse kellestki
 teisest. Ehk tänapäeva ülekanalt: mida rohkem
 suudab tarbimisühiskond vähendada tarbimist,
 seda suurem võimalus on maailmal pääseda

majanduslikust ebavõrdsusest ja lämbumise-
 misest omaenda jäätmete all" (lk 459).

See maa ei saa jääda ilma tarkuse-
 armastusest. Või ta laguneb koost. Mul on
 tõesti heameel, et filosoofilisi tekste
 eesti keeles vormitakse, mõtlen või hil-
 jutist Jacques Derrida raamatut. "Võib
 ju end lohutada, et Derridast saavad
 Eestis aru paar inimest, kes on võimeli-
 sed teda lugema ka muudes keeltes,
 kuid ikkagi on tähtis emakeelne kirjan-
 dus"¹. Eesti eripäraks on õppinud ini-
 meste hulk, Thoreau iseäraks on, et ta
 võib tarkusearmastusele juhatada palju-
 sid. Ta sobib. Sest "armastus looduse
 vastu on Eestis palju elavam, kui üks-
 kõik millises teises Euroopa riigis, mida
 tunnen".²

Teksti pole olemas, tekst pole tekst,
 kui teda keegi ei loe, ehk tõlgi, ehk
 ümber kirjuta, ehk kõnele, ehk ümber
 mõtle, mis on ju üks ja seesama – elami-
 ne, lihtsalt.

Loen, ja leian loetu liiga järsu või
 ülepausutatu või tavalise või tehtu. S.o
 mitte Thoreau', vaid selle teksti siin.
 Kuidas kirjutada täiuslikku teksti? Kui-
 das elada täiuslikult?

1 A. J u s k e, Filosoofia võimalikkusest Eesti Vabariigis. *Eesti Päevaleht*, 14.08.1995.

2 J. von U e x k ü l l, Eesti tee rohelisse tulevikku. Tartu, 1994. Lk 22.

JAAN ROSS

Tobiase raamatu ilmumise puhul

RUDOLF TOBIAS. IN PUNCTO MUSICORUM. Koost. V. Rumessen. Ilmamaa, Tartu, 1995. 256 lk. (Eesti mõttelugu).

Hiljaaegu Ilmamaa kirjastuselt ilmunud Rudolf Tobiase raamat "In puncto musicorum" sisaldab tuntud eesti helilooja aastatel 1900–1918 kirjutatud nelikümmend artiklit. Neist suurem osa on avaldatud eestikeelses perioodikas nagu ajalehtedes *Postimees*, *Päevaleht*, *Elu* jt, kuid kolm artiklit ka mõjukas saksa muusikaajakirjas *Allgemeine Musikzeitung*. Kogumiku viimased kolm artiklit jäid Tobiase eluajal käsikirja ning seega jõuavad lugeja ette nüüd esmakordselt. Kogumik on koostatud ja põhjalikult kommenteeritud Vardo Rumesseni poolt. Selle tehniline teostus – siis toimetamise, kujunduse ja trükitehnika osas – on eeskujulik.

Tobiase raamatu ilmumine sunnib lugejat esitama enesele sügavamalt laadi küsimusi, kui esimesel pilgul võinuks oodata. Kõigepealt, *hic et nunc* näib Tobias kujunevat üheks politiseeritumaks eesti kunstnikuks üldse. Demokraatlikus riigis ei juhtu just sageli, et peaminister väljendaks oma intervjuus arvamust ühe muusikateose ettekandeprojekti üle – see on ajaloos olnud iseloomulik pigem türannidele (nt Hruštšovi mõtted kaksteisttoonitehnika kohta). Ajakirjandust jälgiv lugeja muidugi taipab, et peaministri ekstravagantse mõtteavalduse olid tinginud kavandatavad gastrollid "Joonase

lähe- tamisega", milleks töotas kuluda mõningane hulk maksumaksjate raha. Ja küsimus sel puhul sai olla vaid üks: kas selline rahakulutamine on ka põhjendatud?

Kahjuks ei ole ega saagi kunsti puhul sellele küsimusele olla objektiivset vastust. Tõsi, võib proovida kiretult kokku võtta seda, mida me Tobiasest teame. Pärast õpinguid Peterburi konservatooriumi suurkujude Homiliuse ja Rimski-Korsakovi juures töötas Tobias mõnda aega Peterburi (tol ajal kas mitte suurima eestikeelse kogudusega) Jaani kiriku organistina ning naasis seejärel Tartusse. Mõneaastase töö järel muusikaõpetajana siirdus Tobias Lääne-Euroopasse, kus ta 1912. aastal valiti prestiižika Berliini Muusikaülikooli erakorraliseks õppejõuks. Edukat pedagoogilist karjääri ei saatnud aga edu heliloojana: Tobiase teoste kontserdid Leipzgis ja Berliinis polnud menukad. Omaaegsete saksa muusikakriitikute arvamused (vt tänavuaastase *Teater. Muusika. Kino* kevadnumbreid, kus Rumessen on nendest teinud asjakohase valiku) on üksmeelsed Tobiase halbade dirigendioskuste hindamisel, kuid vähem üksmeelsed ta kvaliteedi arvustamisel heliloojana. Tobias ise ennustab, et "kaugem tulevik võtab kord oma hävitava spektraalanalüüsisiga ka meie moenarrused oma kohtu alla", ning leiab, et "nii on ka kõik uus vaid niipalju väärt, mil määral temas on ehtsat progressi. Selles mõttes on suutnud ka teisejärgulised heliloojad olulist osa etendada".

Teadagi mängib kunstis olulist rolli andekate inimeste maitse. Kui nüüd *maestro* Neeme Järvi juhtimisel "Joonase lähetamine" muusikalisest provintsist

– mida Eesti ju paraku on – hoogsalt välja sammub, on tema šansid edu saavutada ehk suuremadki kui kaheksakümmend aastat tagasi. Eriti kui arvestada tänapäeva muusikamaailmas täheleandavat huvi muusikaajaloo veidi varjatumategi nurgakeste vastu. Ning uskudes, et Rumesseni korrektiivid Tobiase partituuris, millele Mart Siimer *Eesti Ekspressis* tähelepanu juhtis, on teostatud tõepoolest laitmatu maitsega.

Kuid muidugi ei tarvitse Tobiase kui helilooja väärtused lugeja jaoks automaatselt seostuda Tobiase kui kirjamehe väärtustega. "Eesti muusika biograafilises leksikonis" määratleb Rumessen Tobiast kui eesti nõudliku muusikakriitika alusepanijat. Laiemal kultuuriajaloolisel foonil eraldub Tobiase kirjutistest enim ta konflikt Karl August Hermanniga – 1905. aasta 30. oktoobril Tartus Aleksander Läte juhatusel aset leidnud Beethoveni Kaheksanda sümfoonia ettekande ainetel. Nimelt pani Tobias Hermannile pahaks viimase liigset naturalismi Beethoveni sümfooniast programmi otsimisel, millest Tobiase ja Hermanniga vahel hargnes leheveergudel ulatuslikum mõttevahetus.

Et Leo Normet on *Hommikulehes* Tobiase tekste nimetanud kogunisti filosoofilisteks, siis võib huvirikkam lugeja siirduda otsingutele ning üritada seda filosoofiat raamatust ka üles leida. Kui lugeja huvi peaks seejuures olema suunatud pigem üldkultuurilistele kui rahvuslikele väärtustele, siis võiksid ta erilist tähelepanu pälvida just kolm *Allgemeine Musikzeitung*ist tõlgitud artiklit. Mis on need asjad, millest Tobias mõtleb ja mida ta serveerib saksa kultuuriruumis, kus eesti rahvuslik mõõde

tõenäoliselt huvitab vaid üksikuid? Üks saksakeelne artikkel kolmest kannabki tõlgituna pealkirja "Sellest, mis huvitab vaid väheseid", kuid – ootuspäraselt – ei vaatle Tobias siin eksklusiivsena mitte eesti rahvuslikku helikunsti, vaid hoopis muusikateooriat, kitsamalt "kompositsioonitehnika distsipliini". Tobiase sõnum ses artiklis on lihtne: ilma neid tundmata on raske saada ettekujutust muusikateose tõepärasest väärtusest. Millega nõustumata jääda on raske.

Ehkki "In puncto musicorum" on juba teine üllitis Ilmamaa kirjastuse suursarjas, omandades seega sarja vaatepunktist vaid rutiinse tähenduse, lubatagu siiski lõpetada ühe tähelepanekuga, mis puudutab eesti muusikalise mõtte esindatust neis sarja kui terviku kavandites, mida mul on juhust olnud näha. Nii nagu Tobias suundus oma parimas loomeas võõrsile, on seda teinud (või pidanud tegema) mõnedki eesti muusikateadlased. Nimetaksin Elmar Arro, baltisaksa muusika head eriteadlast, kelle rolli Teises maailmasõjas hävinud Riia arhiivide tundjana Eesti kultuuriajaloo on valgustanud Toomas Siitan ja kellest Urve Lippus on oletanud, et temast saanuks Tartu Ülikooli muusikateaduse õppetooli professor, jäänuks sõda puhkemata. Nimetaksin Rein Lau, Peterburi Konservatooriumi õppejõudu, kes avalikkuse eest samahästi kui varjatult on suutnud tänapäeva Eestisse kasvatada väikese, kuid tugeva muusikateadusliku koolkonna. Muusikateadus ei võrdu tingimata muusikakriitikaga. Vähemalt need kaks meest on eesti mõteloos enesele auväärse kohta juba kindlustanud. Ehk vääriskid nad seda kohta ka "Eesti mõteloos"?

KALEIDOSKOOP

FELIX OINAS

Pudemeid vandumisest

Vandumine on söimusunade kasutamine, mis mainib kurja kellegi või millegi vastu imperatiivis või optatiivis (James Hastings, "Encyclopedia of Religion and Ethics"). Vandumist kasutavad kõik seltskonnakihid, kuigi vähem kultuursed kalduvad sellele rohkem voli andma. Oriendi rahvad ja paljud metsikud suguharud vannuvad väljendiga "Söö väljaheidet!". Vannet "Me cago en Dios" (Ma olen Jumalast neetud) oma rohkete variantidega võib kuulda seal, kus iganes kõneldakse hispaania keelt.

Venelaste tugevaim vandevormel viitab intsestile emaga. Malinowski järgi vannuvad Trobirandi saare elanikud Melaneesias intsestiga kolme ligema sugulasega – ema, õe ja naisega. Kuna vanne intsestist emaga on neist kõige nõrgem, peaaegu lihtsalt nokkimine, on õe mainimine vandes väga tõsine solvamine, öeldud suure vihaga. Vanne, mis viitab vahekorrale oma naisega, on väga haruldane ja erakordselt tugev, mistõttu Malinowski kuulis seda alles pärast pikemaegset viibimist Trobirandil. Tema järgi on seksuaalse vahekorra mainimisel oma naisega "etiketi tõkked kõrvaldatud ja alasti tõelisus toodud päevavalgele". Izaak Walton oma kuulsas raamatus "The Compleat Angler" (1653) väitis, et kui kalad kuuleksid, oleks nende sõnavara võigas kohutavast vandumisest kärsitute õngitsejate suust.

Eesti peamised vandesõnad on, nagu teame, "kurat" ja "saatan" ja nendest nõrgemad "kurask", "tont" ja rida teisi. Vandumist võidakse tugevdada väljenditega, nagu "kurat sind võtku", "kurat sinu sisse", "kuradi päralt", "oh sina soolatud kurat", "püsti korrat" (Ilmar Talve), "oh sa kurat ja viissada saadanat" (August Gailit), "ssaatana", "saatanas" (Arvo Mägi) jne.

Dr. Eugen Jannseni andmeil olevat Tartu Ülikooli eesti keele lektor ja tseensor Carolus Mickwitz oma loenguil väitnud, et eestlastel on üksainus heksameeter: "Oh sina viimane tont ja kuradi pärade lontrus". Ta olevat kuulnud seda Tartu hobuselaadal söimlevailt talupoegadelt.

Eestlaste kalduvus vandumisele on viinud välismaalased vahel segadusse. Tuglas oma noorpõlvemälestustes kirjutab tutvusest läti kirjaniku Jānis Akurāteriga, kes oli meenutanud oma esimesi Tartu-muljeid. Kogu aeg oli Akurāter kuulnud, et teda nimepidi hüütakse, kuigi hüüdja otseselt tema poole ei pöördunud. Alles pikapeale selgunud talle, et "eesti rahvas lihtsalt oma lemmikut – kuradit – appi hõikab".

Dr. Valev Uibopuu kirjutab 23. aprillil 1995 oma tädist. Kolmekümnendail aastail oli üks välismaalane, kes armastanud Tartus voorimehega sõita, küsinud temalt, kas Eestis tõesti on ainult kaks hobusenime. "Missugused need on?" küsinud tädi. Ja vastus kõlanud: "Kurat ja Assakurat."

Andres Tarandi koostatud kirjadekogumiku "Cassiopeia" (1992) järgi kirjutab üks küüditatu Vorkutast 1948. a: "Siin aga hüüavad paljud kasahhid, uzbekid, turkmeenid, armeenlased ja teised rahvad, kes meist lugu peavad, kogu eesti rahvast "kuraditeks", sest see sõna jääb neile eestlaste jutust kõige paremini meelde!" See näitab ilmekalt Vorkutasse viidud eestlaste kõne pipardamist tugeva vandesõnaga.

Nüüd ühest kunstnikust. Sajandi vahetusel oli Jaan Koort Pariisis saanud tellimise nelja reljeefkuju peale Nõo kirkusse altaripildi kõrvale. Tema tööst selle kallal kirjutab Tuglas eelmainitud teoses: "Kui vanad itaalia meistrid oma töö kallale harda palvega asusid, siis hõikas Koort küll hoopis süngemaid võimuseid appi. Ei tea, kas nõolased oma altarikujude poole palvetades aimavad, kui palju tulist kurja on nende tegemisel lendu lastud."

Vandumine lokkas Eestis omariikluse ajal laialdaselt. Woldemar Mettus oma mälestustes "Ainus paradiis" (1967) kirjutab "kuraditõvest", "mis on üks meie rahva rängimaid ning vastikuid tõbesid, palju vastikum kui näit. sihvkatõbi" (päevaliliseemnete söömine avalikes kohtades). Ta mainib üht Draamateatri kaunis eakat näitlejat, kellelt "peagu katkematu saatanliku vooluna" tulid laused nagu "Mis kurat ma temale kuradile pean kurat ütlema kurat?" Vandumisest ei saanud ta kunagi lahti.

Mettus jutustab samas raamatus näidendist "Leena ehk vaeslapse jaaniöö", mis oli esitatud Pärnu aastalaada ajal umbes 40 aastat tagasi (seega u 1930. aastal). Selles näidendis esines põrgu-

vürst Kurat väga bravuurselt ja "kaebas ning pahandas, et tema nime igapäevases elus liiga sagedasti tarvitatakse – teiste sõnadega: "Ärge asjata vanduge kuradit!" Sellega oli "Leeni" autor juhtinud vähemalt meie teatripubliku tähelepanu kuraditõvele.

Ka Jakob Tamm oma luuletuses "Kurja küüsis" võitleb tarmukalt vandumise vastu. Mudasoo Mart vandus, needis ja "keetis kurja" nii adratõstmisel kui hobuse ajamisel. Ühel õhtul hobust soo randa viies pani ta jälle "paar tulist minema", mispeale kaks tundmatut meest – ilmsesti vanakurja polgust – nabisid ta kinni, tõmbasid ja tõukasid teda ning hakkasid talutama kuhugi. Õnneks laulis kukk ja Mart ohkas "Oh jumal!", misjärel kurjad kadusid. Selle tagajärjeks oli, et Mart on nüüd "teine mees, ei kurja kuuldu kõne sees".

Kui raske on vandumisest lahti saada, sellest pajatab Cervantes loos kahest koerast, Berganzast ja Cipiõnist Ülestõusmise Hospitalist. Koeri oli taevas õnnistanud sellega, et oli andnud neile ühel päeval inimkeele, mida nad kasutasid inimeste pahede, muu hulgas ka vandumise arutamiseks.

Berganza jutustas, et ta töötas ühe mehe juures, kes oli kirglik vanduja. Mees kahetses oma halba harjumust ja iga kord, kui ta vandus, näpistas ta oma käsivart või suudles maad oma patustamise pärast. Aga vaatamata sellele vandus ta ikka edasi.

Berganza tunnistas, et ka tema ise kannatas sama harjumuse all. Aga alati, kui ta vandus, hammustas ta oma keelt. See tekitas valu, kuid meenutas ta süüd ning hoiatas teda vandumast. Kui ta kaaslane Cipiõn tähendas, et liiga sage-

dase keele hammustamise pärast kaotab ta lõpuks võime kõnelda, lubas Berganza teha taeva abiga kõik, mis võimalik, et sellest lahti saada.

Üks viis kurja vandumise vältimiseks on see, et kurat või saatan asendatakse leebemate, süütumate sõnadega. Nii oli Oskar Luts oma igapäevases kõnes hoidunud vandesõnadest. Kui mingi asi oli teinud talle meeolehärma, oli ta tarvitanud selliseid fraase, nagu "Oh sa odra-tont!", "Oh sa sinine sitikas!" või "Tohoo pe! Ja seitse sinist sarvikut!"

Valev Uibopuu vanaisa (ja Richard Rohu isa) oli kasutanud – vähemalt laste kuuldes – pehmemaid vandeväljendeid loomade – hobuse, koera või kassi kohta: "Oh sa reo!" ja "Oh sa rääk!"

Visnapuu oma mälestusraamatus "Päike ja jõgi" kirjutab, et vande pehmemdamiseks oli üks tõeliste jumalalaste perekonnapea Reola mõisa põllul kündes vande pooleks lõiganud: "Kurr.. saat..., kurr... saat..."

Omapärase loo hobusega pahandamisest toob dr. Uibopuu oma kirjas 27. märtsil 1995 kausisetust. Setu oli kusa-gil Räpina kandis vankriga porri kinni jäänud, otse ühe maakaupluse vaateväljas. Tema katseid hobust ja vankrit piitsaplaksutuste saatel porist välja saada oli kaupluse trepile kogunud jälgima paar irvitavat poodipoissi. Ning siis oli setu hakanud oma hobust vanduma: "Sa igävenõ tuu, sa igävenõ taa. Kae ku ma su õigõ nime viil är' ütle." Ja nii õige mitu korda. Kuni poisid trepilt olid hüüdnud: "No, ütle sõs är'." Ja siis oli setu ütelnudki: "Sa va igävenõ tuu, sa va igävenõ taa, sa va igävenõ poodipoiste huur!"

Kui kutsar Selifan Nikolai Gogoli

"Surnud hingedes" sundis hobuseid tööla ees kiiremale käigule, sähvas ta laigulist piitsaga ja hüüdis: "Tee sina oma tööd, sa saksa püksikandja!" ja seejärel "kaasistujat", kellele hüüdis: "Oo barbar! Sa neetud Punapart!"

Sigade vandumisest karjapoisi poolt – küll kurja sõnaga – jutustab Oskar Kruus. 1918. a Otepää Linnamäel korraldatud rahvapeol oli ärkamisaja luuletaja Gustav Wulff pidanud kõne ja selles kõvasti siunanud "Siuru" kirjanduslikku rühma. See oli jäänud rahva kõrvu, ja paar päeva hiljem võinud seal suvitavad siurulased kuulda, "kuidas Saare talu karjapoiss Eeri vandus kurjasti kesapõllult minema kippuvaid siigu: "Kuradi siurulased!"

See meenutab üht poissi Kreeta saarel Vahemeres, kes rentis luuletaja Willis Barnstone'ile eesli, ja et saada teda liikuma, hakkas vanduma sõnaga "evreo" (juut), kuigi ta ei teadnud, mis see tähendab.

Meie ilukirjanduses leidub harva teost, milles vannet ei esine. Vandumisest on kirjutatud Arno Vihalemm luuletuse "Kuradi kättemaks", milles üks suguvend Ameerikast oli talle helistanud, "jamanud ligi kolmveerand tundi" ja iga kolmas sõna oli "kurat":

*"Kuule Viha[lemm], kurat, kas tead,
kurat..."*

Lõpuks annab luuletaja helistajale tema kõrge arve tõttu nõu:

*Kuradit ei tohi kuritarvitada,
Kurat maksab end kätte.*

Isegi selline diskreetne kirjanik kui Karl Ristikivi ei pääse vandumisest mööda. Oma esikromaanis "Tuli ja raud" põhjendab ta vandumist: "Jah, kord olid nad (Prossid) Venemaal olnud

kõrgel järjel ja olid nüüd jälle üsna all. Seda olid teinud punased, kuidas sa räägid niisugustest ilma vandumiseta." Kui Tahve naine oli toonud Mardile leeriks lauluraamatu, päästis mees oma vande-registri lahti: "Siis hakkas Tahve korraga vanduma ja ütles naisele: "See oli sinu kange tahtmine, jah, kuradi kurat!"

Kurjade sõnade tarvitamisest A. H. Tammsaarel kirjutab Leonid Trett: "Vastandina oma teoseile, kus tulevad ette kaunis naturalistlikud väljendused, ei tarvitanud ta oma jutus ebaesteetilisi sõnu. Isegi sõna "kurat" ei kuulunud tema igapäevasesse leksikoni ja seda meile nii armast sõna pole ma tema suust kordagi kuulnud. Küll aga juhtus ta vahel ütleva, kui süda millegi peale täis sai, "kuramus" või "kurivaim". Need sõnad aga kõlasid tema suus kuidagi pehmelt ja südamlikult, mitte mõjudes vandesõnadena." Alfred Kurlents räägib küll vastu Tretile, öeldes, et "korrat" oli "ainus vandesõna, mida ta /A.H.T./ kasutas".

Vandesõnade tarvitamisest kõnes hoidus ka delikaatne Friedebert Tuglas. Artur Adsoni järgi oli Tuglas öelnud kord umbes nii: "Meie sõuame merel ja meie ei võta oma paati kaasa midagi muud, kui kõik kaunid sõnad." Ja teisel: "Kui oli tarvis öelda mõnd naturalistlikumat lopsakat sõna, siis... stoppas ta (Tuglas), et riskantsusest üle saada miimika, intonatsiooni või muuga." Selles on Tuglas otsegu Oscar Wilde'i peegelpilt, kellest kirjutab Tammsaare: "Mitte ainukestki labasust, kahemõttelist libedat sõna ei kuulnud tema (Wilde) suust, ka mitte siis, kui ta joogilaua taga oma sõprade keskel istus. Ta jutustas sage-

dasti isegi selleks, et sõpru mitte lasta peent tunnet haavavaid sõnu öelda või niisuguseid naljasid öelda."

Vaatamata rangele keelepuhtusele isiklikus kõnes ei hoidunud Tuglas tagasi vandesõnade kasutamisest oma teoseis. "Suveöö armastuses" ütleb Kustas Maalile, kes teda aidauksest sisse ei taha lasta: "Kurat sinuga küll!" Kui tüdruk ta eest ära jookseb ja hüüab, et ta teda kätte ei saa, kähvab poiss: "Kurrat, või ei saa!" Ja kui Kustas on kukkunud põlvini oja, kirub ta: "Ptüi, kurat!"

Kuradeist ei pääse Tuglas ka lüürilises "Toome helbeis". Selles istub iselaadne karjapoiss Vidrik oja kaldal, õngevabe pihus, ja ootab kala. Kui see tuleb, aga minema lipsab, tuleb Vidrikult "As'sa kurat!" ühes toetusega sellele: "As'sa hirmutis, as'sa peletis, as'sa nimetu metslane!" Kuradit vannub ta veel teine kord: "Kurat sinu ja su suguvõsa sisse!" Järgneb veel üks-kaks kuradit, kuni kala käes.

Õngemehe vandumine "Toome helbeis" kinnitab Izaak Waltoni tähelepäneku kalameeste vandesõnade soosimisest.

On üllatav, et Tuglaselt pärineb ka kõige pikem vandetiraad eesti kirjanduses. See leidub venelannast sepaemanda kõneluses romaanis "Väike Illimar". Kuketapmine päästab tal kuradid (õieti "kuuradid") valla. Emand hüüab: "Issand, kuurat, kus sa oled? Tule, kuurat, kukke tappa!" Ja seejärel: "Aga kukk, kuurat, ei kuula sõna. Tema muudkui kukereku, aga et muud, seda ei ole. Mis ma pean tegema? Sina (isand), kuurat, ei taha tappa; mina, kuurat, pelgan verd; je nii tema, kuurat,

elab sada aastat vanaks. Ja siis tema ei kõlba, kuurat, enam koeralegi!"

Et sepaemanda jutus polnud tegu kange eesti kuuradiga, vaid et see oli lihtsalt venelik vandumine, selgub autori seletusest: "Sest sepaemand mainis üheksa korda järgemööda kuradit ja alles kümnes sõna käis kuidagi asja ette. Ta tarvitas isegi seesugust sõimusõna nagu "sa jumala kurat". Kuid ta tegi seda nii sõbralikult, et ega tema vene-maigulisel kuuradil ka ikka päris eesti kuradi kaalu olnud. Oli ainult nagu jutu ilustuseks öeldud ja võis sellepärast ilma suurema hingedajuta ära kuulata." Ja nagu kinnituseks: "Sa kuuradi kuurat! Kjull on kuuradi illus!"

Sellist ebaeestilist vandumist võis isegi Tuglase-taoline esteet endale lubada.

Erakordse kurjavandumise toob Henrik Visnapuu oma eelmainitud mälestusteoses tegelikust elust. Tõõraste mõisa põllule oli kokku tulnud rida plaanvankreid ja palju töölisi, et ristikeheina küüni vedada. Ent äkki tõusis üles suur mustav kõuepilv ja tuli äike ning vihmavaling, mis lõpetas heinaveo. Siis vahtis mõisavalitseja üles taeva poole ja laskis kuuldavale tugeva vande: "Et sa, kuradi saatan, säält ise kolinal alla tuleks! Kas sa, kurat, ei näe, et meil vedu pooleli? Suur vägi peab tühjalt tagasi minema."

Visnapuu, kes oli selle tunnistajaks oma poisikesepõlves, kirjutab, et "See kuradi saatan oli armas jumal taevas. Ma ootasin kartusega, et nüüd sähvatab välk ja lööb valitseja maha, kuid midagi ei juhtunud... See juhtum andis mulle tükk aega mõtlemist. Armas jumal on küll nii leplik. Mina poleks end lasknud

nõnda teotada; päälegi kui mul (oleks) välk käepärast."

Visnapuu, olgugi poisike, oli alateadlikult aimanud, millised tagajärjed oleks võinud olla Jumala teotamisel. Neid tagajärgi näitab ilmekalt üks legend üle kolmesaja aasta tagasi (1673). See on kirja pandud kusagilt "Moskva (s.o Venemaa) piirilt" ühest aadlimehest ja on oma jumalatrotsimises võrreldav Tõõraste mõisa valitseja käitumisega. Albertus Pericofecius oli oma alamaid nii türanniseerinud ja vaeste inimeste loomad viimseni anastanud, et terve ta kokkuröövitud kari äkitselt suri. Seepeale oli Albertus, enesest väljas, sihtinud revolvriga "hirmsas jumalateotuses" taevasse ja tulistanud, ilmsesti selleks, et Jumalat tabada, needides, et see, kes on ta loomad tapnud, söögu ka nende korjused. Seepeale oli Jumala vits teda lõõnud: taevast olid langenud maha verepisarad ja needija oli muutunud mustaks koeraks, kes hakanud ise lõpnud loomi sööma. See legend sai kuulsaks Euroopas ja leidis tee lugematuiste jutluste ja eksemplite kogudesse, näitamaks, et Jumal ei lase end teotada (Rolf W. Brednich, kogus "Papers III: The 8th Congress for the International Society for narrative Research" (Bergen, 1985, lk 130–131).

Midagi sellist ootas ka noor Visnapuu Tõõrastes, aga oli hämmastunud, kui seda ei sündinud.

*

Lisaks tuleb märkida, et vandumisel on tähtsust ka varasemate demograafiliste suhete selgitamisel.

Olen oma töös juhtinud tähelepanu sellele, et setudel on omal ajal olnud lähedasi kokkupuuteid vadjalastega, kes asuvad Ingeris. Seda näitavad esiteks setu ja ingeri-vadja rahvaluule rohked ühisjooned. Teiseks on eriti oluline see, et Setumaal esineb sõna "vadilanõ" (s.o vadjalane) 'kuradi' tähenduses. Inimestel on kalduvus oma naabrite nime vandesõnana kasutada. Võrreldagu sellega Ida-Venemaal väljasurnud bessermane, türgi-tatari hõimu, kes jätsid endist mälestusmärgi kohalikku vene murdesse sellega, et nende nime tarvi-

tatakse seal vandesõnana. Seda arvestades võib järeldada, et omal ajal leidis Setumaal mingi vadja asustus, mis aga aja jooksul on setustunud; sellele viitavad ka setude naabruses leiduvad kohanimed "Vadilaste küla" ja "Vadilaste saar". Teatud rahval või rahvarühmal pole ju põhjust teisi rahvusi oma meelepaha väljendamiseks suhu võtta, kui neil ei ole ligemaid suhteid. Ja teisest rahvusest naabrid, asudes neile lähedal või saarekesena nende keskel, saavadki nende piksevardaks.

FOORUM

KÜLLO ARJAKAS

Kuidas taasisesivsime? Kes teab

Arusaamad ajaloost, esmajoones just lähima kolmveerandsajandi ajaloost tegid viimase aastakümneni vahetusega läbi peaaegu diametraalse pöörde. 1980. aastate lõpul, alates 1987. aasta teisest poolest, algas üldistes arusaamades liikumine hinnanguskaala ühest äärest teise, sest suhtumine paljudesse isikutesse ja sündmustesse pöördus ligi 180 kraadi. Ilma suuremate diskussioonideta varises kokku varasem ofitsiaalne, valitseva ideoloogiaaparaadi poolt pealesurutud ajaloo sovetotsentristlik käsitlusviis. Lihtsustatuks jääb aga veel mõni aasta tagasi väga tihti korratud lause, et nüüd saame "õige nimega asju välja öelda" või et nüüd "saame jällegi seda või teist väärtustada". Öeldi ja väärtustati varemgi, aga see toimus mujal ja teistes vormides, mitte ametlikult lubatud sfäärides. Suuremaid teaduslikke diskussioone toonase ümberehitamise käigus ei toimunud, sest õieti ei leidunudki enam kedagi – isegi mitte vana ideoloogiaaparaadi helgemate peade hulgas –, kes oleks üritanud visalt kaitsta lagunevaid ja tulevikus vaid historiograafilist meenutamist väärivaid pseudoteaduslikke käsitlusi ning hinnanguid või siis jätkuvalt tugineda vaid väga ühepoolsete kriteeriumide alusel väljavalitud arhiividokumentidele.

Üle pikema aja on nüüd tekkinud

meie lähimineviku üle taas diskussioon, millele viitavad Rein Ruutsoo ja Juhan Talve probleemsed artiklid Eesti taasisesivsumisest (*Vikerkaar* 1995, nr 2 ja südasuvises kaksiknumbris (5/6) juba arvestatav valik autoreid). Kindlasti ei jää need ainsateks seisukohavõttudeks ega ka mitte viimase töö kuulutajateks.

Võib aga väita, et suure tõenäosusega jäävadki meie lähima mõõdaniku, eeskätt just Eesti omariikluse taastamise teemalised arutlused ja artiklid märksa mitmepalgelisemaks ning erinevaks kui hinnangud mitmele varasemale sõlmpunktile. Põhjus pole mitte ainult selles, et tegemist on väga lähedase ajaga, kus nii mõnedki suhted-seosed on veel teadmata, kus mitme sündmuse tegelik tähtsus võib tuleviku silmis tõusta või langeda ja kus praeguseks on veel palju jäänud n-ö kulisside taha.

Soome ajaloolane prof. L. Hyvämäki tõi kümnekond aastat tagasi käibebe omapärase ja olulise mõistepaari: *võitjad – kaotajad*. Põhjanaanabrist ajaloolane rõhutab, et selline lähenemisviis domineerib eeskätt just poliitiliste liikumiste ajalookirjutuses. Kindlasti ei ole prof. Hyvämäki esimene, kes sellist metodoloogilist alust täheldab.

Eesti Vabariigis arutleti 1920. aastatel ja 20.–30. aastate vahetusel Jaan Tõnissoni ja Konstantin Pätsi rolli üle omariikluse tekkel. Tõnissoni pooldajad panid pearõhu Maanõukogu 1917. aasta 15. (28.) novembri otsusele, millega Maanõukogu kuulutas end kõrgeima

võimu kandjaks, ja siin oli Tõnissonil vaieldamatult tähtis osa; Pätsi pooldajad rõhutasid 1918. aasta 24. veebruari tähtsust ning Eestimaa Päästekomitee tegevust. 1930. aastate teisel poolel, mil Päts oli haaranud võimu ja surunud teised kõrvale, jäigi domineerima 24. veebruari rõhutamine. Mitte juhuslikult ei keskendu 1938. a ilmunud koguteos Jaan Tõnissonist tema varasemale eluteele ja läheb peaaegu täiesti mööda Tõnissoni tegevusest pärast 1934. aasta pööret, mille järel suur rahvajuht oli Pätsi ning tema pooldajate poolt põlu alla pandud. Siiski polnud üks nii suur kaotaja ega teine nii suur võitja, et Päts oleks üritanud Tõnissoni tegevust täielikult ignoreerida või koguni võtnud ette samme, et Tõnissoni nime üldsuse mälust jäädavalt kustutada või tema tegevust täiesti maha vaiki-
da.

Just nii aga juhtus 1940. a vägivaldse riigipöörde järel. Tekkisid uued võitjad, kes nii Tõnissonile kui mõistagi ka Pätsile endale kriipsu peale tõmbasid. 1980. aastate lõpul alanud NSV Liidu lagunemine ja Eesti taasiseseisvumine andis jällegi uued võitjad, kes üldises ajalookäsitluses ja eriti selle poliitilises osas rõhud taas kiiresti ümber paigutasid. Tekkisid ka uued kaotajad, kes üsna vaikselt leppisid näiteks Partei Ajaloo Instituudi või EKP Keskkomitee ideoloogiaosakonna likvideerimisega ning *Tõe Sõna* tüüpi raamatuletis müüdava kirjavara makuleerimisega. Tippude tasandil kaotajad aga kadusid idanaabri avarustesse (Karl Vaino, mitmed interliikumise juhttegelased).

Kui me selle mõistepaari valguses hindame mõningaid meie lähema mine-

vikü sõlmpunkte, siis on selge, et siin pole selgeid võitjaid ega kaotajaid. Omariikluse taastamisel põimuvad erinevad lähenemisviisid, nii Rahvarinde kui ka kodanike komiteede liinid ja mõlematel oli oma osa omariikluse taastamise ettevalmistamisel. Kuigi need liinid konkureerisid ja kuigi mõlema liikumise juhtkonnad olid teineteise suhtes oma hinnangutes-arvamustes üsna skeptilised, aitasid mõlemad omal kombel kaasa omariikluse taastamisele. Kuni pole tekkinud situatsiooni, kus jällegi ühed on täielikud võitjad ja teised täielikud kaotajad, võib ikka oodata erineva rakursi alt kokkupandud kirjutisi, filme, videomontaaže, tähtpäevalisi raadiosaateid jms.

Kodanike komiteede suuna pooldajad hakkavad rõhutama õigusliku järjepidevuse tähtsust, rahvusriigi temaatikat, kodakondsuse probleeme ja nende lahendamist jm. Ka Rahvarinde suuna pooldajate tööpõld saab olema lai: ühiskonna üldine demokratiseerimine ja vastavate mehhanismide loomine, võimude lahususe ja tsiviilühiskonna kujundamine, üldise *step by step* taktika tulemusrikkus kõige erinevates valdkondades jne.

Pole kahtlust, et aastad 1917–1920 ja 1987–1992 jäävad sel sajandil meie jaoks suurimateks murranguperioodideks. Esimene periood algab vana monarhia kokkuvarisemisega Venemaal, jõuab peale mitut pööret ja saksa okupatsiooni Eesti Vabadussõja võiduka lõpuni ning Tartu rahuni. Sellest pöördajast on praeguseks kirjutatud juba meetri viisi raamatuid ja neid tuleb aegajalt juurdegi. Selle aja kohta on nii erinevate riikide ajaloolaste seas kui ka

kodumaises historiograafias kujunenud erinevaid kontseptsioone ning ilmunud historiograafilisi ülevaateid, kus aastakümnete jooksul kirjutatud lühidalt kokku võetakse. Teise, sama kaaluka ja sama suure pöörde algust markeerivad Hirvepargi miiting ja nelja ühiskonnategelase ettepanek viia Eesti NSV üle isemajandamisele. Perioodi lõppu tähistab Eesti Vabariigi Ülemnõukogu mälestusväärne otsus 20. augustil 1991. aastal ja Põhiseaduse vastuvõtmine 1992. aastal.

Pole kahtlust, et perioodi 1987–1992 hakatakse tulevikus sama põhjalikult uurima kui eelmist murranguaega ja et sellegi kohta kujuneb ajapikku oma historiograafia.

Kontseptsioonid, mis tulevikus kindistuvad ka kooliõpikutes, hakkavad oma põhijoontes välja kujunema juba praegu. Teedrajavaks võivad siin saada ettekanded ühelt üldise poliitilise melu taustal juba unustushõlma jäänud konverentsilt. Nimelt korraldas Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituut konverentsi "August 1991 – TAGURLUS JA DEMOKRAATIA", mis toimus 19. augustil 1993. aastal Tallinnas Sakala Kultuurikeskuses. Konverents oli mõeldud küllaltki väikesele osavõtjate ringile, eeskätt Eestis resideerivale diplomaatilisele korpusele. Esinejate hulka mahtusid nii Eesti, Läti kui Leedu riigijuhid 1991. aasta dramaatilisest augustist ning mõned 1993. aastal esiplaanil olnud riigimehed ja konverentsiga tahtigi demonstreerida vahepeal mureneva hakanud "Balti ühtsust" või näidata vähemasti väliselt üldist koostöötahet. Konverentsi ettekandeid – nagu ikka selliste tähtpäevapoliitiliste ettevõtmis-

tega juhtub – pole siiani publitseeritud, kuid need on salvestatud lindile.

Üheks esinejaks konverentsil oli toonane Riigikogu aseesimees Tunne Kelam, kes üsna oma ettekande algul postuleeris, et meie arengu omapära seisab selles, et "möödunud seitsmekümne viiest aastast langeb 51 okupatsioonidele, ent juriidilisel tasandil on Eesti Vabariigi järjepidevus kestnud katkematult". Oma edasises kõnes juhindus Kelam juriidilistest konstruktsioonidest ning pööras, ettekannet üldistavalt ja lihtsustavalt kokku võttes, rõhutatult tähelepanu taasiseseisvumisprotsessi õiguslikule ja rahvusvahelisõiguslikule küljele.

Sellest võibki kooruda Eesti taasiseseisvumise juriidiline kontseptsioon, st tulevikus püütakse kõike kirjeldada just niisuguse kontseptsiooni raames ja tähtsustada neid, kes selle lähenemisviisi kasutusele võtsid. Veel lihtsamalt öeldes: mõeldi välja teravmeelne teooria juriidilisest järjepidevusest omariikluse, rahvus- ja omandussuhete jm vallas ning sündmused nii meil kui mujal, mis viisid impeeriumi kokkuvarisemiseni, toimusid sujuvalt selle konstruktsiooni raames. Oponendid aga hakkavad kritiseerima, et sündmuste roll ja tähendus maksavad lõivu juriidilisele lähtealusele.

Sedasama võib täheldada Kelami enda ettekande kohta, kus samuti algul rõhutati – meie järjepidevus on tõsiasi, mida "demokraatlik maailm ligi poole sajandi vältel selgelt tunnistas".

Ühelt poolt saab selle üldistusega nõustuda. Teisalt võib aga tuua ridamisi näiteid, kus konkreetsete päevapoliitiliste sihtide nimel see ülev tõdemus

unustati. Olgu või mainitud sõjajärgset Potsdami konverentsi, kus lääneriigid nõustusid NSV Liidu esindajate sooviga tõmmata NSV Liidu läänepiir mööda Läänemerd Leningradist Königsbergini. Seejuures suutsid kolme suurriigi esindajad üpris osavalt vältida mõistet *Balti riigid*, kasutades selle asemel märksa kaudsemat väljendit *Läänemeri*. Nii ei pidanud ei Ameerika Ühendriikide ega ka Suurbritannia esindajad küll juriidiliselt tunnustama kolme Balti riigi okupeerimist ja kuulumist NSV Liidu koosseisu, piki merepiiri kulgeva riigipiiri aktsepteerimine aga tähendas kolme Balti riigi faktilist tunnustamist NSV Liidu osana. Hiljem kujunes mittetunnustamise äramärkimine küllaltki rituaalseks telegrammide saatmiseks pagulaskonna tähtpäevadel; sisuliselt ja õiguslikult anneksiooni küll ei tunnustatud ja aktsepteeriti juriidilist järjepidevust, konkreetsete küsimuste lahendamisel NSV Liidu juhtkonnaga aga eelistati selle momendi puhul n-ö mittesilmaspidamist.

Ühe ettekande pidas konverentsil toonane Riigikogu aseesimees Edgar Savisaar. Tema pani pearõhu konkreetsetele sündmustele ja nende analüüsile – mis toimus, milliseid valikuid tehti, millised olid ohud ja riskid, mida võib üldistusena rõhutada jne, märkides, et "Moskva riigipööre oli meile agressioon, ebaseaduslikult siinviibiva võõra sõjaväe rünnak".

Sellest võib kujuneda alus Eesti taasiseseisvumise pragmaatilisele kontseptsioonile, kus põhirõhk jääb sündmustele ning nende tagapõhjatele, analüüsile ja üldistustele, kus juriidiline külg on vaid osa tervikust. Oponendid

hakkavad kritiseerima, et juriidika poolt alahinnatakse.

Mõlemale lähenemisviisile võib leida teatavaid analoogiaid varasemast minevikust. Ka 1920., eriti aga 1930. aastatel tegeldi usinalt Eesti riigi tekke juriidilise fundeerimisega (juristid J. Uluots, vähemal määral A. Piip jt), teised autorid aga pidasid enam silmas just toimunu kronoloogilis-täenduslikku külge (nt E. Laaman).

Nende suuremate, kontseptuaalsete lähtekohtade kõrvale kujunevad kahtlemata veel vähemtähtsad, marginaalsed kontseptsioonid, mida üldjuhul tõsiselt ei võeta. Ometi on needki kellegi poolt välja töötatud, kusagil avaldatud ning tuleviku ajalootiliõpilane peab needki enne eksamit pähe tuupima.

Üheks marginaalseks kontseptsiooniks võib saada nn "permanentse okupatsiooni" teooria, mille alussammas on Ahti Mänd, Jüri Estam ja mõned teised fundamentalistlikud teoreetikud. Mis mõttes fundamentalistlikud? Selles mõttes, et Ahti Mänd rõhutab veel 1993. aasta lõpul: "Eesti Vabariik on tänini okupeeritud. Ja kui me tahame taastada Eesti Vabariiki õigusliku järjepidevuse alusel, tuleb esmalt võidelda okupatsiooni lõpetamise eest. Okupatsiooni mõiste ei tähenda sugugi ainult okupeeriva riigi sõjalise jõu kohalolekut, vaid okupatsiooni mõiste on palju laiem. Okupatsiooni tegeliku lõpetamise juurde kuulub ka Eesti dekoloniseerimine" (*Eesti Aeg* 24. 11. 1993).

Kõigepealt on siin hõlpsasti märgatav vastuolu õigusliku järjepidevuse kontseptsiooni pooldajatega, kes enamasti jagavad arvamust, et 1993. aasta lõpuks, st ajaks, mil esimese sõjajärgse

Riigikogu koosseisu valimisest oli möödunud aasta ja aasta oli töötanud ka Riigikogu poolt ametisse nimetatud valitsus, lõppes üleminekuperiood ja Eesti Vabariik oli seega taastatud õigusliku järjepidevuse alusel.

Teisalt saab "permanentse okupatsiooni" kontseptsiooniga kaasajale veelti lähemale tulla. Sest 1993. aasta lõpuks polnud vene väed veel lahkunud – mida muuhulgas rõhutab ka Mänd ise –, aga kui nendest on lahti saadud (1994. aasta augusti lõpuks), jäävad Eestisse ikkagi maha sõjaväepensionärid ja KGB kunagised töötajad jne, teostamata on ka dekoloniseerimisprogramm. Nii et selle kontseptsiooni teoreetikute ja pooldajate arvamuse kohaselt oleme veel praegugi okupeeritu staatuses ja kõik toimunu on pelgalt okupatsioonirežiimi lõdvenemine või pehmenemine.

Enam-vähem hakkab välja joonistuma ka *vandenõu* kontseptsioon. Sellele pani aluse Vardo Rumessen. Tuleviku historiograafia kirjeldab üksikasjalikult vandenõu teooria kujunemislugu: miks peaminister Savisaar 1991. aasta augustis "üldse enne riigipöördekatset Eestist lahkus..." (*Õhtuleht* 5. 03. 1995). Ühelegi asjasthuvitatud isikule ei ole saladuseks, et toonane valitsusjuht viibis augustiputši eel Rootsis ammu kokkulepitud ja tavapärase protokollinõuete kohaselt kooskõlastatud viisiil. Nagu teada, tuli augustiputši algus ka suurriikide luureagentuuridele täieliku ootamatusena.

Töö kontseptsiooni väljatöötamisel kestab ja k.a 19. augusti *Postimehes* oskab Rumessen juba küsida: Savisaar teadis riigipöördest ja "selle taustal tundub

imelikuna, et valitsusjuht sõitis 17. augustil Rootsi. /---/ Mind painab senini kummaline küsimus: kui putš ei olnud Savisaarele üllatuseks, miks ta siis nii otsustaval hetkel sõitis välismaale."

Märke võimalikust ootamatust pöörded idas oli tõepoolest palju ja neid täheldati ammu, neid märkas ka valitsusjuht Savisaar. Nii näiteks ütles Savisaar 13. aprillil 1991 Eestimaa Rahvarinde III kongressil: NSV Liidus küpseb sisepoliitiline kriis, selle "tipp-punkt võib saabuda mõni aeg pärast 12. juuni presidendivalimisi Venemaal, mille tulemusena muutub kogu poliitiline situatsioon. Määratud presidendi kõrval tekib valitud president, pealegi valitud ca 75% N. Liidu territooriumil elavate rahvaste poolt. Sellest tekib kohe küsimus, kui legitiimne on pärast neid valimisi Gorbatšovi võim. (...) Praegune kriis Nõukogude Liidus läheb oma kulminatsioonile, poliitiline polarisatsioon tippudes suureneb ning võib väga mitmel viisil lahvatada. Kui me ei suuda kasutada võimalikku soodsat hetke, siis peame jääma ootama uut aega ja uut ajaloolist šanssi" (Eestimaa Rahvarinde III Kongress, 13.–14. aprill 1991. Tallinn, 1991, lk 13). Märke pingete akumulatsioonist kuhjumisest idas peegeldavad 1991. aasta kevadsuvel arvukad artiklid nii meie, lääne kui ka Venemaa ajakirjanduses. Ainult et hilisemad putšistid ei teadnud veel vist 9. augustilgi, kas nad astuvad välja ööl vastu 19. augustit, mitte aga päevake varem või kaks päeva hiljem.

See kõik ei takista edasi arendamast vandenõu kontseptsiooni, mille sisuks saab lähenemisviis, et keegi teadis toimuvast täpselt ja läks Rootsi pakku,

jättes rahva omapäi ähvardavale saatu-sele vastu minema. Vandenõu kontsept-siooni edasiarendamise võimalusi on juba kaunike hulk.

Vaene tulevikuüliõpilane, kes peab üldises teooriatulvas vähemasti eksami-päevaks pähe jätma järgmised märksõ-nad: Rumessen, vandenõu kontsept-sioon 1995. aastast, teooria pole tõsi-seltvõetav.

Kindlasti tuleb lähemas või kaugemas tulevikus mõnele suurele isemõttele ja meelde omaaegne Tartu tudengite rongkäiguloosung "Ajalugu on meie te-ha!" ning kokku pannakse veel origi-naalsemaid pöördeaja kontsept-sioone. Miks ka mitte.

Kuid täpsete kontsept-sioonide puu-dumine või formuleerimatus ei takista ühelaadiliste kokkuvõtlike ja skemaati-liste lühikäsitluste ilmutumist. Üheks sel-liseks on Eesti ajaloo konspektiivne ülevaade, mis ilmus ajalehe *Eesti Elu* ingliskeelses osas (*Estonian Life*, 16. 04. 1993). Sõjajärgsetest tähtsündmustest mainitakse selles ülevaates 1949. aasta teist küüditamiste lainet; siis 1987. aas-ta 23. augusti Hirveparki; siis 1990. aasta 24. veebruari Eesti Kongressi va-limisi ühes täpsete arvudega, kui palju kodanikke ja kodakondsuse taotlejaid valimistest osa võttis; siis 1990. aasta 11. märtsi, mil leidis aset Eesti Kongres-si esimene istung; lõpuks võetakse pe-riood 1990–1992 kokku järgmise formuleeringuga: "Eesti kodanike esin-dusorgani Eesti Kongressi ja Eestimaa elanikke esindava Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi (!!! – minu rõhu-

tus – K.A.) Ülemnõukogu kooseksistee-rimine". Väheste ajalehekülgedele mah-tunud illustratsioonide hulka mahub endastmõistetavalt Eesti Kongressi sümboolika. Mis siin võõral ikka arvata – selge pilt, kes tegi ja kuidas asju otsus-tati.

Anonüümsete autorite kõrval aimub toimunu pööramist sobilikku suunda teinekord ka professionaalidel. Näiteks üldkättesaadavas ja mõnedes koolides õpikuna kasutusel olevas venekeelses Eesti ajaloo ülevaates¹ mainitakse Toompea ründamist 15. mail 1990. aastal, misjärel "valitsus, ignoreerides vabatahtlikku organisatsiooni Kaitse-liit, kelle esindajad esimestena ilmusid Toompeale, lõi riikliku Kodukaitse struktuuri, kuhu astus mõnikümmend liiget".

Muidugi ei mahtunud ülalmainitud lühikesse ülevaatesse arutlused sellest, miks osa Kaitseliidu juhtkonnast pidas Toompea seltskonda – nii Ülemnõuko-gu kui ka valitsust – kahtlaseks ja miks nad 15. mail oma suhtelise poliitilise naiivsuse tõttu ei osanud hinnata Toompea lossi kaotamise võimalikke tagajärgi – nii saanuks ju Moskva hoo-pis soodsama positsiooni Eestiga läbi-rääkimiseks, st oma tahte peale-surumiseks; samuti on üsna selge – ja seegi ei mahu sama käsitlusmahu raami-desse –, et valitsus ei saanud toona isegi parimal tahtmisel veel Kaitseliidule loo-ta. Selle organisatsiooni taastamine oli alanud Raplamaal ja esialgu tekkisid Kaitseliidu rühmitused valdavalt maa-kondades. Pealinnas polnud veel õieti

1 M. L a a r, H. V a l k, L. V a h t r e, Ožerki istorii Estonskogo naroda. Tallinn 1992, lk 233.

midagi loodud, abi oli seal aga kohe vaja ja veel samal või järgneval ööl tuli osa elutähtsaid objekte valve alla võtta.

Ka on üsna lootusetu targutada teemal, kes ikka jõudis "esimeste seas" Toompeale, sest siin võib sattuda samale rajale, kus omal ajal NSV Liidu ajaloolased hoolega piike murdsid, vaidlemaks selgeks küsimust, kas Vladimir Lenin tassis laupäevakul palki kergemast või raskemast otsast ja mitu laupäevakulist oli üldse tollest palgist innuga kinni haaranud. See on rohkem eriartiklite teema.

Küll aga ei tohiks erialainimestele olla teadmata või kättesaamatu teave, et üheainsa ööpäevaga registreerus Kodukaitsesse üle 6000 mehe, hiljem tuli neid juurdegi ning et "mõnekümne" vahe tuhandetega jääb ikka karjuvalt suureks.

Juba praegu on selge, et pöörded jääb tuleviku uurijaile vähe dokumentaalset materjali. Neil aastail, eriti just 1988. aastal, tegutseti väga energiliselt ja vähesed asjaosalised leidsid aega toimuva jäädvustamiseks. Küllalt palju huvipakkuvaid dokumente on jäänud eravaldusse ja võivad lihtsalt hävineda. Kindlasti ongi osa juba hävinud. Ka on paljud trükised väikesetiraažilised ja raskesti kättesaadavad.

See kõik hõlbustab lihtsustatud vaatenurga või idealiseeritud lähenemise väljapakkumist. Nii näiteks kirjutas Arno Susi: "Sellel pleenumil (1988. aasta loominguliste liitude aprillipleenumil – K.A.) arvustati küllaltki selgesõnaliselt nõukogude okupatsiooniga tekkinud olukorda, kuid nõue Eesti iseseisvumiseks seal kõlama ei jäänud. Hirvepargis

öeldi see selgelt välja" (*Eesti Aeg* 10. 12. 1991).

Siiski on kättesaadav MRP-AEG infobülletään nr 1 (september 1987), mis toob ära Hirvepargis kõlanud kõned. Sündmus ise on meie uuemas ajaloos kahtlemata pöördelise tähtsusega, sest toimus esimene suur ja otseselt nõukogudevastane demonstratsioon, esmakordselt nõuti rahvakoosolekul kurikuulsa pakti avalikustamist ja stalinismi kuritegude uurimist, rõhutati vajadust täita ajaloo valged laigud jne. Ent medalil on ka teine pool. Meenutagem vaimse murrangu alguse vähemtuntud momente: "On hakatud ka rääkima omal ajal tehtud vigadest, isegi stalinistide kuritegudest. Kahtlemata on see suur samm edasi, mis sai võimalikuks ainult tänu Mihhail Gorbatšovi poolt alustatud demokratiseerimisprotsessile." Nii ütles oma kõne algul Hirvepargi miitingu peakorraldaja ja esikõneleja Tiit Madisson. Madissoni ütlusele järgnes pikk aplaus, väidab MRP-AEG infobülletääni nr 1 anonüümne koostaja. Pärast Madissoni kõneles Heiki Ahoonen: "... Siin on juba öeldud, et oleks õige aeg kasutada ära seda, et praegune parteijuht räägib nii palju avalikustamisest ja demokraatiast. Tõelisest demokraatiast ei saa olla ilma rahva toetuseta mingit juttu, aga kas pole just meie rahvas ja kas ei peaks me selles küsimuses parteijuhti toetama? Ma arvan, et käesolev koosviibimine ja stalinismi ohvrite mälestamine, üleskutse valgete laikude tõeliseks kustutamiseks ajaloost on esimene samm, mille meie oleme teinud selleks, et aidata kaasa parteijuhi kavatsustele." Nende sõnade järel kõlas taas aplaus.

Vist peaks 1995. aasta sügisel juhtima Vikerkaare lugeja tähelepanu sellele, et parteijuhi all pole siin mõeldud ei ERSP (mis oli sel ajal veel loomata) ega ka ühegi teise Eesti partei (mis olid samuti veel asutamata) juhti, vaid ikka toonase NSV Liidu kompartei peasekretäri Mihhail Gorbatšovi.

Ülaltooduga ei taheta kuidagi vähendada Hirvepargi tähtsust, vaid pigem juhtida tähelepanu sellele, kui hoolikalt on vaja murranguaegu jälgida. Seda on käimasolevas diskussioonis rõhutanud ka Rein Ruutsoo. 1987. aastal jõudis Hirvepargis iseseisvuse nõudmisele kõige lähemale end töölisena tutvustanud Jüri Mikk, kes ütles: "... Ära kasutate praegust avalikustamist ma nõuan, et eesti rahvale avaldataks ka nn Molotov-Ribbentropi kuritegelik pakt kõigi oma salajaste klauslitega, mis meie rahva ajaloole ja käekäigule on avaldanud globaalset mõju ja seda küll mitte heast küljest. Ja las me siis ise teeme järeldused, kes on kes ja kus on tõde ja kus on õigus."

Iseseisvuse avalikku ja valjuhäälselt nõudmist oleks 1987. aasta Hirvepargist kindlasti raske tahtagi. Muuseum, 15. augustil allkirjastatud ja mitteametlikes kanalites (v.a Ameerika Häääl) levitatud teadaandes märgiti, et 23. augustil toimub Tallinnas Raekoja platsil miiting, kus "meenutatakse Hitleri ja Stalini vahel sõlmitud lepingu tagajärjel hukkunud eestlasi" ning et Linda kujule Harjumäel pannakse pärgi ja lilli. Samal päeval Tallinna Linna RSN Täitevkomitee esimehele saadetud avalduses teatas Madisson, et miiting toimub koguni "fašismi ja stalinismi ohvrite mälestamiseks".

Paljuski olenevad erinevad lähene-misviisid ja hinnangud meie viimase aastakümne suurele pöördele just subjektivistest teguritest ning arvamuse-avaldaja poliitilisest lähtealusest: kumba leeri üks või teine parasjagu kuulu(s)b; mõnegi jaoks oli toonane tegutsemine ehk tema elu üks ülevamaid emotsioone, mida pole tumestanud mõned hilisemad sündmused. Lühidalt öeldes, igapähele on tema laps armas. Mõlemal poolel võib tekkida eriline vastuseis teisalt tulevate kriitilisele arvamuse avaldusele või lausa instinktiivne soov teist poolt nii sobival kui sobimatu hetkel, nii konkreetse kui mõnes üldises seoses rünnata. Pahatihti on selline mõtlemine seotud poliitilise hetkekonjunktuuriga või lihtsalt olupoliitiliste kaalutlustega.

Kõigepealt on üldse küllalt erinevalt hinnatud 1988. aastat, laulva revolutsiooni aastat, ja seda ka ühe ja sama erakonna juhtide ringis. Nii arvab isamaalane Lauri Vahtre, et "riiki ei saa ehitada purjuspäi. Aga purjus (vaimses mõttes) me 1988. aastal ju olime" (*Eesti Sõnumid* 4. 02. 1995). Seevastu ütles Isamaa esimees ja peaminister Mart Laar 26. mail 1993 Bonnisis Eesti poliitika prioriteetidest kõneldes, et "1988. aastal sadu tuhandeid ühendanud "laulev revolutsioon" oli eeskujuks ja innustuseks teistele rahvastele".

Veel lahknevamaid seisukohti on mõistagi 1988. aasta 16. novembri suveräänsusdeklaratsiooni suhtes. Eelhäälestatus ütleb, et siinkohal suhtuvad ühe liini pooldajad-esindajad kas väga positiivselt või siis väga kriitiliselt. Ent ometi rõhutas väliseestlasest välisminister Jaan Manitski oma kõnes 1992. aas-

ta 29. septembril ÜRO kõnetoolis, et just Eesti suveräänsusdeklaratsioonist sai praktiline eeskuju teistele vabadusliikumistele.

Paljud suhtuvad nüüd väga skeptiliselt 1988. aasta teise poole poliitikaelu mõistesse *suveräänsus* ja annavad sellele sobilikke tõlgendusi. Omal ajal pidasid aga paljud mõistega *suveräänsus* vallandatud protsessi oluliseks – kõneldes Pärnu muinsuskaitsepäevadel 1988. a oktoobri algul, jõudis kirjanik Arvo Valton näiteks järeldusele, et "Nõukogude Liit lakkab varsti olemast. Liiduvabariikide suveräänsustaotlused lihtsalt lõhuvad selle" (A. Tähiste, Sügispäevad Pärnus – EMS ja Eesti asjad. *Nõukogude Hiiumaa* 18. 10. 1988). Samas võib ridamisi tuua näiteid, kus aina rõhutatakse – 16. november oli vaid Eestile ülimalt ebasoodsa ja igati ohtliku liidulepingu ülestõstmine jne, jne. Muidugi räägiti 16. novembril 1988 liidulepingust, aga mitte ainult päris sellest. Liidulepingu kritiseerijad jätavad millegipärast arvestamata sündmuste kiire dünaamika nii meil kui ka alles jõudu kogavas demokratiseerumisprotsessis Venemaal ja teistes tookordse NSV Liidu regioonides. Vastupidi, ollakse seisukohal, et kui liiduleping oleks sõlmitud, siis sellega oleks kõik jäädavalt lõppenud ja Eesti omariikluse taastumine oleks edasi lükkunud määratusse tulevikku. Kõigepealt, Moskva poleks ei 1988. aasta hilissügisel ega veel aasta-paar hiljemgi sõlminud Eesti NSV-ga liidulepingut, isegi mitte terve Eesti NSV juhtkonna soovil ega kogu rahva toel, isegi vist mitte juhul, kui liidulepingut oleks pakutud täiesti ühemõtteliselt ja kui see oleks

tingimuste poolest Moskvale soodne olnud. Liiduleping kui võimalike tulevikusuhete vormistamise raam ja sellise raami pakkumine oli 1988. a sügisel Moskvale liig mis liig. Samal ajal oli Eestis Rein Taagepera sõnade kohaselt enamusele selge, et "Moskva annab vähe ja teeb seda hilja". Selleks ajaks, kui ametlik Moskva jõuab arusaamani, et liiduleping võiks olla sobilik lahendus kokkukuhjunud probleemidele, on siin juba hoopis uued tuuled ja taotlused. 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon oli lihtsalt üks väga oluline samm järgnevate sammude ahelas. Peaaegu sama kordas muuseumis teises kontekstis Gorbatsšovile 1991. a juunis Mirca Snegur: "ei tohi rääkida uuendatud föderatsioonist, vaid peab rääkima konföderatsioonist, sest varsti ei taha keegi enam konföderatsiooni".

Lähemisviisi, kus (meelega või kogemata) aetakse segi strateegia ja taktika ning ei arvestata sündmuste üldist dünaamikat, milles meil oli vaid teatud osa, võib leida paljudes kirjatükkides, mis käsitlevad 1988–1991 toimunut. Puht-taktikalisi, hetkeolukorrast tingitud käike on nimetatud strateegiliseks lähenemiseks, mõnele päevapoliitilisele artiklile või kõnele on hiljem omistatud programmkõne või programmilise artikli tähendus koos sellest tulenevate üldistustega. Sel kombel on ühe liini esindajad saanud mõnegi hea võimaluse teise poole ründamiseks ja juhtinud tähelepanu sobilikele tsitaatidele. Soovi korral võib ka 1987. aasta Hirvepargist kujundada küllalt negatiivse ilmega sündmuse ja viidata seejuures rahulikult sõnadele, milles tunnustavalt mainitakse Gorbatsšovi, ehkki on selge, et tsitee-

ritud väljendeid kasutati vaid antud hetke taktikalistes huvides.

Samal ajal peaks olema üldiselt aktsepteeritav lähenemine, et just 1988. aasta 16. novembril Eestis vastuvõetud seaduste pakett tekitas suure lõhe üleliidulises seadusandluse süsteemis ning et Kreml ei suutnud sundida Eesti NSV Ülemnõukogu vigade parandust teema. Suveräänsusdeklaratsioon viis vastasseisu parlamentlikumale tasemele, sellele tasemele, kus meil oli võimalik edu saavutada ja välistada tase, kus me tankide või terroristide puudumise tõttu poleks edu saavutanud. 16. november pani aluse nn "suveräänsuste paraadile", mis hakkas NSV Liitu seestpoolt lammutama suurema eduga kui rahvarohked miitingud, terroristlikud aktid, põlve otsas tehtud lendlehed või teoreetilisel ja õiguslikul baasil põhinevad skeemid. Ainult Kesk-Aasial oli keskvoimule midagi efektiivsemat vastu panna, aga see on hoopis teistlaadse ajaloolise tagapõhjaga piirkond. NSV Liidule laostavaks muutus suveräänsusprotsess siis, kui Venemaa ise jõudis oma suveräänsuse tunnetamiseni, ajal, mil Gorbatšovi ähvardas oht jääda kindraliks ilma armeeta, presidendiks ilma riigita. Alles siis jõuti liidulepingu aktsepteerimiseni Kremli tasemel ning, nagu teada, vallandas just liidulepingu allakirjutamise tähtaja lähenemine läbikukkunud augustiputši koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Ka meile. Ja andis sellega nüüdseks võimaluse arutleda teemal, kuidas see kõik küll juhtus.

DMITRI MIHHAILOV

Vene küsimus ja Eesti rahvuriik

Ma jagan veendumust, et *vene küsimust* käsitledes tuleks loobuda mõistest *venekeelne elanikkond*, mis solvab teiste rahvusvähemuste subjektsust. Samuti tuleks suurest vene vähemusest eristada tõeline vähemus. Kahjuks pole veel alust rääkida ka ühtse "vene kogukonna" tekkest, kes kuuluks Eesti tsiviilühiskonda ja kellega saaks dialoogi astuda. Nii on alljärgnev vaid minu isiklik seisukoht.

Muulased Eesti sisepoliitikas

Mõiste *venekeelne elanikkond* ei ole kohane siinsete eestirootslaste, ingerisoomlaste, lätlaste, leedulaste, baltisakslaste, juutide, ukrainlaste, valgevenelaste, poolakate, armeenlaste, tatarlaste jt muulaste (kokku rohkem kui 100 000 inimest) hõlmamiseks, kuigi nende suhtluskeeleks võib olla vene keel; enamik neist – ligi 25 ühendust – kuulub Eestimaa Rahvuste Ühendusse. Need Eesti elanikud on väga tundlikud oma identiteedi ignoreerimise suhtes nii venelaste kui eestlaste poolt.

Sama tundlikud oma subkultuurse identiteedi suhtes aga on siinsed baltivenelased – eestivenelased (veel ligi 50 000 inimest), kelle esivanemate saatust juba mitme põlvkonna vältel on võrreldav baltisakslaste saatusega. Eestivenelased tuleks tunnistada ehtsaks vene vähemuseks Eestis.

Eestivenelaste rühm on teatud mõttes sarnane nn idaeestlaste rühmaga –

siin elab mitu tuhat (enamasti Vene-
maalt) reemigreerunud eestlast, kelle
probleemid Eesti kodanikuühiskonda
taasintegreerumisel sarnanevad vene-
laste probleemidega. Kuid on ka üks
põhimõtteline erinevus: idaeestlastel
on tung oma subkultuursest identitee-
dist loobuda ja omaenda rahvusse assi-
mileeruda (seegi on vaevaline!),
eestivenelased aga, vastupidi, rõhuta-
vad küll oma erinevust sõjajärgsetest
N.Liidu migrantidest, kuid ei sea ees-
märgiks eestlaseks-muutumist (mis ei
tähenda, et hoidutaks segaabeludest ja
laste assimilatsioonist).

Eestivenelaste ja teiste rahvusvähe-
muste kõrval eksisteerib ülejäänud mig-
rantide mass (ligi 350 000 inimest),
keda võib suhtlemiskeele järgi ajutiselt
nimetada ehk "venekeelseks kooslus-
eks". Sellinegi nimetus on formaalne,
kuna venekeelne kooslus pole sisemi-
selt ühtne. Koosluse diferentseerumine
reaalseteks rühmadeks on praegu aga
aeglustunud, kuna kooslusse kuuluvad
inimesed integreeruvad halvasti Eesti
kodanikuühiskonda (kodakondsuse
probleem, keeleoskus jne). Mainitud
koosluse reaalsel diferentseerimisel ja
järgjärgulisel integreerimisel tuleb võt-
merühmaks pidada just eestivenelasi –
Eestimaaga integreeritud kohalikke ve-
nelasi, keda nõukogude võim repres-
seeris ja seejärel püüdis migrantide
venekeelsesse massi lahustada (koos pe-
reliikmetega ja Eesti kodanikest lastega
on neid inimesi ligi 100 000).

Miks ma alustasin juttu eestivenelas-

test? Sel lihtsal põhjusel, et Eesti rahvus-
riigi tegelik sisepoliitika ei arvesta üldse
rahvusvähemustega seotud probleemi-
de nüansse ega mõista rahvusvähemus-
te subjektsuse mitmekesisust. Eriti
must-valge on suhtumine vene küsi-
musse. Kompetentne vene sisepoliitika
lihtsalt puudub.

Venelaste kogukonnas, jäämäe vee-
aluses osas, toimuvad iseregulatiivsed
protsessid, mis ei ole välisvaatlejale
nähtavad ja mida Eesti poliitikud ei ole
teadvustanud. Tekkiva vene kogukon-
na keskel tehtud uurimusi ja süvavaat-
lusi ei osata hinnata.¹

On saanud kombeks demonstreerida
üleolekut vene küsimuse suhtes, mitte
mürgata russofoobiat, teha nägu, et asi
on kontrollitav, juhitud või koguni la-
hendatud. Naiivne eestikeskne retoori-
ka teemal – *mida nendega teha*, (assi-
mileerida, integreerida, teha elu eba-
mugavaks, saata välja jne) varjab midagi
tõsisemat: saamatust lahendada liiga
suure vene vähemuse küsimus rahvus-
riigi kontseptsiooni raames.

Selle pärast ei valuta südant mitte
ainult Rein Ruutsoo. Ausa ja kompe-
tentse teadlasena otsib ta väljapääsu
reaalsest ummikust. Kahjuks ei julge
paljud tema auväärset oponentid
reaalsusele silma vaadata ja see viib dis-
kussiooni taset tublisti alla. Suunates
kriitikateraviku restitutsioonipõhimõt-
te ja Eesti Komitee tegevuse vastu, otsib
Ruutsoo väljapääsu sealt, kus tegelikult
oli sissepääs. Ajaloolase ja Rahvarinde
poliitilise kontseptsiooni ühe autori pu-

1 Autori katsed pöörata neile küsimustele Eesti tipp-poliitikute tähelepanu ei ole
kandnud vilja. Nt "Metroo-90"-metsakoolis kõneldust vt D. M i h h a i l o v, Muulastest,
ennekõike venelastest Eestis. *Aja Kiri* (Stokholm) 1991, nr 59.

hul on see loomulik. Mina pole ei üks ega teine, ka ei arva ma, et pean eestlastele eesti asja ajamist õpetama. Ma lihtsalt konstateerin, et vene asi on ummikusse aetud ja Rein Ruutsoo vähemalt kutsub üles probleemi uurima.

Eestivenelased, restitutsioon ja kultuurautonoomia

Sotsioloogina lähtun ma reaalsusest, mis kujunes restitutsioonipoliitika tulemusena. Venelasena püüan lähtuda eestivenelaste huvidest, kellele restitutsioon on meeltemööda ja suure pragmaatilise tähtsusega. Mõeldud pole niivõrd omandi tagastamist – represseeritud eestivenelaste järglastele pole praktiliselt midagi tagastada (uusrikkad on enamasti migrantidest uusvenelased).

Hoopis tähtsam on, et restitutsioon aitab eestivenelastel taasarendada oma subkultuurset identiteeti ja pääseda seega marginaliseerumisest (lahustumisest migrantide massis või assimileerumisest). Restitutsioon lubab tõmmata selge piiri iseenda ja teiste vene rühmade vahele – lubab näiteks olla parempoolses opositsioonis endiste kommunistidega ja intrite järglastega.

Eriti sümpaatne on eestivenelastele kultuurautonoomia-õigus, mis neil eesti ajal kasutamata jäi. (Selles mõttes polegi nagu midagi taastada.) Kuid "restaureeritud" (Rein Ruutsoo väljendus) seadus annab eestivenelastele võimaluse ignoreerida inimõiguslastest "vene demokraatide" tungivat soovi oodata, kuni kõik 450 000 venelast naturaliseeritakse, et siis kultuurauto-

noomia õigusi jõuliselt "realiseerida". (Seaduslikult saab kultuurautonoomia taastamist alustada ka kolme tuhande inimesega.)

Venekeelse elanikkonna Esindusassamblee liidrite sõnul ei sobi suurele vene kooslusele pakutav kultuurautonoomia, sest see on minorigiteetide õigus, nemad aga väärivad enamat. Ja teadagi nõuab see "enam" eestlastelt rahvusriigist ja restitutsioonist loobumist. Siis langeb ära ka kultuurautonoomia küsimus. Ühe Assamblee liidri sõnul presidendi Ümarlauas olevat kultuurautonoomia-seadus hirmsam poliitiline pomm kui kõik välismaalaste, kodakondsus- ja keeleseadused kokku.

Tuletame meelde, et peale Austria-Ungari impeeriumi lagunemist olid kultuurautonoomia-idee kõige vihasemad vastased just vene bolševikud, kes tahtsid muuta imperialistliku sõja kodusõjaks. Tundub, et autonoomia takistab kodusõda. Kuid see selleks.

Miks Assamblee ja vene parteide liidrid võitlevad selle neli aastat nuditud ja kolmes parlamendis kohitsetud raamseaduse vastu? Seda pole raske mõista: nad kardavad kaotada kontrolli oma valijaskonna üle. Valijaskond osutuks ootamatult kitsaks – pooled Eesti kodakondsusega venelased (enamasti eestivenelased) eelistavad hääletada eesti parteide poolt. Konkureeriva eestivenelaste organisatsiooni tekkimine poliitilise spektri paremal tiival kaotaks Assamblee esindusmonopoli ja mõjuks hävitavalt praeguste vene parteide harrale blokile nende katses konsolideerida enda ümber kõik venelased. Nad on nõus kannatama venelasi Savisaare, Vähi, Kallase, Lauristini, isegi Laari ja Ke-

lami valimisnimekirjades (kus venelased on vaid ohutud reeturid), kuid nad ei saa lubada eestivenelaste ühinemist.

Ja ega potentsiaalne kultuurautonoomia-partei polegi nii süütu: ta võib kontrollida vähemalt kolmandikku venelaste häältest ja nõuda Eesti rahvusriiki toetades kultuurautonoomia toetamist Eesti rahvusriigi poolt. Pealegi oleks kultuuruomavalitsusel maksukogumise õigus.

Eesti asi, vene asi...

Ei pea paika primitiivne arusaam rahvusriigist kui monoetnilise (monokeelse jne) kodanikuühiskonna loojast, kelle ülesandeks on dekoloniseerida suurem osa migrantidest, et nii taastada sõjajaelne demograafiline struktuur ja anda ruumi põlisrahva arengule. Ja asi pole ainult selles, et niisugune eesmärk käib üle jõu.

Monoetnilise kodanikuühiskonna ideaal ise on nonsens, kodaniku- ehk tsiviilühiskonna mõistelise ebamäärasusega on edukalt lollitatud nii eestlasi kui ka venelasi, politoloogidest rääkimata. Selles mõttes jätab nii Rein Ruutsoo artikkel kui ka selle arutelu soovida. Kas tõesti keegi usub, et eesti juustu saab teha keedetud piimast ja ilma lisanditeta? Huvitav on ka viide eluruumile: nii hõredalt asustatud riiki nagu Eesti annab Euroopas otsida. Aga olgu. N-ö Eesti juustus on teisigi auke, mitte ainult vähe nõutava kaadri, vaid ka inseneriteaduse osas. Siinsete muulaste

rollile igasuguste aukude täitmisel pole aga veel tõsiselt mõeldud.

Miks lastakse ringi luusida monoetnilisuse tondil? Miks Eesti parempoolsed intellektuaalid ei taha tondist otse rääkida? Isegi presidendi Ümarlauas ei suudetud sel teemal diskussiooni alustada – Jüri Adams ei pidanud vastu. Pärast "Eesti Kodaniku" enesetapjalikku loosungit "Eesti – eestlastele!" sooviks vaevalt ükski reaalspoliitik monoetnilisuse tondil ratsutada. Eesti rahva kaine mõistus ja tasakaalukus pole tühjad sõnad: eestlane oskab oma äärmuslasi ohjeldada, nagu valimised näitasid. Kuid ebamugavast arutlusest pole siiski pääsu ja see tuleb eestlastel omavahel ette võtta. See on eesti asi.

Venelaste asi on oma provokaatoritel mitte lasta monoetnilisest rahvusriigist ja etnilisest puhastusest lärmata. (Esimene Venemaa diplomaat, kes kasutas 1992. aastal Eesti puhul avalikult "etnilise puhastuse" mõistet, oli ei keegi muu kui endine EV rahvussuhete minister eestivenelane Artur Kuznetsov). Lojalsed venelased oleksid tahtnud oma provokaatoritest ise lahti saada, kuid praegu puudub neil isegi distantseerumismisvõimalus sellistest tegelastest nagu Pjotr Rožok, kes "Vene Obštšina" ühe liidrina Eestis esindab koos Kogani ja Mišiniga Eestimaa venelasi äsja Venemaa parlamendi juurde loodud lähitamama "Kaasmaalaste Nõukogus". "Vene demokraatide" liider Viktor Andrejev pääses viimasel minutil koosmängust selle kambaga.¹

¹ Kuna olin koos teiste baltivenelaste organisatsioonide esindajatega 1991. aasta augustis nn kaugtagamaa "Kaasmaalaste Kongressi" loomise juures, siis kasutan juhust ja teatan, et sellel "Kongressil" pole nimetatud "Nõukoguga" midagi ühist ja palun meid mitte segi ajada.

Ma ei võlgne midagi Eesti poliitilisele politseile – nii kaugele eestivenelase lojalsus ka ei küüni, et Rožoki väljasaatmise operatsioonile aplodeerida. (Kuid tänu sellele operatsioonile saime teada, kui palju Žirinovski Eesti-provokaator Venemaa parlamendis kaalub – Moskvas oleks äärepealt välja saadetud meie akadeemik Bronstein! Suure Venemaa poliitika on midagi kordumatut.) Meie rahvastikuminiistri ülemeelitamise lugu oli muidugi kõrgemast klassist ja eestivenelaste prestiižile hoopis tõsisem löök. Või oli seegi kaitsepolitsei poolt planeeritud "eesti asi", nagu kurjad keeled räägivad?

Kultuurautonoomia õigused annaksid eestivenelastele tõhusa võimaluse distantseeruda intritest ja hoiduda Vene poliitika pantvangide rollist. Jälgides aastate jooksul Venemaa poliitikute mängu Baltikumi venelastega, tuleb tõdeda, et vastased orienteeruvad Eesti "vene küsimuses" paremini kui Eesti valitsused ja mängivad nad puhtalt üle. Hale on vaadata, kui ebavõrdsed on organisatoorsed ja intellektuaalsed tagamaad – eestlaste umbusk aga ei luba neil eestivenelasi appi kutsuda. Kuid olgu seegi "eesti asi".

Hullem on olukord vene maffia sekumisega vene-poliitikasse Balti regioonis. See on juba selline "vene asi", mis võib provotseerida rahvusriigi muutumist politseiiriigiks. Ja see oleks tsiviilühiskonna jaoks surmavalt ohtlik. Kui Eesti muutub politseiiriigiks, saavutab vene kogukond kiiresti autonoomia – ainult et mõne kohaliku vene maffiaperekonna katuse all. Kui üldse rääkida tõsiselt sellest, et keegi rajab Eestisse riiki riigis, siis pole see keegi kindlasti

Venemaa ega ka tema hüljatud kodanikud Eestis. See keegi on rahvusvaheline maffia, kelle jaoks *riik riigis* on ammu tuntud ja loomulik *modus vivendi*. Väikese politseiiriigi tekkimine teda eriti ei hirmuta: n-ö kohaliku karja tervise ja konkureerivate perekondade eemalepeletamise eest peab ju keegi hoolitsema. Selle teenuse võib isegi kinni maksta.

Rahvusriik versus tsiviilühiskond

Kõik kultuurautonoomia vastased pole ka rahvusriigi-idee vastased, nagu venelastele tundub. Vähemalt eestlaste puhul see loogika ei kehti. Näiteks Rein Ruutsoo tahaks koguni rahvusriiki kaitsta restitutsionalistide kergemeelsuse eest: tema arvates on kultuurautonoomia-seadus Eesti rahvusriigile ohtlik (eriti kombinatsioonis Ida-Virumaa kohalike omavalitsustega), kuna soodustab migrantide põlistamist ja samas takistab nende integreerumist "otse" Eesti kodanikuühiskonda. Teiste sõnadega, kultuurautonoomia süvendab rahvusradikaalide nullvarianti.

Huvitav, et rahvusradikaalid ei sõandanud sellele süüdistusele reageerida. Kas tähendab see, et eesti poliitikud on niisuguse hinnanguga põhimõtteliselt nõus, kuid vaikivad, teades, et reaalselt ohtu pole – venelaste kultuurautonoomial lihtsalt ei lasta tekkida? Egas muidu oleks selle seaduse steriliseerimisega nii kaua tegeldud. Ei tahaks ennatlikult laskuda poliitilisse vaidlusse, kuid selline teesklus riivab eestivenelaste huve ja paneb mõtlema: kui see on nii, siis kust

on küll pärit eesti rahvuslaste sedalaadi konsensus vene partei liidritega?

Arvan, et kultuurautonoomia vastandamine rahvusriigile viitab tõsisele vastuolule rahvusriigi mõistes eneses. Restitutsiooni kriitika siin ei päästa. Vastupidi – just tänu restitutsioonile ei ole see vastuolu Eestis nii dramaatiline kui mõnes teises postsovetlikus riigis, kes püüab rahvusriiki ehitada evolutsioonilisel teel. Rein Ruutsood ei saa selles vastuolus süüdistada – see vastuolu avaldub lihtsalt tema kaudu ja tänu temale. Alahinnata seda aga ei maksa: tegemist võib olla kapitaalse lõhega Eesti riikluse vundamendis – kui kultuurautonoomia on teesklus, siis ei maksa ka rahvusriik midagi.

Rahvusriik on seesama autonoomia, ainult mitte minoriteetide, vaid domineeriva rahva (*nation*) oma, kelle huvide prioriteetsust need vähemused ise tunnistavad. Selline kokkulepe legitimeerib üheaegselt nii põlisrahva rahvusriiki kui ka rahvusvähemuste õigust autonoomiale. Teiste sõnadega: rahvusriigi poolt kindlustatud *nation*'i autonoomia on sama suur kui seal elavate vähemuste autonoomia. Ja vastupidi: kitsendades rahvusvähemuste õigust luua iseendale seadusi ja elada nende järgi kitsendab parlamentaarne rahvusriik automaatselt omaenese legitimiisust ja võimalust seaduslikult kaitsta põlisrahva arengut.

Rahvusriikluse ja kultuurautonoomia vastandamine on seotud veel ühe fundamentaalse vastuoluga ja nimelt vastuoluga tsiviilühiskonna (elistaksin seda terminit) ja riigi kui sellise vahel. See on sotsiaaldemokraatide lemmikteema, neile meenub otsekohe Hegel,

tänu kellele liberaalse mõttelaadi nurkakiviks sai tsiviilühiskonna ja riigi opositsioon. Terased oponendid panid sellist vastandamist Rein Ruutsoole süüks, kuid selle süüdistusega on raske nõustuda.

Vastupidi: Rein Ruutsoole võiks ette heita, et ta ei selgita riigi ja tsiviilühiskonna opositsiooni Eesti hilisajaloos. Siis oleks ka vene küsimuse olemus selgem: julgen väita, et vene intelligentsi fenomen (oma kultuuri hülguses ja poliitilises saamatuses) on selle vastuolu sünnitis. Ja kui see vastuolu Venemaal ükskord laheneb, siis vene intelligentsi kadumise hinnaga. See on juba omaette teema, kuid see haakub Marju Lauristini seisukohaga: tsiviilühiskond Eestis ei lakanud vahepeal olemast, vaid eksisteeris muundunud vormis – kultuuri avaliku sfäärina. See mõttekäik on lähedane minu arusaamale kultuurautonoomiast kui avaliku sfääri konstitueerumise ja taastootmise mehhanismist. Kuid erinevalt Marju Lauristinist kaldun arvama, et venelaste massiline akultureerimine on utopia ja et eestlaste ja venelaste kohad on vahetunud: venelastel tuleb praegu leppida eluga muundunud kultuurisfääris (kui soovite – kultuurautonoomia getos), kuni eestlased rahvusriigi avalikku poliitilist sfääri arendavad ja oma demograafilist potentsiaali taastavad.

Laagriinimene ja interlus

Jätkan riskantse mõttearendusega, mis peaks heitma valgust vene küsimuse lahendamise põhiraskusele. See raskus on seotud autonoomiale vastanduva hete-

ronoomiaga. *Heteronoomia* on subjekti allumine võõrastele, mitte tema olemusega antud seadustele. Jutt on venelaste võõrandumisest Eesti rahvusriigi suhtes. Eestlased pidid alluma võõrale vene korrale ja teavad, mida tähendab autonoomiat säilitada. Aleksandr Solženitsõni sõnu kasutades – Venemaal ei vedanud, et ta jäi Napoleoni poolt valutamata. Vabadusidee jäi vene rahvale võõraks, vaatamata tema prantsuskeelse intelligentsi pingutustele. Lääne vabaduse heteronoomsus oli see, mis võimaldas bolševismil võimu haarata ja kogu riik vangilaagriks muuta.

N. Liidu lagunemine andis venelastele unikaalse šansi nõukogude laagri seisundist vabaneda. Kahjuks osutus ajaloo koorem liiga raskeks – seisundist oli juba omadus saanud. Laagriinimese autonoomia aga peitus väga sügavale – see ei olnud lihtsalt kapseldumine, vaid loobumine igasugusest koostööst riigiga. See on midagi enam kui võõrandumine – sotsioloogias puudub selle fenomeni kirjeldamiseks veel adekvaatne termin. Vene intelligentsi dissidentlus ja siseemigratsioon on niisuguse ürgse ükskõiksuse kõrval riigi suhtes vaid tähtsusetu koostöö laagriülematega. Võib koguni rääkida tsivilisatsiooni surma üleelanud inimeste kogemusest ja autonoomse inimese uuest eetikast.¹

Laagriinimest ei tohi segi ajada *homo soveticus*'ega. Meie Interliikumine oli *homo soveticus*'e reaktsioon laagrikorra lagunemisele, riigiorjade mäss oma vabastamise vastu. Laagriinimene aga ei reageerinudki sellele dramaatilisele sündmusele – ta ei pannud seda lihtsalt

tähele. Tema jaoks pole veel midagi muutunud. Intrite mäss keskvoimu ülemate-valvurite "reetlikkuse" vastu (*izmena* kui vene rahva poliitilise teadvuse arhetüüp on ajaloos hästi tuntud) muutus kohalike laagriülemate (eesti parteijuhtide) toetamiseks, et päästa, mis päästa annab. Intrid oleksid nõus ka puht eesti soost valvuritega, kui nood vaid kindlustaksid nõukogude laagri korda. Nad on tõelised internatsionalistid. Nad nõustusid IMEga. Nad oleksid toetanud Rahvarinnet, kui see poleks reeturlikult liitunud Eesti Kongressi restitutsiooniprogrammiga. Ma arvan, et intrid lepiksid isegi Eesti rahvusriigiga, kui vaid pragmaatikud annaksid neile "evolutsioonilisel teel" tagasi laagriautonoomia õigused. Ja see pole utopia. Selline intrite ideaalriik eksisteerib – see on Dnestri-äärne Nõukogude Vabariik Moldaavia koosseisus ja Vene 14. Armee kui nende rahuvalvur. Ma arvan, et just eestlaste restitutsioon ja venelasest laagriinimese sügav apoliitilisus päätsid Eesti Narva-äärse Vabariigi loomisest.

Laagriinimesel polnud laulvast revolutsioonist ja intrite kontrevolutsioonist sooja ega külma, ta teab, millega revolutsioonid lõpevad, ega mässaa saatus vastu. Võimuküsimus teda ei puuduta. Venelasest laagrivalvuri (*vertuhhai*) silmis oli inimene laagritolm, rahvusradikaalset eesti bürokraat on sellise *vertuhhai* kõrval lihtsalt romantik. Laagriinimene passib kedagi teist, ta ootab, mida teeb laagri tõeline peremees (*pahhan*), keda nüüd läanelikult "maffiaks" kutsutakse. Laagriinimene

1 Vt V. D u d t š e n k o, Lagernõi tšelovek. *Raduga* 1995, nr 5–6, lk 90–97.

on valmis hullemaks, kuid ta ootab (ei looda, vaid lihtsalt ootab) – ehk saab vabaks (*volnõm*). Lihtsalt vabaks.

Teisele ringile

Ärgem tehkem illusioone: erinevalt eestlastest on venelaste seisundiks Eestis üldine ja süvenev võõrandumine Eesti rahvusriigist. Nii on isegi liberaalsete eestivenelastega, kes olid eestlaste loomulikud liitlased. Mis siis veel rääkida vene demokraatidest – endisest Rahvarinde sektsioonist, endisest Demokraatlikust Liikumisest, nüüd aga venelaste inimõigusi kaitsvast Esindussambleest. Saatuslik liit neointerlike vene parteidega oli demokraatide poliitilise degradatsiooni loogiline lõpp. Vene demokraate Eestis enam ei ole. Nad lahustusid neointrite ja postintrite (uusvenelaste) happes. Esimene ring Eestis elavate venelaste poliitilises arengus on täis saanud.

Millise lojaalsusressursiga Eesti kui rahvusriigi suhtes lähevad venelased järgmisele ringile? Seda ei tea praegu keegi. Kuid oma uurimistöö põhjal võin öelda, milline lojaalsuspotsiaal oli venelastel kuus aastat tagasi, laulva revolutsiooni ja Interliikumise aktiivsuse haripunktis. Kuna tegemist on väärtusorientatsioonidega, mis ei lagune uues situatsioonis niipea, siis kehtib üldpilt laias laastus ka praegu.

Sõltumatu Eesti kui rahvusriigi ideed toetas 1989. aastal ligi 40% poliitiliselt aktiivsetest venelastest. Sealhulgas:

* 27% toetas eesti rahva prioriteete passiivselt, täielikult nõustudes väitega, et eestlased omavad VETOÕIGUST

igasuguse (intrite jt) tegevuse suhtes, mis ohustab eesti rahvuse säilimise ja arengu huve.

Need olid enamasti mõõdukad vene demokraadid, kes veel hoidusid Eesti täieliku suveräänsuse toetamisest ja piirdusid konföderatsioonimudeliga (hilisem SRÜ).

* 10% toetas eesti rahva prioriteete aktiivselt, nõustudes täielikult sellega, et lähtuda tuleb esmajoones eesti rahva huvidest. Sii kuulub enamik eestimeelseid vene liberaale (keda kokku oli 15%), kes kõik praktiliselt kohe toetasid Eesti täielikku suveräänsust.

Suveräänsus on saavutatud – *post factum* tunnistab seda viimnegi inter. Eesti rahva huvide prioriteedi tunnustamises on aga tagasimineku ilmne – täna rünnatakse seda rahvusriiki konstitueerivat põhimõtet inimõiguste kaitse sildi all. Vene demokraatide mõõdukusest pole eriti midagi alles, neid on raske eristada "pehmete" intrite enamusest (s.o 60%), kelle põhimõte oli alati lihtne ja selge – ei mingit prioriteeti, vaid võrdsed õigused, olenemata rahvusest, vabariigis elamise ajast ja keeleoskusest. Intradid järele ainult välispoliitikas – juuba 1989. aastal olid pooled intrid (s.o 30%) nõus leppima unitaarriigi asemel IMEga N.Liidu koosseisus. Imet ei juhtunud. Eesti rahvusriigi realpoliitika aga ei soostu tunnistama isegi eesti rahva passiivset vetoõigust.

Eestimeelsed vene liberaalid, kes olid vene demokraatide jaoks referentsgruppiks, sattusid tagasilöögi tulemusena tpeeltisolatsiooni: neile pöörasid selja ka eesti poliitikud. "Näidake oma jõudu, et teiega arvestataks," naeris mulle näkku ühe valitseva partei liider. Mis siis ikka.

Eestivenelaste lojaalsust kasutati ka varem ära. Asja huvides tuli mõistev olla – näiteks intrite vastu ja eestlaste vetoõiguse kaitseks. Viimati oli venelaste lojaalsus päevakorras Narva kriisi ajal 1993. aastal. (Siis sündiski presidendi Ümarlaud.) Vähesed teavad, kuidas hoiti ära eelmine Narva kriis 1991. aasta augustis. Nüüdne edukas siseminister, kes meeldib Ida-Virumaa valijatele, ja politsei tahab hakata vene maffiat pigistama. Ma arvan, et on põhjust oodata kolmandat Narva kriisi. Pingete maandamiseks aga pole enam eriti kellelegi toetuda – piksevarras on läbi roostetanud, "vitriinivenelased" kadunud...

Poliitilised mängud vene küsimusega ohustavad Eesti rahvusriigi huve, provotseerides sissetungi eestlaste veto-sooni. Üha raskem on seda ainult eesti

asjaks pidada. Pärast vene demokraatide hajumist ei näe ma põhjust, miks vene liberaalid peaksid oma viimast lojaalsust "eesti pangas" hoidma. Miks mitte kulutada seda otstarbekamalt – näiteks ühinemiseks vabade eesti demokraatidega, kui nimetada demokraatideks neid, kes mõistavad, et vene küsimus on ummikus, et selle lahendamiseks on vaja toetada eestivenelaste kultuurautonoomiat, et rahvusvähe-
muste autonoomia on Eesti rahvusriigi medali teine külg?

Niisiis lähevad vene demokraatide ja vene liberaalide teed teisel ringil lahku. Ühed vasakule, teised paremale. Mõlemaid valgustab ülalt ähmane vabaduspäike, jalge all aga on laagriinimese sünged vari... Võib-olla saame kolmandal ringil varjudest lahti.

AJALOO LÕPUD

PERRY ANDERSON¹

Ajaloo lõpp

1. Hegel

Niisiis on kõige targem hakata ajaloo lõppu lahti harutama algusest. Fukuyama võtab oma arutluses pidevalt appi Hegeli autoriteedi. Kuivõrd on tal aga sellele mantlile õigust? Paljud kriitikud on kurnud, et Fukuyama pingutab siin üle. Tegemist on kahe erineva probleemiga. Kas Hegel väitis, et ajalugu on lõpule jõudnud? Ja kui, siis mis laadi lõpp see on? Vastus esimesele küsimusele ei saa olla nii ühene, kui esialgu paistab. Hegeli tekstide kirjatähest "ajaloo lõpu"- fraasi peaaegu et ei leia. Ka pole tema kirjutistes ühtki lõiku, kus niisugust ideed üldse otseselt väljendatakse ja arendataks. Kuid pole mingit kahtlust, et Hegeli kogu süsteemi loogika seda oma lõppjärelalusena nõuab ja niisuguse eelduse kohta leidub Hegeli tekstides küllalt tõendus. Juba *Vaimu fenomenoloogias* kõneldakse psühholoogilisel tasandil ajaloost kui vaimu

teadlikust, ennast vahendavast evolutsioonist läbi oma ajutiste vormide jada absoluutse enesetunnetuse poole.² *Õigusfilosoofias* esitatud institutsioonide analüüs kuulutab, et "olevik on heitnud endalt oma barbaarse ja ebaõiglase meelevaldsuse ja tõde on lakanud olemast teispoolne, sattumuslik jõud", kaasaeg võimaldab "objektiivseks saada tõelisel leppimusel, mis laseb riigil ilmnedada mõistuse kujundina ja tegelikkuse-na"³. *Ajaloo filosoofia loengutes* esitatud ajaloolises ülevaates on vabaduse tegelikuks saamine "lõppeesmärk, mille poole maailmaajalugu on pürginud..., mis ainsana realiseerib ja viib täide enda kui see, mis on sündmuste ja olukordade lakkamatus muutumises püsiv, nende toimeprintsip"⁴. *Filosoofia ajaloo loengud* kuulutavad Hegeli tekstidest kõige sisenduslikumalt, et "maailmas on koitnud uus epohh", sest "maailmavaimul on nüüd õnnestunud eneselt raputada kogu võõras esemelik olemine ja ta mõistab end viimaks absoluutse vaimuna" – "niisugune on nüüdisaja seisukoht ja vaimuvormide jada on

1 Algu *Vikerkaares* 1995, nr 5/6, lk 187.

2 "Eesmärgi, absoluutse teadmise ehk ennast vaimuna tunnetava vaimu teeks on meenus vaimudest, nii nagu nad iseeneses on ja kuidas nad oma valdkonna organiseerimise täide viivad. Nende säilimine vaadelduna nende vaba, sattumuslikuna ilmneva olemasolu poolt, on ajalugu; aga vaadelduna nende mõistetud organiseerituse poolt on selleks nähtumuste tunnetamise teadus. Need kaks üheskoos – ehk mõistetud ajalugu – on absoluutse vaimu mälestuseks ja Kolgataks, tema trooni tegelikkuseks, tõeks ja tõsikäidluseks, ilma milleta oleks ta elutu ja üksik." *Phänomenologie des Geistes, Werke*, kd 3, Frankfurt, 1970, lk 591. Edaspidi W-3.

3 *Grundlinien der Philosophie des Rechts, Werke*, kd 7, §360, lk 512. Edaspidi W-7.

4 *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Werke*, kd 12, lk 33. Edaspidi W-12.

sellega nüüdseks kokku võetud".¹ Terminid ja osutused vahelduvad, kuid lõpetuse žesti korratakse pidevalt. Ja kuigi Hegel kunagi ei võtnud ajaloo lõppu omaette arutlusaineks, pole ometi raske näha, kuidas see teema Hegelist tuleneb. Kuid sel erinevusel on oma tähtsus. Et Hegel kunagi tegelikult ei leiutanud "ajaloo lõpu" fraasi ega määratlenud selle mõistet, on selleks kaks põhjust. Tema filosoofia ülim instants pole ajalugu, vaid vaim – ja ajalugu on ainult vaimu võõrdumise üks külg, sellal kui teine külg on loodus²; nendevahelise lõhe ületamist mõistetakse eeskätt kui tulemust, mitte kui lõppu. Hegel ei kasuta oma lõpetuste leksikonis pea kunagi termineid *Ende* või *Schluss*, vaid ainult *Ziel*, *Zweck* või *Resultat*. Teatud mõttes on selle põhjus lihtne. Saksa keeles ei ole sõna, mis ühendaks endas inglise sõna *end* kaht tähendust – 'lõpp' ja 'eesmärk', ja Hegelit huvitas teine, mitte esimene tähendus. Nendevahelist erinevust võib emblemaatilise selgusega näha Kanti juures, kellest universaalse ajaloo idee lähtubki. Kanti nägemus inimkonna progressist on radikaalselt teleoloogiline, klappides nii kokku tema filosoofia

üldilmega. Ajalool on lõppe märk – saavutada ülim hüve, milleks on riik, kus inimese õnn ja moraalne täius ühte langevad. See on ka kogu loomise *Endzweck*. Kuid see eesmärk ei ole veel lõpp. Arusaama "lõpust" valas Kant lõikava irooniaga üle ühes oma kõige märglevamas tekstis, *Das Ende aller Dinge*, mille põhiteema – mis on suunatud kristlike viimse-kohtupäeva-kontseptsioonide vastu – on aja lõppu kujutavate moralistlike fantaasiate ohtlikkus ja absurdus.³ Selles traditsioonis nii nagu ka tavakeeles on eesmärk ja seiskumine lahuseisvad mõisted. Ajaloo lõpu mõiste kogu tema kaasaegses paljutähenduslikkuses pidi jääma ootama prantsuskeelset tõlget. Kojève'i *fin de l'histoire* väljendab juba midagi hoopis uut.

Hegeli sünteesis pädib seega milleski suuremas kui lihtsalt nägemuses ühiskonna lõppseisundist. Ometigi jääb võimalus, et sellesse on kätketud ka mingi sotsiaalne kontseptsioon. Milline on siis see poliitiline süsteem, mis Hegeli järgi teeb mõistliku tegelikuks? Kas saab seda kirjeldada liberaalsena? Hegeli poliitilise mõtte teeb huvitavaks see, et tolele küsimusele pole lihtne

1 Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, kd 3, Werke, kd 20, lk 460–461. Edaspidi W-20.

2 W-20, lk 460.

3 Vt *Werke*, kd 8, Berlin 1912, lk 327–339. Kant kirjutas selle ainulaadse dokumendi enne, kui Preisi monarhia hakkas teda religioosse autoriteedi õnnestamise eest tsenseerima. Kirjutise kokkuvõttes rõhutatakse väljakutsuvalt, et ortodoksuse ametlik pealesurumine võib muuta kristliku õpetuse nii ebapopulaarseks, et tulemusena pääseks valitsema keegi, kes ortodoksia seisukohalt oleks just nimelt Antikristus. Tema võim teeks lõpu kristluse pürgimusele saada maailmareligiooniks. See oleks tõepoolest "kõigi asjade perversne lõpp". Sellele tekstile pole ühtki päris head kommentaari. Kanti *Oletustes inimese ajaloo alguse kohta* on üks peatükk alapealkirjastatud kui *Beschluss der Geschichte*, kuid seal on juttu ühiskonna arengu esimeste sammude lõpust, ajastust, mil nomaadid ja põlluharijad hakkavad segunema. Muidugi pole siin tegemist ajaloo kui niisuguse lõpuga, nagu mõnikord on ekslikult oletatud.

vastata – osaliselt kronoloogiliste nihe-
te tõttu Hegeli mõtlemises, kuid peami-
selt küsimuse enese olemusliku
keerukuse tõttu. Kõigi oluliste kritee-
riumide järgi kuulusid Hegeli poliitili-
sed vaated siiski oma aja Euroopa
liberalismi. Selle jaoks oli keskne seadu-
se võim, nii nagu seda tema kaasaegsed
mõistsid – ühiskonnakord, mis tagab
indiviidi õigused isikuvabadusele, era-
omandile ja arvamuste avaldamisele
ning andekatele karjääri riigiameteis.
Niisugune liberalism ei olnud muidugi
demokraatlik, kuna ta pelgas rahvavõi-
mu ja eitas üldist valimisõigust. Hegel
polnud ses suhtes mingi erand. Selles
mõttes on mõistagi anakronistlik omis-
tada talle liberaalse demokraatia isa rol-
li: nagu peaaegu iga teinegi oma aja
liberaal pooldas ta konstitutsioonilist
monarhiat. Kuid kuna kapitalismi eda-
sises ajaloos võib näha selget teoreetilist
ja institutsionaalset arengut *Rechts-
staat* ist *Volksstaat*iks, seadusega piira-
tud valitsusvõimust moodsaks esindus-
demokraatiaks, siis võib Fukuyama He-
geli-käsitlust võtta lihtsalt kui ettehaa-
ravat konspekti. Kuid Hegeli poliitilise
mõtte oluline eripära pole mitte selle
kauguses 20. sajandi demokraatlikest
normidest, vaid nendes punktides, kus
ta lahkneb 19. sajandi alguse liberaalide
põhieeldustest.

Esimeseks niisuguseks punktiks on
Hegeli kriitika igasuguste atomistlike
kodaniku-käsituste ning instrumentaal-
se riigi-kontseptsiooni pihta. Olles Val-
gustuskultuurilt pärinud sügava imet-

luse Kreeka linnriigi avaliku elu vastu,
kus aktiivne osalemine polise valitsemi-
ses ja kombetalitustes oli indiviidivaba-
duse keskne mõte, uskus Hegel, et
säärane vahetu kodanikuühendus on
vorm, mida pole võimalik tema kaasaja
oludes enam taastada: ühiskondlik-ma-
janduslik eristumine ja religiooni areng
on loonud teist tüüpi subjektiivsuse,
mille vabadus vajab keerukamat poliiti-
list ehitust. Tema kaasaegne Constant,
klassikalise liberalismi kõige loogilisem
vaim, nägi antiikse ja moodsa ühiskon-
na vahel samasugust vastandust ning
tegi sellest järelduse, et nende ühiskon-
dade vabadusevormid on tegelikult an-
titeetilised. Antiiksed vabariigid olid
sõjakad väikeriigid, mille kodanikud
võisid suurema osa oma energiast range
kodanikukuulekuse korras pühendada
avalikele – peamiselt sõjalistele – ees-
märkidele, sest tootmine ja kaubandus
olid jäetud orjade hooleks. Seevastu
moodsad ühiskonnad on kaubitsemise-
le pühendunud suured natsioonid, kus
indiviididel pole võimalust ega aega si-
duda end avalike asjadega, kuid neil on
palju suuremad võimalused valida oma
eluviisi. Seega riigile sobiv roll on esma-
joones kaitsta kodanike privaatset auto-
noomiat, olgugi et ka teatava ühisvaimu
kindlustamine võiks olla soovitatav.¹
Hegeli jaoks aga polnud nende kahe
vabadusideaali vastandus parandama-
tu: moodsa õigusriigi ülesanne ongi
teostada nende ratsionaalne süntees.
Tema poliitiline teooria, mille põhitun-
nus oli riigi ja kodanikuühiskonna üh-

1 Kõige mõjukam kirjutis, kus Constant on seda kontrasti käsitlenud, on kuulus loeng
"De la Liberté des Anciens comparée à celle des Modernes", mille ta pidas 1819. a (ajal, mil
Hegel luges Heidelbergis loenguid õigusfilosoofiast).

tesobitamine, pidigi seda võimaldama. Tsiivilühiskond kui vajaduste süsteem on majanduslike üksikpüüdluste valdkond, milles valitseb turu atomism ja moodsa subjekti individualism negatiivse vabaduse iseloomulikus vormis. Riik aga oma impersonaalse tsiivilteenistusega kehastab poliitilise tahte universaalset printsiipi kui kogukonna positiivset vabadust. Kuid need kaks ei ole vastandlikud abstraktsioonid: nad moodustavad omavahel läbipõimunud struktuuri. Sest tsiivilühiskond pole iseiseiv ega ka mitte lihtsalt kaubanduse ja naudingu valdkond. Tema toimingute taustaks on perekond kui tavapärase ühiskondliku elu algüksus: ja tsiivilühiskonna raamesse ei lange mitte üksnes kaubavahetus, vaid ka seaduse institutsioonid, ning – mis eriti oluline – ühissetevõtmete ja korporatiivsete ühenduste korraldamine. Nende kohal kõrgub riik oma suveräänse autoriteedi, täidesaatva ja seadusandliku võimu ja välissidemete konstitutsioonilise ehitusega. Selle skeemi kolm tasandit ei kujuta endast ühiskonna eraldiseisvaid tsoone, vaid astmelist struktuuri, kus iga kõrgem moment võtab endas kokku madalama. Selles käsituses ei tekita perekonna ja tsiivilühiskonna vaheline side probleeme. Skeemi raskuspunkt on selles, kuidas kujutada tsiivilühiskonna integreerumist riiki. Siin on tegemist kahekordse kattuvusega. Ühest küljest need avalikud funktsioonid, mis tavaliselt pannakse riigi arvele – haridus, hoolekanne, tervishoid, kommunikatsioonid – paigutatakse tsiivilühiskonna valdkonda. Teisest küljest, tsiivilühis-

konnast pärit korporatiivsed ühendused asetatakse riigi poliitilisse raamistusse kui üksused, mis valivad esinduskogu.

Need omavahel haakuvad vormid annavad tunnistust Hegeli kui poliitilise mõtleja originaalsusest. Tema kaasaja konventsionaalne liberalism eraldas sirgjooneliselt privaatse ja avaliku sfääri teineteisest ning andis valitsusele piiratud funktsioonid indiviidivabaduste tagajana. Nende sfääride vahelise sideme pidid kindlustama esindusinstituutsioonid, mis põhinesid tsensuslikul valijaskonnal, kuhu kuulumise määras ära omandi suurus. Seevastu Hegeli jaoks oli kogukonna poliitiline elu ideaalis ekspressiivse tähenduse valdkond, milles üksikagentide subjektiivne vabadus tõlgitakse ühiseks objektiivseks konfiguratsiooniks, rahvuse *Sittlichkeit*iks. Korporatsioonid kui kutseühingud saavad seega loomupärasteks vahendajateks tsiivilühiskonna ja riigi vahel, pigem kollektiivseteks ja kutsealasteks kui atomistlikeks ja elukohajärgseteks ühendusteks. Ka Hegel ei eitanud otsest varandustsensuse vajalikkust poliitikas osalemiseks, kuid tema jaoks käsutas *Gewerbe Vermögenit*, amet oli jõukusest ülem, ja mitte vastupidi.¹ Mitte abstraktne ja isoleeritud rahamamise fakt, vaid teistega ühise kutsumuse konkreetne järgimine oli vastutusvõimelise valimisõiguse tingimuseks. Selles käsituses saavad töö ja solidaarsus tähendusastmeiks riigi kõrgeima mõtte suunas.

Kui korporatiivseid ühendusi vaadeldakse turuühiskonna atomiseerituse

1 W-7, §310, lk 479–480.

korvajatena, siis nende vastandi – poliitika-institutsioonide – funktsiooniks on ohjeldada ühiskonna polariseerumist. Erinevalt oma kaasaegseist mõistis Hegel väga täpselt varajase tööstuskapitalismi ekspluateerivat ja kriisidesse kalduvat loogikat, kontrasti rikkuse akumulatsiooni ja ületootmise vahel ühiskonna ühes servas ning uut moodi viletsuse ja sõltuvuse vahel teises. Selle piiramiseks on vajalik majanduse ohjeldamatu toimimise – vajaduste süsteemi – teatav regulatsioon, et ohjata turu "ohtlikke krampe" ja tagada iga ühiskonnaliikme õigus äraelamisele.¹ Kuid kuidas seda teoks teha? Kui ametivõimud või jõukamad klassid otseselt kergendaksid vaeste elu, siis õhnestaksid nad töömotivatsiooni; kuid kui nad annaksid neile rohkem tööd, siis nad hoo-gustaksid ületootmisperioode. Hegel küll tunnistas ühiskondliku sekkumise vajadust, et tagada iga kodaniku minimaalne heaolu, kuid edasi näib ta lan-gevat lootusetusse. Ainuke lahendus massilisele vaesusele ja sõltuvusele – nähtustele, mis pole ainuüksi vastuolus subjektiivse vabaduse printsiibiga, vaid mis sünnitavad ka demoraliseerunud kaltsakkonna, kes ohustab ühiskonna stabiilsust – on meretagune ekspan-sioon – kaugete turgude ja kolooniate vallutamine, kuhu saab müüa oma kau-baülejääki ja asustada üleliigset rahvas-

tikku.² Ühiskonna julgeoleku dilem-mad peavad lõpuks leidma lahenduse imperialismis.

Kui ekspansioonitung lähtub tsiviil-ühiskonna dialektikast, siis on selle süs-temaatiline suunamine riigi töö. Hegel eeldab riikide paljusust, kes seisavad üksteisega vastamisi väliskonkurents-sis. Iga riigi printsiip on paratamatult par-tikulaarne, kuna igäüks kätkeb omaen-da eetilist eluvormi. Iga antud kogu-konna *Sittlichkeit* on talle eriomane. Kuid see on kummaline substants – par-tikulaarsus ilma olemuseta. Sest kuigi Hegel kasutab pidevalt sõnu nagu *Volk* ja sageli ka *Nation*, et tähistada kõlbluse kandjat, tundub tema riikide rahvuslik karakter tagantjärele kummaliselt rudi-mentaalne. Romantiliselt natsionalismi suhtus Hegel põlglikult: õigupoolest pole tema kirjatöodes halastamatumaid kohti kui need, kus ta räägib vabastus-sõdade *Deutschdummist* ja Viini kong-ressi pühitsevatest isamaalistest pidustustest.³ Samuti on ta üsna umb-usklik rahvusliku identiteedi ja keelise järjepidevuse kontseptsioonide suhtes, isegi kui need avalduvad vaid mõõdu-kas valgustuslikus vormis: on üllatav, kui leigelt suhtub ta Herderisse. Rah-vuskultuuri idee selle moodsas tähen-duses Hegelil puudub – seda sõna ta kirjatöodes ei esine.⁴ Religioossed us-kumused on märksa olulisemad – alates

1 W-7, §236, 240, lk 385, 387. Hegeli Jena-perioodi (1803–1804) tekstides avalduv turu-käsitlus ei jää palju maha Marxi omast: "Vajadus ja töö on tõstetud üleüldiseks ja nad loovad suure rahva seas tohutu vastastikuse läbikäimise ja vastastikuse sõltuvuse, iseeneses liikuva surmaelu, mis viskleb pimedas ja stiihilisena siia-sinna, nõudes nagu metsloom pidevat ohjamist ja talitsemist." *Gesammelte Werke*, kd 6. Hamburg, 1975, lk 324.

2 W-7, §246, 248, lk 391–393.

3 Vt *Briefe von und an Hegel* (toim J. Hoffmeister), kd 2, Hamburg, 1953, lk 14, 43.

4 Hegeli *Entsüklopeedia* antropoloogilises osas leidub visand "rahvuslikest karakter-ist", mis sarnaneb Kanti käsitlusele tema *Filosoofilises antropoloogias*, ehkki pole sakslaste

ta varajastest Kreeka-teemalistest kirjutistest kuni hilisemate Euroopa-analüüsideni, milles protestantism ja katoletsism on talle keskseks eraldusjooneks germaani ja ladina natsioonide vahel. Kuid kuna Rooma usku käsitletakse seejuures ühemõtteliselt kui kammitsat, millest kaasaeg peab vabanema,¹ siis isegi see eristus ei anna reaalselt sisu eetiliste eluvormide õiguspärase paljususe ideele. Sellel paradoksil on oma loogika. Rahvusriikide mitmekesisuse ideel ei ole põhjendust Hegeli nägemuses moodsast maailmast, kuna seal on ruumi ainult ühele mõistuspärasele variandile korraga. Ajaloo-etapid moodustavad loomupärase printsiipide rea, mis realiseerivad maailmavaimu arengut. Iga etapp on määratud ühele rahvale ja võimaldab sellele eneseteostuse, edu ja kuulsuse. See rahvas "saab antud epohhil maailmaajaloos valitsevaks ja ainult kord ajaloo jooksul saab tal olla seesugune epohhiloov roll" – kuid nii kaua, kui ta naudib oma "absoluutset õigust" olla maailma vaimu kandja, on "teiste rahvaste vaimud ilma õigusteta ega mängi – nii nagu ka nende rahvaste vaimud, kelle epohh on möödas – maailmaajaloos mingit rolli".² Selle jada tegelaskujud on märksa ähmasemad kui

tavatõlge arvata laseb: Hegel kasutab sõna *Volk* tähistamiseks väga kõikuvate piirjoontega nähtusi alates väikestest linnriikidest ja lõpetades suurte tsivilisatsioonidega. Germaani maailm, millega *Ajaloo filosoofia* lõpetab oma käsitluse vaimu edenemisest, hõlmab mõnikord tervet Euroopat, teinekord tähistab selle põhjapiirkonda ja vahel aheneb vaid saksakeelseteks maadeks. See ebamäärasus annab tunnistust apooriast, mille riikide paljusus toob mõistuse ühtsusse, kui vabaduse idee on tegelikult saanud. Filosoofiliselt saab mitmekesisus esineda nüüd ainult kui põlatud sattumuslikkus. Kuid Hegeli poliitiline realism niisugust halvaksapanu ei lubanud: eri suur- ja väikevõimudest koosnev muster oli Napoleoni järgses maailmas selleks liiga tugevasti kinnistunud. Tagajärjeks on järjekindlusetus. Ühelt poolt "Euroopa riigid moodustavad perekonna oma seadusandluse, kommete ja kasvatus ületuldisse printsiibi poolest", kuid teisalt hoiab igauks alles oma ainulaadset individualisust "kui väljasulgevat olemist-iseendale", mille heaolu põrkub paratamatult kokku teiste heaoluga, ning need konfliktid võivad viia ainult sõjani.³ Ükski igavese rahu pakt, millest

suhtes nii soosiv. Rahvuslikud karakterid on paigutatud hinge loomulike kvaliteetide madalale astmele, enne seda, kui vaba vaim end avaldab: Enzyklopedie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, III, Werke, kd 10, Frankfurt, 1970, 394 (*Zusatz*), lk 63–70.

1 W-12, lk 535. Lukács rõhutab õigesti, kui tähtis oli hilise Hegeli pöördumine uusaegse ajaloo pöördepunktiga määratlemisel Prantsuse Revolutsiooni juurest reformatsiooni poole. Lukács näitab, et *Ajaloo filosoofia loengute* kokkuvõtte annab mõista, et "niisugune ühiskondlik-poliitiline pööre, mille tõi kaasa Prantsuse Revolutsioon, oli võimalik ja paratamatu ainult maades, kus reformatsioonil ei õnnestunud võidule pääseda". The Young Hegel, London, 1975, lk 458.

2 W-7, §§ 345, 347, lk 505–506.

3 W-7, §§ 339, 322, lk 502, 490: "Individaalsus kui väljasulgevat olemine-iseenda-jaoks avaldub kui riigi suhte teistesse riikidesse, millest igauks on teise suhtes iseseisev. Kuna selles iseseisvuses on tegeliku vaimu iseenda-jaoks-olemise olemasolu, siis on iseseisvus rahva

unistas Kant, ei saa nende vahel püsida, sest see "põhineks alati mingil üksikul suveräänsel tahtel ja seetõttu jääks tal ikka külge sattumuslikkuse plekk"¹. Teisisõnu, moodsate riikide vastuolud ei lahene kõrgemas universaalsuses. Ajalugu on ainult objektiivse vaimu valdkond, absoluutse vaimu valdkonnaks jäävad religioon ja filosoofia.

Kuna Hegeli süsteem sulgub teispoole empiirilist maailma, siis olgugi et ajalookulgu allub vaimu liikumisele, ei pruugi tema lõpptulemus veel otsi kokku võtta. Vaatepunkti kõrguse kahane mine teeb pildi ähmasemaks. Hegeli poliitiline mõte ei jõua oma ajastu suhtes mingisuguse ühemõttelise kokkuvõtte ni. Tegelikult võib öelda, et kõik selle kolm strateegilist teemat viivad välja ebamäärasusse. Moodsa vabaduse tegelikuks-saamine nõuab riiki, mis väljendaks oma kodanike elulaadi, tagaks neile heaolu ja vastaks universaalsele mõistusele. Niisugune on *Õigusfilosoofia* programm, kuid Hegel ei suuda seda teostada. Korporatiivne ülesehitus, mis pidi leevendama turuanoomiat ja korvama klassikalist polises-osalemist, oli kavandatud muuhulgas ka selleks, et hiilida niiviisi mööda otsesemast valimisõigusest ja parlamentaarsest valitsemisviisist, mille põhimõtted aga Hegeli viimastel eluaastatel Euroopa poliitikas mõjule pääsesid. Nagu Hegel aimaski, ei aidanud mingi ühiskondlik regulatsioon talitseda majanduskriise ega sotsiaalset viletsust. Koloniaalne

ekspansioon ja sõjad Euroopas andsid tulemuseks ainult radikaalselt sattumusliku rahvusvahelise korralduse. Eri nevalt tollest ajast, mil Hegel vihjas stabiilse ajaloolõpu saabumisele, hakkas ta nüüd kasutama hoopis teistsugust keelt kaasajasündmuste iseloomustamiseks. Juulirevolutsioon Prantsusmaal vallandas just niisuguse liberalismi, mida ta oli tauninud – maksvusele pääses "atomistlik printsiip, mis pooldab individuaalsete tahete valitsemist ja nõuab, et kogu valitsemine peaks lähtuma nende väljendatavast võimust". Kuid ta ei uskunud ka, et seda tormi oleks kerge vaigistada: "Sellega pikendatakse vaid ärevust ja rahutusi. See kollisioon, see sõlm, see probleem, on praegu ajaloo keskmeks ja ajalugu peab tulevikus sellele leidma lahenduse."² Mõtiskledes viletsuse levikust teda ümbritsevas uues tööstusmaailmas, kasutab ta samasugust tooni: "Vaesuse tekkimine tuleneb üldiselt tsiviilühiskonnast ja võrsub sellest paratamatult ... raskused võtavad koheselt ebaõigluse vormi ühe või teise klassi suhtes. Vaesuse leevendamise küsimus on moodsates ühiskondades eriti painav ja pakiline."³ Ja kui ta kirjeldab riikide omavahelisi suhteid, rõhutab ta, et maa peal pole olemas kohtunikku, kes nende vaidlused võiks lahendada, ja seetõttu on rahvusvahelised suhted seesmiselt ebastabiilsed: "Kuna riigid on omavahelistes suhetes kõik partikulaarsed, siis kätkevad need suhted ülimalt rahutut kirgede, huvide, eesmärkide,

---

esmane vabadus ja ülilm väärikus."

1 W-7, §333, lk 500.

2 W-12, lk 534.

3 Philosophie des Rechts. Die Vorlesung von 1819/1820. Toim. D. Henrich, Frankfurt 1983, lk 193 ja W-7, §244, lk 390.

annete ja vooruste, vägivalda, ebaõigluse ja pahede mängu, mis allutab kõlbelse terviku enese – riigi iseseisvuse – sattumuslikkusele.¹ Mõni aeg enne surma kirjutas Hegel oma õele: "Me oleme hetkel küll pääsenud kogu praegusest möllust; kuid ikkagi on ärevad ajad, mil kõik see, mida ennist kindlaks

ja kehtivaks peeti, näib kõikuma löövet."² Tooni annab ärevus, mitte rahu. Püsivalt korduvad sõnad nagu *Bewegung* ja *Schwankung*. Ülal on tasand, kus valitseb kohtunikuna universaalne vaim.³ Allpool aga püsimatust ja pulbitsemine.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

1 W-7, §340, lk 503.

2 Briefe, kd 3, Hamburg, 1954, lk 329.

3 W-7, §339, lk 503.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 60 12 86.

(Tartus teisip reedeni kell 14-16 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn.

"Vikerkaar" nr. 9-10/1995.

Hind 16 krooni.

Vikerkaar

9-10/1995

